

TOKAJ ÉS HEGYALJA XXIII.

TOKAJ ÉS HEGYALJA
XXIII.

TOKAJ ÉS HEGYALJA

1981. évi rendezési konferencia anyag, 1981. szeptember 1.

1981. 2007

TOKAJ ÉS HEGYALJA
XXIII.

Magyarság és kereszténység

„TOKAJ EZER ÉVE”

címmel rendezett konferencia anyaga, 2000. november 17.

Városvédő és Városszépítő Egyesület (Tokaj)
honismereti kiadványa 23. száma

Szerkesztette:
Dr. Bencsik János
ny. múzeumigazgató

Technikai szerkesztő:
Dr. Feketéné Bíró Edit

A kiadványt támogatta:
Tokaj város önkormányzata

ISSN 0865-2252
ISBN 63 7221 352

A borítón: A Fucker-féle térkép Hegyaljáról a 18. század közepéről,
hordósütővas rajzolata 1738-ból

Felelős kiadó:
Májer János Tokaj város polgármestere

Készült FORMA Nyomdaipari Kft. Miskolc, 2001.

Felelős vezető: Lovászik János

Megjelent 500 példányban

Magyarság és kereszténység

Kierkegaard, a dán filozófus írja egy helyen: aki elfelejtkezik hovatartozásáról, önmagáról felejtkezik meg. Már a természet is erre tanít bennünket: gyökér nélkül nincs növény, különösen fa, amely táplál, menedéket nyújt, jel és üzenet a ma és a holnap számára. Különösen is időszerű a gyökerek feltárása, a hovatartozásra emlékezés, amikor ezer esztendő áll mögöttünk, magyar államiságunk millenniumát ünnepeljük.

Mert ezer esztendő csak az Isten szemében annyi, mint a tegnapi nap – ahogy a Zsoltáros mondja –, az egyén szemében, egy nép, egy nemzet életében korszakos nagy idő, történelmi bástya a mulandó világ közepette. Különösen, ha tekintetbe vesszük, hány nagy nép, birodalom tűnt el kevesebb idő alatt a történelem süllyesztőjében.

Mi tehát megmaradásunk okát kérdezhetjük, és egy ilyen jeles alkalomkor kötelességünk is megkérdezni. Az okok számbavételénél örömmel állapíthatjuk meg a magyar ember szorgalmát, munka-, család- és hazaszeretetét, amelyek fontos és lényeges szálát bontják ki a magyarázatnak, de tovább kell mennünk ennél és meg kell találnunk azt az erőteret, amelyben az emberi kezdeményezés, az egyéni lelemény és akarat megfelelő keretet talál, melyben kibontakozhat.

Ezt a keretet – történelmünk tanúsága szerint – a magyar ember, a magyar nép számára az állam és a vele szorosan összekapcsolódó kereszténység, azaz a keresztény állam teremtette meg.

Létrehozója karizmatikus egyéniség: Szent István király, aki megértette az idők jelét és tudását tettekre váltva példát mutatott és adott, századokra irányt szabva népe fejlődésének. Először is, keresztény ember volt: pap tanítóinak, Radlának és Adalbertnek ígehirdetése az ő szívében jó talajra találtak: határozottsága, szigorúsága így párosult bölcs mértéktartással. Fiaának írt intelmeiben ezért tette a hitet az első helyre, buzdítva, hogy azt jó cselekedetekkel tegye teljessé. Apostoli elkötelezettségű ember volt, aki tudta: alap nélkül nincs épület: az okos ember sziklára épít: a szikla Krisztus, az épület

az egyház: tíz egyházmegyét szervezett Esztergom, Kalocsa, Eger, Győr, Veszprém, Pécs, Erdély, Bihar, Csanád, Vác képezték a püspökségek központjait. Felkarolta a szellemi élet műhelyeit, a kolostorokat: a pannonhalmi és pécsváradi apátságok, a bakonybéli és nyitra-zoborhegyi kolostorok, a veszprémvölgyi görög szertartású apácázárda alapítójukat ill. jótevőjüket tisztelték Istvánban és feleségében Gizellában. Ugyan a nyugati egyház mellett kötelezte el magát, de Száva-szentdemeteren, Marosváron, Oroszlámoson szabadon működhettek a keleti szertartású kolostorok. Közvetített Nyugat és Kelet között, amikor zarándokutat nyitott Magyarországon keresztül a Szentföldre. A magyar zarándokok számára Bizáncban templomot, pihenő- és szálláshelyet, Jeruzsálemben pedig magyar zarándokházat és templomot létesített. Az Örök Városba igyekvőknek Ravennában épített pihenőhelyet és templomot, Rómában pedig zarándokházat és templomot.

Az ezredforduló után kiadott első törvénykönyv többek között a keresztény hit gyakorlatra váltásáról, a böjt és ünnepek megtartásáról, a szentségek vételéről rendelkezett. Az 1030 táján kelt második törvénykönyv egyik parancsa létrehozta az ország templomhálózatát: „Tíz falu építsen egy templomot... Ruháról és oltárterítőkéről a király gondoskodjék, papról és könyvekről a püspök”. Az egyház fenntartására rendelte el a tized fizetését.

István király családi életében is példát adott népének. Bajorországi Gizellával egymás méltó társai, felbecsülhetetlen támaszai voltak. Példás szeretettel vették körül gyermekeiket, akik közül csak Imre élte meg a felnőtt kort. Vele járták sorra a hazai egyházakat és jótékonykodtak a krónikák tanúsága szerint. István halála után Gizella hazament és a passau-niedernburgi bencés kolostor apátnőjeként fejezte be életét.

István méltósággal tudta elviselni a csapásokat is, a lázadásokat, Imre herceg halálát, s koronáját Szűz Mária oltalmába ajánlotta.

Államférfiúi nagyságát leghívebben törvényei és Intelmei tükrözik. Törvényeivel kiszámíthatóságot és életbiztonságot teremtett, s ez vonzotta ide a nagyszámú betelepülőt: németet, franciát, itáliait, zsidót, örményt, szlávot; lovagot, kézművest, írástudót, papot egyaránt. Befogadó államot hozott létre, mely minden itt lakó etnikum védelmezője volt, s az ő szemében mindenki államalkotó volt, aki törte a földet, irtotta a bozótot, kinek keze nyomán szárbába szökkent a gabona, szaporodott az állat, épültek a házak. A kereszténység feltételével, a tízparancsolat tulajdon-, család- és életvédelmével egy modern európai állam alapjait rakta le a magyarság számára. Az egyház hitélete a közösségi gondolkodást és szokásrendet is megtanította őseinkkel.

Utódai közül Szent László erőskezü törvényeivel a nemzet és az egyház számára a békét és jogrendet biztosította. Művét az egyházi műveltségéről Könyvesnek nevezett Kálmán király folytatta, aki meghirdette a babonaság

elleni harcot („Boszorkányok pedig nincsenek...”). Az istváni művet folytatta a második honalapító IV. Béla királyunk is.

Mindezekből próbáltuk felvillantani, miért karolta fel Szent István és Árpád-házi királyaink az egyházat.

De mit adott az egyház a magyarságnak, mire tanított minket?

Elsődleges feladatain, az igehirdetésen, a lelkipásztorkodáson túl például a haza szeretetére tanított.

1241. április 11–12-én a muhi csataterén a tatárokkal való küzdelemben esett el Mátyás esztergomi érsek élete virágjában 35 évesen, Csák Ugrin kalocsai érsek, aki már II. Andrást is elkísérte szentföldi hadjáratán; a csataterén áldozta életét a hazáért Gergely győri, Jakab nyitrai, Rajnald erdélyi püspök, mind egy szálíg a templomos lovagok élükön Jakab nagymesterrel, a johannitákból csak azok maradtak, akik a menekülő IV. Béla király fedezetét biztosították.

1456-ban Kapisztrán Szent János ferences szerzetes buzdítva a magyar vitézeket együtt harcolt Hunyadi Jánossal és aratott győzelmet Nándorfehérvárnál.

1526. augusztus 29-én a mohácsi csataterén halt hősi halált a magyar sereg parancsnoka Tomori Pál kalocsai érsek, valamint Szalkai László esztergomi érsek és öt püspök.

Amikor a török seregek 1683-ban Bécs ellen készültek Avianói Márk híres kapucinus szónok hirdette meg a török ellenes európai összefogást. Ő is megjelent 1686 nyarán Buda várfalai alatt, buzdított, lelkesített és szeptember 2-án az elsők között kapaszkodott fel a visszavívott Buda városába. A török fogságból szervezett módon szabadulhattak ki magyar rabok, katolikusok és protestánsok egyaránt a rabkiváltó trinitárius rend hazai működésének következtében.

II. Rákóczi Ferenc szabadságharcában a görög katolikus ruszinok derék helytállásukért a vezérlő fejedelemtől a „gens fidelissima” a leghűségesebb nemzet kitüntetését kapták.

Az 1848–49-es szabadságharcban kb. 600-ra tehető a fegyvert ragadó katolikus kispapok és papok száma. Mintegy 100 tábori lelkész kereszttel és szavával bátorította a honvédeket. Húszan áldozták életüket a hazáért a csatatereken vagy a kórházakban. Haynau rémuralma alatt több püspököt börtönre, száműzésre ítélték. Kb. 300-ra lehet tenni a bebörtönözött vagy meghurcolt papok számát. Öt lelkészt kivégeztek, 16-ot halálra ítélték.

Az I. és a II. világháborúban szintén ott voltak a tábori lelkészek a csatatereken és a hadifogságban is a honvédekkel.

1945 után az egyház szintén osztozott a szenvedők és elnyomottak sorában: egy püspök vértanú lett (Apor Vilmos), két püspök internálás következtében halt meg, 14 püspök volt bebörtönözve, vagy kényszerlakhelyen. Ez

a püspöki kar $\frac{3}{4}$ -ét jelentette. A papság egy tizede, 360 pap viselt börtönt. 1421 szerzetes közül 940 járta meg a börtönt.

A kereszténység múlhatatlan érdemeket szerzett a kultúra ápolásában és művelésében. Első kolostori iskolák Pannonhalma, ide járt Mór pécsi püspök. A Velencéből érkezett Szent Gellért Csanádon már 1030 után iskolát létesített, ahová 30 előkelő adta fiát tanulni életrajza szerint. Ő maga teológiai művet írt a Három ifjú énekéről. A 12. században a pannonhalmi Szent Márton monostor könyvtára 80 kódexet mondhatott magáénak. A bencés és a ciszterci szerzetesek sokat tettek a korszerű földművelés, kertgazdálkodás és ipari mesterségek elterjesztése érdekében. A középkorban a királyi kancellária litterátusai, munkatársai az egyháziak közül kerültek ki. A közjegyzői intézményt náluk a kolostorok és káptalanok hiteles helyei pótolták, mint a jogszerűség biztosítói és az írásbeliség műhelyei. Legrégibb magyar nyelvű szövegemlékünk a Halotti beszéd (1192–95), valamint a magyar nyelvű irodalmunk második jelentős emléke az Ómagyar Mária siralom szintén a keresztény magyarság emlékei. 1480 és 1530 között kb. félszáz liturgikus könyvet nyomtattak a legrangosabb külföldi kiadók a magyar egyház számára. Az első teljes Bibliafordítás a hitújításhoz kapcsolódik: a protestáns Károli Gáspár nyomtatta ki 1590-ben Vizsolyban. Debrecen lett a hazai kálvinizmus fellegvára, az itteni, valamint a sárospataki, pápai református kollégiumok, a pozsonyi, soproni felvidéki evangélikus líceumok szintén fontos kulturális műhelyek. A katolikus Pázmány Péter alapította meg 1635-ben a nagyszombati egyetemet, ez került át Mária Terézia idejében Budára. Költők, irodalmárok, tudósok végeláthatatlan sorát nevelték a magyar keresztény iskolák.

1947-ben Magyarországon csak a katolikus egyház 3148 iskolát tartott fenn 436 405 tanulóval, 3597 tanárral, 9092 tanítóval.

A kereszténység mindig igyekezett segíteni a betegeken és az elesetteken, nem volt ez másként hazánkban sem. A kolostorok, plébániák kezdettől fogva gyűjtöttek alamizsnát a szűkölködőknek és ápolták őket. A 12. században a johannita lovagok Győrött, Esztergomban, Buda Felhéziven tartottak fenn ispotályokat és amellet fűrdöket. A Szent Antal lovagok pozsonyi és szepes-daróci kórházaikban az orbáncos betegeket gyógyították. A szent Lázár lovagoknak esztergomi házuk ismeretes, ahol bélpoklosokat gondoztak. Ezen kívül csaknem minden városban alakultak jámbor társulatok, konfraternitások szegények, betegek, elhagyottak ápolására.

Az új korban katolikus és protestánsok egyaránt fordultak a szegények és árvák felé. A 18. század az „árvaházak kora”. Kőszegen, Nagyszombatban, Kolozsvárott, Selmecen, Sopronban, Nagyváradon, Veszprémben, Vácott alakultak katolikus árvaházak. A fenntartást alapítványok is segítették.

A 20. századra 7 kórház volt teljesen szerzetesi tulajdonban, de 79 kórházban dolgoztak apácák kb. 1800-an, valamint szeretetházakban, napközi otthonokban és árvaházakban.

Sokáig folytathatnánk a sort a teljesség igénye nélkül, hogyan kapcsolódott össze magyarság és kereszténység, egyház és haza, kultúra és karitás ezer esztendőn keresztül. Szent István műve kiállta ezer év próbáját, mert ma is él a magyarság és van kereszténység. Rajtunk a sor, megértjük-e a milleniumi kor üzenetét és egymás tisztelete és szolgálata szellemében a kinyújtott jobbot elfogadva elindulunk-e fiatalok és idősek, magyarok és keresztények egy újabb évezred felé.

IRODALOM

Bogyay Tamás

1976 *Stephanus rex*, Wien–München

Bucsay Mihály

1985 *A protestantizmus története Magyarországon*, Budapest

Gergely Jenő–Kardos József–Rottler Ferenc

1997 *Az egyházak Magyarországon*, Budapest

Györffy György

1977 *István király élete és műve*, Budapest

Pirigyi István

1990 *A magyarországi görög katolikusok története I–II. Nyíregyháza*

Révész Imre

1925 *A magyarországi protestantizmus története*. Budapest

Somorjai Ádám–Zombori István (szerk.)

1991 *A katolikus egyház Magyarországon*, Budapest

Szántó Konrád

1991 *A meggyilkolt katolikus papok kálváriája*, Budapest

Török József

1990 *Szerzetes- és lovagrendek Magyarországon*, Budapest

1992 *A magyar egyház ezer éve*, Újvidék

Őskori leletek Tokaj területéről

A Magyar Nemzeti Múzeum őriz egy *őslélynycsontot*, mely Tokajban, a tiszai vasúti híd építésekor került elő, 10 méter mélységben. Jósa András a leletet lerajzolta, és a múzeumba juttatta (MNM Adattár 113. R. II. Ltsz. 3466.).

Vértes László kézikönyv jellegű munkájában foglalkozott a késő paleolit *gravetti kultúrájának* elterjedésével Kelet-Magyarországon (Vértes L. 1965. 197.). Hivatkozott Rómer Flóris 1867-ben és 1868-ban írt soraira, melyek szerint a Hegyalja környékén levő Bodrog-lapályban és a „Tokaj-eperjesi trachyt-vonalban” találtak „ó-kőkori” obszidián eszközöket.

A tokaji obszidián a régészeti szakirodalomban fogalom. Több kutató tanulmányozta kialakulását, felhasználását, elterjedését, legutóbb Chr. Willms (1983. 327–351.). Ma már különböző fizikai vizsgálatokkal próbálják megállapítani, hogy az obszidián kőszközök anyaga honnan származik (T. Bíró K. 1984. 5–42.). Régészeti leletként, mint obszidián pengéket Rómer Flóris, a magyar régészettudatás atyja említette e tárgyakat 1878-ban (Rómer, 1878. 6–17.), s lelőhelyként Tokajt jelölte meg.

Újkőkori leletanyag ismert Tokajból, a tiszai kultúrából (Csalogovits J. 1930. 43.). A tokaji állami kőfejtő felett kerültek elő leletek. Itt lakóüregeket is felfedeztek, melyekről Tompa Ferenc 1935. évi jelentésében írt, rétegeket és tüzelőhelyet is megfigyeltek. A leletanyag a Bükki kultúrába sorolható. A másik lelőhelyünk Krötzer Lászlóné szőlője, ahol egy kihajló peremű nyakas, öblös edény került felszínre, melyen barna festéssel meandermotívum látható. Tompa Ferenc ezt a darabot is a Bükki kultúrába helyezte (Korek J.–Patay P., 1958. 36.). A leletek a Magyar Nemzeti Múzeumban vannak, s ugyancsak ott őriznek egy szép obszidián magkövet, mely a régészeti kiállításban is szerepelt (MNM Régészeti katalógus 4/1956. VIII–163.).

A *rézkorban* is lakott volt a vidék. A Herman Ottó Múzeum őriz egy durva kidolgozású nagy tejeskőcsög formájú edénytöredéket Tokaj-Kőbánya

lelőhely megnevezéssel. Hossza 21 cm. Ltsz. 58.186.1. Eredetileg Sárospatakra vitték, majd a megyei gyűjtőkörű Herman Ottó Múzeumba került.

Tokaj-Patkóbánya ismert lelőhely (MNM Adattár 300–302. tételek), 1939-ben cserepek kerültek itt felszínre, melyek Petróczi József magángyűjteményét gyarapították, innen jutott a MNM-be. Ugyancsak ettől a magángyűjtőtől került a MNM-be 808-as tételszámon egy csiszolt kő, közepén mélyedéssel, lelőhelye a Patkóbánya (MNM Adattár. Régészeti katalógus 62/939/2.).

A Patkóbánya jelentős, több korszakon át lakott lehetett, hiszen találtak még területén edénytöredékeket és kő karikát, mely darabokat *bronzkorinak* határozták meg a szakemberek (Petróczi József ajándéka. MNM Régészeti Katalógus 61/1939. 1–2.). Ifj. Reiszig Ede Zemplén vármegye történetének leírásakor munkájában említette, hogy Tokaj határában számos bronzkori lelet maradt meg (Reiszig E. 1905. 338.). Rómer Flóris a Műrégészeti Kalauz I. kötetében (Rómer F. 1866. 122.) a bronzkori lelőhelyek felsorolásánál említette, hogy Tokajban aranygyűrűket és aransodronyt találtak (Archiv. für Kunde der Gesch. Quellen XXIV. 371. 1860.). Hampel József a korszak leletanyagát összegyűjtve leírta, hogy Tokaj közelében két arany gyűrű került elő a vasúti munkálatok közben. A gyűrűk négyszögletes átmetszetű huzalból készültek, s végeik felé keskenyednek (Hampel J. 1892. 163.). A tokaji hegységben Losits Ferenc terepjárást végzett 1978-ban. Vegyes őskori anyagot gyűjtött (MNM Adattár XIII. 139/1982. Ltsz. 13419.).

Tokaj-Lencsés-tetőn Bencsik János tokaji múzeumigazgató és Koós Judit régész 1986 szeptemberében bejárta a szőlőhegyet. Jellegtelen őskori cserepeket gyűjtöttek, de a régész feltételezte, hogy esetleg erődített telep volt a hely (HOM Adattár 1885–86.).

A *késő bronzkor* Pilinyi kultúrája idején is lakott volt a vidék. Ismerünk edényeket Tokajból (Kemenczei T. 1984. 18.), Bodrogkeresztúr felé találták (Kemenczei 1964. 32., 1984. 112.) 3–4 kilométerre. A leletek a következők:

- kis urnatöredék, aljának átmérője 5,5 cm (1. kép 2.).
- edényke, magassága 8,7 cm, legnagyobb átm. 8,3 cm, aljának átm. 3,8 cm (1. kép 1.).
- bögre, magassága 7,7 cm, legnagyobb átm. 5,8 cm, f. átm. 3,2 cm (1. kép 3.).

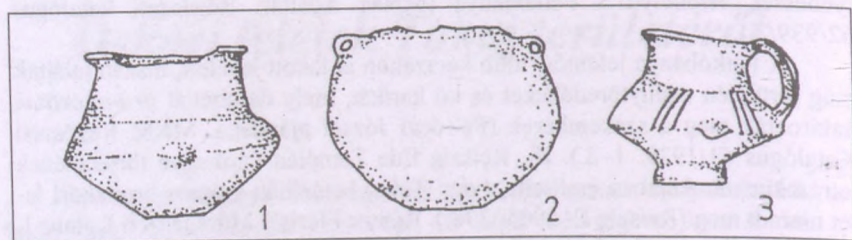
A Herman Ottó Múzeum régészeti gyűjteményében 68.7.82–84. számon található.

A *Gáva kultúra* fekete színű, belül barna cseréptöredékei (Kemenczei T. 1984. 65.) ismertek Tokajból. Pap Miklós, a tokaji Helytörténeti Múzeum igazgatója ajándékozta a leleteket a Herman Ottó Múzeumnak. A pontos lelőhely nem ismert, csak annyit tudunk, hogy Tokaj környékéről valók (Kemenczei T. 1971. 37.). A cseréptöredékek a Gáva kultúra egyik telepéről

származhatnak (2. kép 1–15.). Az ép edényekről feltételezte a leleteket publikáló régész, hogy sírleletek. A régészeti anyag a következő:

– nagy szürke edény, egyik füle van meg. M: 17 cm, szájátmérő: 15 cm., f. átm. 10,5 cm.

– Csésze, barna színű. Két füle volt. Válla vízszintesen síkozott, és bütyökdiszes. M: 6,3 cm, Sz. átm. 8,5 cm (Kemenczei T. 1971. II. t. 10.).

1. kép. Késő bronzkori edények. A szerző rajza

– Csésze. Füle kiegészített, vállát bütykök díszítik. Színe barna és fekete. Magassága 5,6 cm.

– Csésze. Szürke, füle kiegészített. keskeny vállát árkolás és bütykök díszítik. Magassága 6 cm (Kemenczei T. 1971. II. t. 13.).

– Cseréptöredék, mely függőlegesen árkolt, hosszú fül. fekete színű, belül barna (2. kép 8.).

– Peremtöredék, kihajlik, s belül többszörösen síkozott, barna színű (2. kép 2.).

– Cseréptöredék. Domború kis vállrész ovális bordáival, fekete, belül barna (2. kép 15.).

Tokaj környékéről több bronztárgy is múzeumba került Pap Miklós gyűjtéseként (Kemenczei T. 1969. 33.). Pontos lelőhelyük nem ismert, HOM leltári száma 69.29.1–9. Ezek a következők:

– Tokos, füles balta. Átmetszete hatszögletű, oldala függőlegesen bordázott. Hossza 7,4 cm (4. kép 5.).

– Sarló pengérsze, ferdén rovátkolt bordákkal. H: 10,8 cm (3. kép 1.).

– Sarló markolatrésze. H: 11,2 cm (3. kép 2.).

– Balta tokrésze füllel. H: 3,4 cm (4. kép 6.).

– Sarló pengérsze. H: 6,8 cm (3. kép 5.).

– Sarló pengétöredéke. H: 5,4 cm (3. kép 4.).

– Sarló pengéjének töredéke. H: 3,4 cm (3. kép 3.).

– Díszített lemez. H: 6,4 cm (4. kép 1.).

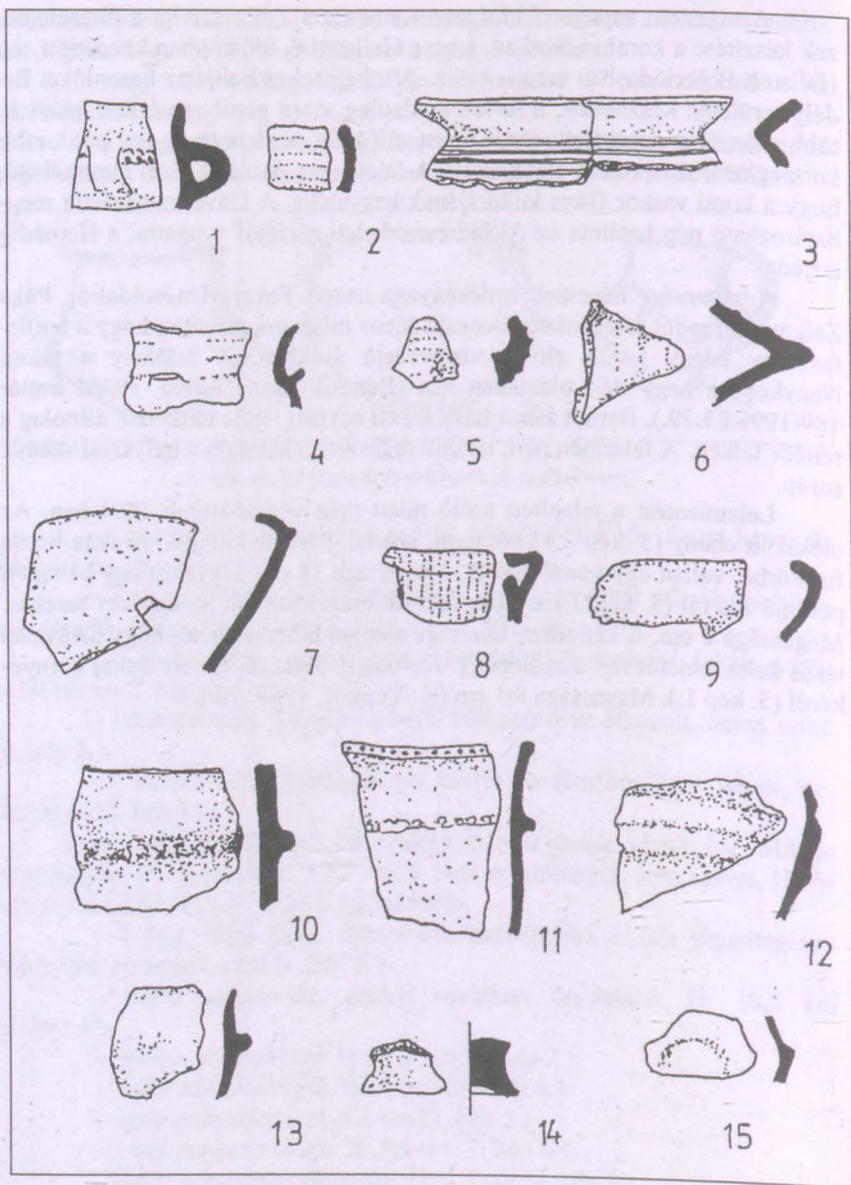
– Három darab fűrészlemez, hosszuk 4, 4,5 és 5 cm (4. kép 2–4.).

A régészeti anyagot feldolgozó Kemenczei Tibor szerint a fűrészelemek készítése a korai vaskorban, azaz a Hallstatt A időszakban kezdődött, s a Hallstatt B periódusban meg is szűnt. A tokaji tokos baltához hasonlókat Erdély területén készítettek, a sarlók eredetileg, épen gombos végűek lehettek, több száz évig használták ezt a típust a Kárpát medencében, így pontosabb kormeghatározásra nem alkalmasak. A leletanyag összességéről elmondható, hogy a korai vaskor Gáva kultúrájának hagyatéka. A Gáva kultúráként meghatározható nép hatalma az Alföld északkeleti részétől nyugatra, a Hernádig terjedt.

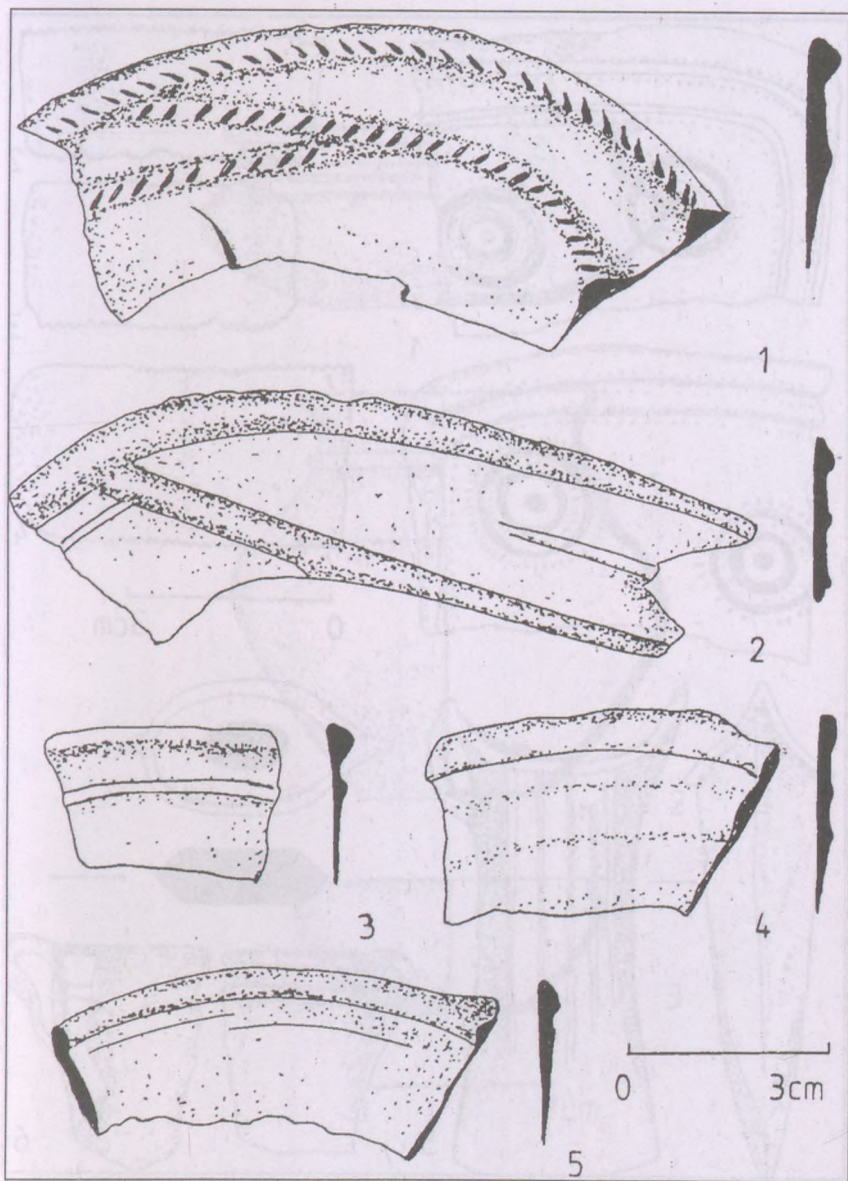
Késő vaskor népeinek emlékmánya ismert Tokaj-Ménésoldalról. Póka Zsigmond rendőr tájékoztatta Bencsik János múzeumigazgatót, hogy a területen egy edény került elő a vízlevezető árokban. A lelőhely a tokaji Nagykopasz hegy déli oldalában van (Bencsik János levele, HOM irattár 189/1991.03.29.), Barnót János háza feletti enyhén lejtős területen, állítólag a rendőr telkén. A felszínen nem láttunk régészeti jelenséget a helyszíni szemlén.

Leletmentést a telepített szőlő miatt nem végezhattünk 1991-ben. Az előkerült edény (5. kép 2.) korongolt, szürke. Pereme kihajlik, nyakán borda fut körbe, vállán egy vonal látszik. Magassága 18 cm. Ugyanitt egy behúzott peremű kis tál (5. kép 3.) is volt, melyet kézzel formált az egykori fazekas. Magassága 6 cm. A két edény tanúsága alapján feltételezhető, hogy hamvasztásos kelta temetőt rejt a szőlőhegy. Korongolt kelta tál ismert Tokaj környékéről (5. kép 1.). Magassága 8,1 cm (K. Végh K. 1969. 76.).

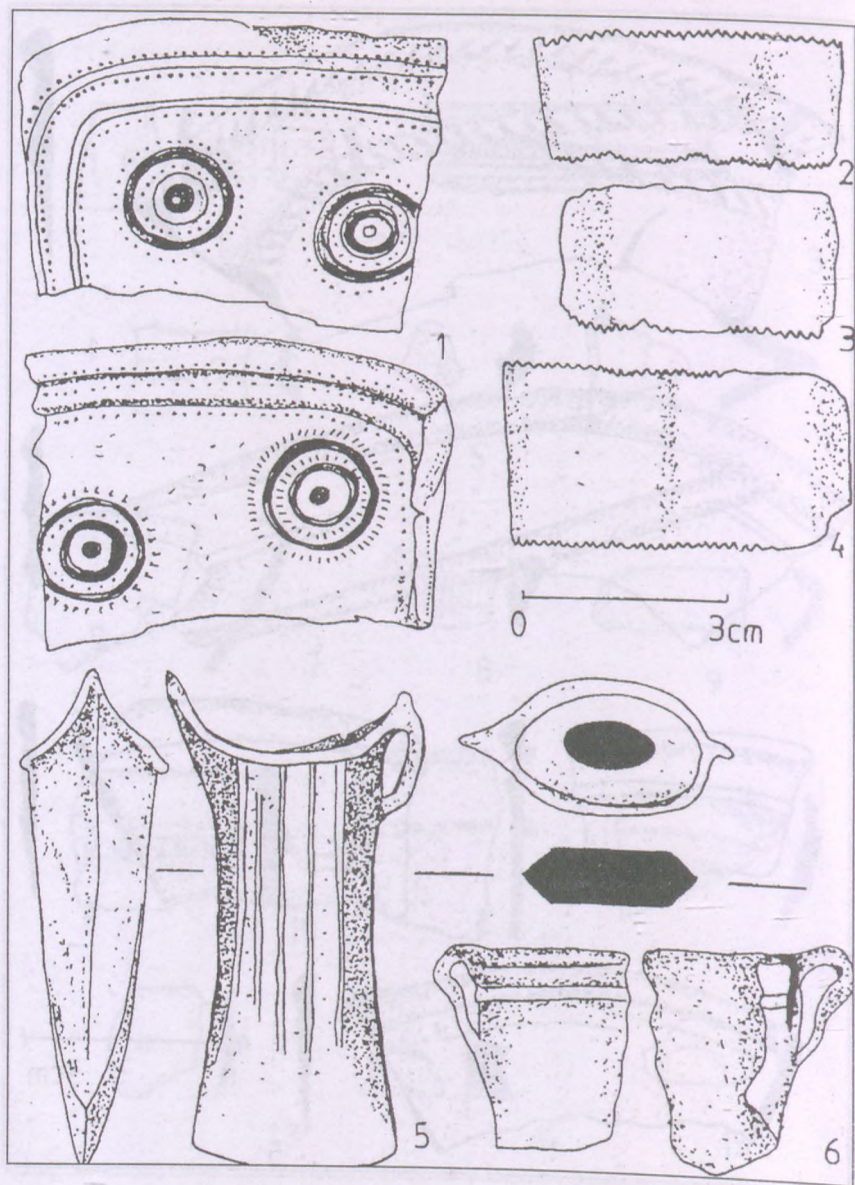

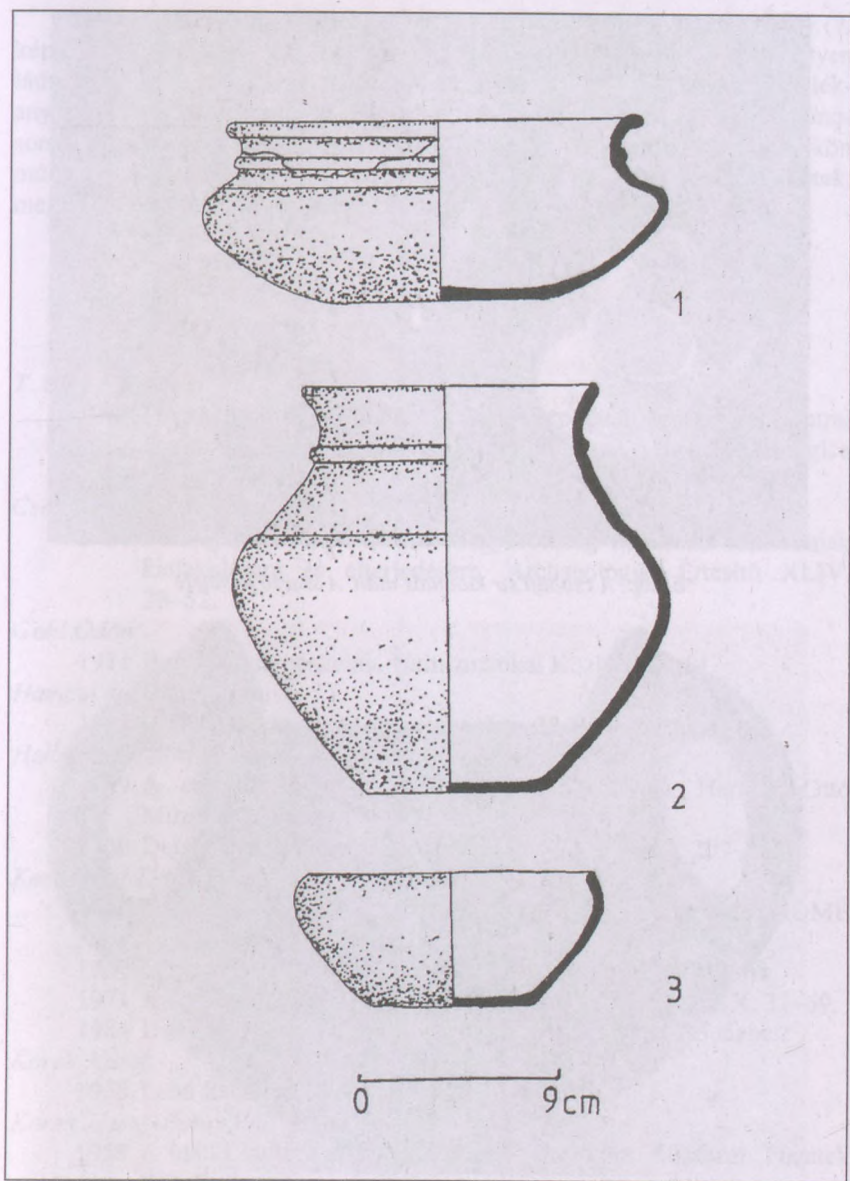
2. kép. Cserepek a Gáva kultúrából. A szerző rajza

3. kép. Bronz sarlótöredékek. A szerző rajza

4. kép. Bronzlemez, fűrészek és balták. A szerző rajza

5. kép. Kelta edények. A szerző rajza

6. kép. A csobaji sír kibontás után. A szerző felvétele

7. kép. A csobaji kosfejes edény. Kulcsár Géza felvétele

A kerámiák között a legfigyelemre méltóbb a kosfejű kétfülvű edény (7. kép), mely a kosfejek megformálásában, a fülek díszítésében, és az edényen látható, négyszögletes keretbe foglalt díszítésben egyedülálló a kelta emlékanyagban. A lelet múzeumba kerülése a helyiekén, a találón, Meggyesi Jánoson, a Poczkodi családon, és nem utolsó sorban Meggyesi tanácselnökön múlt. Reméljük, hogy a jövőben Tokajból is kerülnek még elő olyan leletek, melyek által történelmünk színes lapokkal gazdagodik.

IRODALOM

T. Bíró Katalin

1984 Distribution of obsidian from the Carpathian sources on Central European Paleolithic and Mesolithic sites. *Acta Archaeologica Carpathica*, 23. Kraków, 5–42.

Csalogovits József

1930 Földrajzi tényezők hatása Magyarország neolitikus kultúráinak kialakulására és elterjedésére. *Archaeologiai Értesítő* XLIV. 28–52.

Gohl Ödön

1911 Barbár aranypénzeink. *Numizmatikai Közlöny* X. 64.

Hampel József

1892 A bronzkor emlékei Magyarhonban. II. Budapest

Hellebrandt Magdolna

1989 A csobajai kelta sír és régészeti kapcsolatai. Herman Ottó Múzeum Évkönyve XXVII. 430–461.

2000 Der Bronzefund von Mezőnyárad. *ActaArchHung.* 207–234.

Kemenczei Tibor

1964 Die Chronologie der Hortfunde vom typ Rimaszombat. *HOMÉ* V. 105–175.

1969 Újabb bronzleletek Borsod megyéből. *HOMÉ* VIII. 27–68.

1971 A Gáva kultúra leletei a miskolci múzeumban. *HOMÉ* X. 31–69.

1984 Die Spatbronzezeit Nordostungarns. *Archhung* 51. Budapest

Korek József

1958 Lebő-halmi ásatás 1950-ben. *ArchÉrt* 132–155.

Korek József–Patay Pál

1958 A bükki kultúra elterjedése Magyarországon. *Régészeti Füzetek* II/2. Budapest

ifj. Reiszig Ede

1905 Őschor, a népvándorlás és a honfoglalás kora. In: Zemplén vármegye története. Szerk. *Borovszky Samu*. 337–347.

Rómer Flóris

1866 Műrégészeti Kalauz I.

1867 Első obsidian-eszközök Magyarországon. *ArchÉrt* 1. 3–8. 1878 Cte-Rdu. Budapest. II. 6–17. Les silex taillés et les obsidiennes en Hongrie.

K. Végh Katalin

1969 Kelta leletek a miskolci múzeumban. *HOMÉ* VIII. 69–114.

Vértés László

1965 Az őskőkor és az átmeneti kőkor emlékei Magyarországon. Budapest

Willms, Christoph

1983 Obsidian im Neolithikum und Aneolithikum Europas. Ein Überblick. In. *Germánia* 61. 327–351.

Adatok és kérdőjelek Tokaj középkori történetéhez

Tokaj öt évvel korábbi – monográfiának is beillő – két tanulmánykötete a figyelmes érdeklődő és a kutató számára egyaránt gondolatébresztő olvasmány. Részben az egyes szerzők között tapasztalható ellentmondások, részben a nem elemezett adatok serkentettek arra, hogy újraértelmezzek néhány középkori oklevelet, másrészt újabb megoldások keresésére bíztassam Tokaj helytörténetírőit.

1. A Várad utca nevének eredete

Tokaj utcaneveinek két összeírását ismerjük a 17. század végéről. 1688-ban 7 utcanevet, az Alsó Patkó kő, Pap, Piac, Várad, Felső Patkó kő, Felső Víz és Alsó Víz utcákat írják össze, tíz évvel később, 1698-ban már jóval többet, ugyanis felsorolják a névtelen feljáró és szekérutakat, valamint a sikátorokat is. Ez utóbbi érdekessége, hogy nem szerepel benne az Alsó- és Felső Patkó kő utca, többlete viszont a Vár felé járó utca említése. A tanulmánykötet hiánya egyébként, hogy egyetlen szerző sem tett kísérletet Tokaj koraiújkori és jelenkori utcahálózatának összevetésére, ami számos tanulsággal járt volna, nem beszélve arról, hogy térkép hiányában az adatok – különösen az épületekre vonatkozóak – a helyt nem ismerő olvasó számára a „levegőben lógnak”. De visszatérve az utcanevekre, mindkét összeírásban szerepel a *Várad utca* az elsőben a *Piac* és *Felső Patkó kő*, a másodikban a *Feljáró utca* és a *Piac utca hegy felőli sorja* között.

Ebből kitűnik, hogy utcánknek a város Ny-i, hegy felőli oldalán kellett elhelyezkednie, a mezőváros Bodroggal ellentétes szélén, így semmi köze a tokaji várhoz. Honnan eredhet mégis az elnevezés?

Dobó Zsófia, Serédi Benedek özvegye 1555. szeptember 12-i levelében azt írja Déthsy Mihály olvasatában: „a régi földvár helyén, amely a Bodrog

fölkött, a hegyen található, (Serédi György és Perényi Gábor) annak árkaiban erősséget készítettek maguknak, és egy helyre felhordva ágyúikat, hadimasínákat és lövegeiket, éjjel nappal ádázul lövetik ezt a várat” (ti. Tokaj várát, ahol az özvegy tartózkodott). Tehát erről az erődítményről vette a nevét a Várad utca, amely a földvár alatt húzódó utcácskát jelenthette. Talán egy légi felvétel még hírt adhatna kiterjedéséről, helyét 1865-ben Óvárként említik. A földvár koráról még ennyit sem tudunk. ha őskori, főképp bronzkori lenne, erről temételen régészeti leletnek kellene árulkodnia. Éppen ezek hiánya kockáztatja meg velem azt a feltevést, hogy itt állhatott az a kisméretű, sánccokkal övezett fa-, kő- vagy kőalapokra épített fa lakótorony, amelynek emelésére 1283-ban maga a király, IV. (Kun) László adott engedélyt a nyíri nemeseknek. Ti., hogy védelmükre „a Tisza és a Bodrog összefolyásánál a Tarcal hegyen” várat emeljenek. Más fordítás szerint „mind a Tarcal hegyen, mind a mondott folyók találkozásánál” történhet a vár létesítése. A vár felépült, ám nem tudjuk, hogy valójában ki építtette. Ugyanis az Aba nembeli Amadé kezén volt a körévi vár 1289-ben, ahonnan Szatmár, Szabolcs és Bereg megye nemesei – élükön a Kállai-ös Mihály ispán fiaival: István és Pál mesterekkel – Amadé szervienseit kifüstölték. A vár nem sokáig maradt a király kezén, mert annak halála után ismét Amadé lett a birtokosa, bizonyára 1311-ben Kassán/bekövetkezett meggyilkolásáig. Mivel a várról több adat nem áll rendelkezésünkre, a tartományúri rendszer felszámolásakor a gazda nélkül maradt erődítményt lerombolhatták. Az erőszak erőszakot, a vár várt szül. Egyetlen adatunk ismert Bodrogszegi váráról 1322-ből, amely szerint a lázadó Petenye fia: Péter zempléni tartományúr e várát az Ákos nb-i Mikcs 1317-ben elfoglalta I. Károly király részére. Emlékét a 300 m magasságú *Várhegy* tartotta fenn Bodrogkeresztúr–Bodrogszegi határában (Engel P. a szlovákiai Bodrogszögibe helyezi!).

2. A Palota név eredete

A 17–18. századi összeírásokban találkozunk a mezővárosnak egyszerűen csak Palota néven szereplő épületével, amelynek hol a pincéjét, hol korcsmáját említik, máskor pedig kúriának nevezik. 1604. évi feltűnésekor csak a pincéjéről szólnak (*in cellario palota*), majd a 17. század végén, a város 1677 körül történt felégetése után kerül szemünk elé újból. 1685-ben leírják, hogy kerítése 1683-ban hasogatott fenyőfa boronából újonnan csináltott, kapuja kétszárnyú, tornácos borház áll ezen kúriában, amelyet 1678–80-ban újonnan építettek az égés után, torkával kőboltoz, kétrészes pincéje a borház alatt áll; az 1706-ban Palota Háznak, az 1723-as felmérés szerint Borháznak nevezett kúria kőből épült, a két részes pince szintén, itt 350 hordó bornak van helye. Az udvaron fa istálló 12 lónak, míg a Palotának nevezett

kúria szintén kőből van, zsindegyel fedett, felső része pitvaros (rég Magyar nyelven: udvarló palota) hálófülkékkel és fa kamarával, az alsó része ugyan csak falazott, s annak első része boltozott. Tehát a Palota három részből áll: magából az emeletes kúriából, a Borházból és istállóból, és a kúria alatti pincéből. Ez volt Tokaj legértékesebb épülete, a helybeliek 5000 Ft-ra becsülték, nem tekintve a korcsmáztatás jogát. (A Nádasdy-kúria 3000 Ft-ot ért). Az épület 1685-ben a Thököly javakhoz tartozott ugyanúgy, mint a Nagy-kúria, Tokaj másik legtekintélyesebb épülete.

A Palota elnevezés véleményem szerint még a 15. század második feléből származik. Amikor Szerémi György 1527-ben a tokaji csata előestéjén Szapolyai Jánost követve Tokajba érkezett, elbeszélése szerint a király a saját házában szállt meg, ő és István nevű káplántársa a plébános házában, Simon zágrábi püspök a parókus úr szállásán, míg a király kíséretében lévő urak a mezőváros polgárházaiban kaptak elhelyezést. Szapolyai házáról megjegyzi, hogy az „palotának volt építve”, emeletes lehetett, mert lépcsőkön kellett a király hálószobájához feljutni. Nemcsak ő, de egyik felmenője, a kolostoralapító Szapolyai Imre is megszállt Tokajban, ezt egy 1466. évi oklevele bizonyítja. Úgy vélem tehát, hogy a Szapolyaiak 15. század második felében emelt, vagy netán régi alapokon megújított palotája a későbbiekben is megtartotta a nevét, bár szerepe, különösen az 1677. évi tűzvész után megváltozott: a tokaji uradalom egyik dézsmaháza és italmérese lett.

Egyébként az itt megforduló nagyságok sorát is szaporítani szeretném: 1315. január 13-án I. Károly király, 1449. augusztus 6-án és a körülötte levő napokban Hunyadi János kormányzó volt a település vendége. Az utóbbi azért jött, hogy átvegye és megtekintse a tokaji uradalmat, s hasonló célból távozott Debrecenbe, ahol egy hónapig tartózkodott. Tehát nem 1451-ben lett az uradalom tényleges birtokosa, mint eddig vélték.

3. Hol keresendő a tokaji pálos kolostor?

A tokaji helytörténeti irodalom már a két világháború között, majd legújabbban is, Ribáry Zoltán és Joó Tibor 1966. évi dolgozatára támaszkodva a tokaji pálos kolostor helyére épültnek véli a volt kapucinus kolostort, a későbbi hadiárva-házat, TBC-gyógyintézetet, a mai gyermekotthont. A Ribáry–Joó cikk szerint a pálos kolostorra települt a később Rákóczi-kúriának nevezett épület, a forrásokban csak Nagy-kúria néven ismert objektum. Ez is léteget 1677-ben, 1685-ben az összeírás szerint alsó rendű ház volt itt hat (élés-ház, sáfárház, számtartó háza, cselédház, konyha megnevezve), palota pedig kettő, a pince a paloták alsó háza alatt volt, a paloták ablaka alatt veteményes- és virágoskert, a puszta kertben jégverem, az udvaron kőből rakott mély kút. Mint Gyulai Éva helyesen mutatott rá, a Nagy-kúriát sem 1723-

ban, sem később nem említik, mert már korábban átadták a kapucinusoknak templom és rendház építése céljából, aminek felszentelése 1729-ben meg is történt. Az a kérdés, hogy a Nagy-kúria épületeinek falaiból mit hagytak meg és építettek be a kapucinuskolostorba, falkutatással talán eldönthető lenne, véleményem szerint semmit, mert romokat és telket kaptak a szerzetesek 1712-ben. A rend felszámolásakor, 1786-ban készített felmérés egy egységes elvek alapján épített kolostor képét vetíti elénk, legfeljebb a gazdasági épületek rejtethetnek korábbi falakat.

A tokaji pálos kolostorra vonatkozó középkori okleveleket és feljegyzéseket sajnálatos módon a tokaji monográfia nem hasznosította, pedig azok nyomtatásban is rendelkezésre állnak. Ezért röviden tekintsük át őket. A rendi feljegyzések 1468-ra teszik a kolostor felépítését, amelynek alapítója Szapolyai Imre, aki 1459 óta volt a tokaji uradalom birtokosa. (A Csánki D. által tévesen 1411-re keltezett oklevél valójában 1492-es évszámú: ekkor Eszteméri János nemes, vízaknai kamarás 35 ft-ot hagy a pálosokra azzal, hogy azt adószai tartozásaiból hajtsák be. Ezzel elesik mindenféle feltételezés a pálosok Zsigmond-kori jelenlétére, a husziták kolostorrombolására stb.).

A kolostornak tett adományok sora: Rákóci Vásárhelyi Miklós 1470-ben a szerzeteseknek adja a *Somos-hegyen* lévő két szőlő földesúri kilencedét. 1472-ben Pinci vagy Eszlári (Szabolcs m.) Jonhos Mihály a Szabolcs megyei tardosi birtokrészét 300 ft-ért eladja a szerzeteseknek, akik 99 ft-t ki is fizettek még abban az évben. Fia, András 1476-ban Tardos egészét 500 arany ft-ért Szapolyai Imrének adja el, aki még az évben Tardost, valamint az összes birtokain fekvő szőlők után a bortizedet és a kilencedet és egy Bodrogon épült malmot (Keresztúr határain belül) hagy a szerzetesekre. Az adományt 1494-ben II. Ulászló, 1554-ben I. Ferdinánd királyok is megerősítették. A szerzetesek beiktatása Tardos birtokába 1494-ben, ill. 1497-ben történik, ám ténylegesen már az adományozás óta az övék, mert pl. 1482-ben az ellen tiltakoznak, hogy ottani halastavukat lehalászták, erdeiket kivágták. 1484-ben a néhai Dobi Lászlótól végrendeletileg rájuk hagyott ondi szőlőjüket adják el 20 magyar arany ft-ért ondi Kércsi Miklósnak. 1503-ban Csobajai Jonhos András (korábban Pinci és Eszlári) felesége, Katalin által adott 3 lakott és 10 üres csobajai telket váltják vissza tőlük 40 ft-ért Katalin testvérei, Csobajai János és Ferenc. 1511-ben Tokaji Rác Demeter özvegye adja át örökre azt a *Mézesmál* hegyen lévő szőlőt, amelyet férje végrendeletileg hagyott a szerzetesekre. 1516-ban Hedvig tesseni hercegnő, Szapolyai János özvegye egy, a Hernád folyó Vilmány közelében fekvő malom felét adományozza, majd ugyanő, Szapolyai János erdélyi vajda és fia: György kötelezik tokaji tisztjeiket, hogy a pálosokat tokaji és máshol fekvő szőlőik szabad művelésében, szüretelésében ne zavarják, s azok a szőlők utáni tizedet ezután se fizessék. A szerzetesek szőlői a tokaji hegyen az *Aranyos*, *Nyulas*, *Pincefelé*, *Kul-*

csárszőlő, Tanga, Jakabandrás, Mézesmál és Barátság szőlő nevével rendelkező részeket voltak. Egy 1484 utáni oklevél szerint a kolostor vikáriusa, Péter az ellen tiltakozik, hogy Bolti László szadai birtokrészét eladja, mert a szomszédság jogán őket illetné meg a vétel lehetősége.

A rendi feljegyzések szerint a szerzetesekre a rossz napok 1537-ben jöttek, amikor a kolostort Serédi Gáspár részben kirabolta, földig rombolta, a Zemplén megyei Ondon lévő birtokukat minden tartozékával, a felsorolt tokaji szőlőket, tardosi majorjukat és a Hernádon lévő háromkerekű malmukat elfoglalta. Az ezzel meginduló pereskedés két évig tartott, eredmény nélkül. 1548-ban pl. a barátokat visszaiktatni akaró királyi és konventi embereket Serédi familiárisa, Balázs karddal űzte el. A szerzetesek javaikat biztosítani kívánták, s ezért írták át II. Ulászló 1494. évi oklevelét Ferdinánddal 1554-ben, a jobb időkre várva, ami végül is nem következett be.

A pálosok – Borkovich Márton generális perjel és Ivanovich generális vikárius személyében – tiltakozásukat a tokaji és regéci pálos javak Lorántffy Zsuzsánna által történő használata miatt 1658-ban Wesselényi Ferenc nádornál megismételték, az újabb rendi vezetők I. Lipót császárnál 1669-ben instanciáztak, szintén eredmény nélkül. Az utolsó kísérlet 1745-ben történt a váci káptalan előtt páter Horváth részéről a tokaji szőlők, a Tokajhoz közeli lerombolt kolostorhely és egy malomhely visszaszerzésére. Ez azért érdekes, mert ekkor még a kolostor helyét – amely nem volt beépítve – ismerték! 1865-ben a Pesty-féle gyűjtés idejére már a pálosok helynévi emléke is kiveszett.

Forrásaink a kolostor – 1497-ig a Szűz Mária, attól kezdve Szent Anna (az apokrif iratok szerint Szűz Mária édesanyja) tiszteletére volt szentelve – helyét *sub claro monte* (a Kopasz-hegy alatt), *prope oppidum Tokay fundatum per se in portu fluvii Bodrok* (Tokaj mezőváros közelében a Bodrog folyó révjénél), *prope Tokaj* (Tokaj közelében), *prope castrum Tokay fundatum* (a tokaji vár közelében), *penes Tokay...fundatum* (Tokaj mellett), II. Rákóczi Ferenc egy 1708. évi oklevele *desertum clavstrum... prope oppidum Tokaj ad ripam fluoii Bodrog aedificatum* (Tokaj mezőváros közelében, a Bodrog folyó partjánál épített...romos, elpusztult kolostor) adják meg, azaz minden olyan kísérlet, amely a kolostort a mezővárosba helyezi, tévedésen alapul. Igaz, az alapítás idején – mint ezt Guzsik Tamásnak a rend fellelhető monostorairól írott összefoglalásában olvashatjuk – már nem ragaszkodott a remete életformához, kolostorait a településeken kívül ugyan, de azok közelében létesíti. Így volt ez Tokaj esetében is.

Ha szó szerint vesszük az oklevelek helymeghatározását, akkor a kolostor a vár közelében, a Bodrog partján, révjénél állott, a mezővároson kívül. Ha Serédi Gáspár emberei hagytak is valamit a kolostorépületből, az bizonyosan a vár ostromakor ugyanúgy elpusztult volna, mint azt a Domonkos-

kúriáról 1687-ben feljegyezték: „háznak falai, ablakai annyira ellövedztetettek a várból, ezen kúriában lévén a sánc, melyből impetáltatott (megrohmoztatott) a vár, hogy nem usualtathatott (használhattott)...”. Ezért aki a tokaji metszeteken a pálos kolostor épületét látja, az víziót lát. Mert ha maradtak is falak 1537 után, azokat bizonyára felhasználták vagy a vár építésénél mint falazó-, vagy mészégetésre, mint kötőanyagot. Ennek kézzelfogható bizonyítéka az a tény, hogy mindeddig – tudomásom szerint – nem került elő gótikus, a kolostorhoz köthető faragvány a 18. századi polgárházakból.

Mégis, hol állhatott a tokaji pálos kolostor? 1760-ban az újhelyi pálosok feljegyzik, miszerint a tokaji tiszttartói a Szent Anna monostor helyén (*in eodem monasterii loco Sz. Anna vocato*) 1565-ben bolt- vagy korcsmaházat (*domum tabernae sive diversorum*) építettek, s a szent kő kriptát, amelyet a barátok rendi címerrel díszítettek, feltörték és a csontokat kiszórták. (Ez is ellentmond annak, hogy a kapucinus-kolostor helyén állt a pálos kolostor!). A helytörténet-kutatásnak a tokaji kocsmák múltjának az ismeretében kellene tehát megtalálni a kérdéses helyet. Az irodalomból három helyszínt ismerek, ahol a kamara e tájban kocsmát épített. 1755-ben megvásárolta a Pataykúriát, s ebben megnyitotta az Arany Sas fogadót, amelyet árendába adott. Ez azonban fekvése miatt nem jöhet számításba. Uradalmi kocsmá volt még a Vendégfogadó-Filagória, közvetlenül a Bodrog partján. Az utóbbiról 1747-ben megjegyzi, hogy nem eladó, mivel a Filagória csapszéke igen alkalmas az italmérésre, ezért a romos épületet sürgősen rendbe kell hozni, hogy mielőbb hasznot hajtson. A másik nagy építkezés színhelye a tokaji fahídtól (1753) nyugatra eső Tisza-part volt. A folyamatosan bővülő kamarai sótelep és kikötő egyik épülete volt a fogadó – a később Fekete Sas névre hallgató –, amelynek inventáriuma is fennmaradt. Kérdés: mikor épült? 1771-ben már állt, távlati képe ismert.

Előadásomban három kérdést emeltem ki Tokaj középkori múltjából, pedig többet is lehetett volna. Az egyetlen, helyhez köthető középkori építmény a mezővárosnak a nyolcszög három oldalával záródó, egyhajós, kerítőfalas, e század elején elbontott plébániatemplomának tüzetes vizsgálata egy újabb beszámoló tárgyát képezheti.

FELHASZNÁLT IRODALOM ÉS FORRÁSOK

Tokaj. Várostarténeti tanulmányok I-II. Tokaj, 1995.; Ribary Zoltán-Joó Tibor: A tokaji pálos kolostor nyomában. A miskolci Herman Ottó Múzeum Közleményei 6 (1964) 49-52.; Bándi Zsuzsanna: Északkelet-Magyarországi pálos kolostorok oklevelei. Borsodi Levéltári Évkönyv V. (1986) 557-725.; A MTA Művészettörténeti Kutató Csoportjának forráskiadványai XIV. Documenta artis Paulinorum. 3. füzet.; A magyar rendtartomány kolostorai T-Zs. Bp. 1978. 27-30.; A MTA Művészettörténeti Kutató Csoportjának forráskiadványai XIX. Urbaria et Conscriptioes 7. füzet. (7/2 Nagyjenő-Zs.) Bp. 1984. 514-521.

Tokaj a reformáció korában

A hitújítás korának kutatásában, az utóbbi időben egyre nagyobb hangsúlyt kap az a nézet, hogy a magyar népesség reformációjában meghatározó szerepet játszottak a mezővárosok. A XVI. század lelkésznévsorai arról tanúskodnak, hogy a protestáns lelkészek mintegy 60%-a mezővárosi származású volt, legalábbis erre valló nevet viselt.¹ Az öntudatosodó mezővárosi közösségeknek az öngazgatásra, azon belül a szabad papválasztásra való törekvése megerősítő tényezőt nyert az olyan alapvető protestáns tanításban, mint az egyetemes papság, amely megszüntette a klerikusokra és laikusokra osztott egyházat s felértékelte a polgári közösségnek, mint gyülekezetnek a szerepét. Hasonlóan érvényesült a két szín alatti úrvacsora gyakorlása is. A bortermelő oppidumok felemelkedési törekvése már korábban is kötődött a vallási megújulás vágyához, ami jelentősen befolyásolta a Dózsa parasztháborút.² A háttérben meghúzódó ferences mozgalom – amely a reformációba torkollott – egyik központja éppen a Hegyalja volt.³ A kívánt társadalmi változások az egyház megújulásához kötődtek, azaz létezett katolikus reform, amelyből azután a reformáció folyamatában radikálisan új egyház született. Ugyanakkor figyelembe kell vennünk, hogy a mély történelmi válságban vergődő magyarság a reformáció üzenetében talált feleletet sorskérdéseire. Mindez tehát erősen ösztönözte a protestantizmus elterjedését.

A Zemplénben mezővárosként nyilvántartott 18 település között a népesség tekintetében Tokaj a hatodik helyen állt a XVI. század derekán.⁴ Újhelyhez és Homonnához képest messze elmaradt s megelőzte Tarcalt,

¹ Szakály Ferenc: *Mezőváros és reformáció*. Bp. 1995. 26–27.

² Uo. 21–22.

³ Szűcs Jenő Ferencs ellenzéki áramlat a magyar parasztháború és reformáció háttérben. *Irodalomtörténeti Közlemények* 1974. 409–435.

⁴ Maksay Ferenc: *Magyarország birtokviszonyai a 16. század közepén*. Bp. 1990. 1036. Újhelyben 50 porta mellett 123 más egységet regisztráltak, Homonnán 29–76, Tokajban 25–35 a porták és egyéb egységek száma.

Varannó és Liszka is. Hozzájuk képest viszont rendkívüli előnyt biztosított számára, hogy a Délkelet-Magyarországról Kassára és az Erdélyből a királyi Magyarországra vezető kereskedelmi utak csomópontján feküdt. Ezzel összefüggésben a mi szempontunkból lehetetlen nem felidézni Melius Juhász Péter debreceni prédikátor, tiszántúli református püspök nyilatkozatát. Az 1561-ben megjelent *A Christus közbe járásáról való prédikációk* előszavában „a magyarországi kereskedő és áros népeket” szólítja meg, mert általuk terjesztette el Isten a megtisztított tanokat. „Mert a szélyvel való járásban ti vöttétek és ti hallottátok, előbb egyebeknél, és ti dicsértétek s beszéllettétek egyebeknek az Istennek kegyelméről való tudományt”.⁵ Ha arra gondolunk, hogy a XVI. században a teológia betöltötte azt a szerepet is, mint ma a politika – azaz közérdeklődésre tartott számot a gyakorlati egyházi élet számos részletkérdése éppúgy, mint a dogmákban megtestesülő keresztyén tanítás – akkor semmi lehetetlen nincs abban, hogy a „világlátott” kereskedők a modern kori sajtót pótolva, elhíresztelték a hitújítás eseményeit. Hitviták történéseiről, befolyásos politikusok pártállásáról, más vidékek vezető településeinek állás-pontjáról adták tovább értesüléseiket. Hivatásukból folyóan az átlagnál műveltebbek voltak, olvasmányaikból nyert következtetéseiket is megoszthatták utazásaik során másokkal. Sikeres működésükhöz feltétlenül szükséges volt a kapcsolatteremtő készség, s kuncaftjaikkal feltehetően koruk égető problémáiról is beszélgettek. A tokaji révén számos mezőváros vagy város kereskedő polgára kelt át minden esztendőben: gyulaiak, debreceniek, kassaiak, nagszombatiak, stb.⁶

Amikor a XVII. század közepe táján Iratosi T. János toronyai prédikátor vállalkozott a reformáció eseményeinek összefoglalására, több hegyaljai települést megemlített, köztük Tokajt is, ahol kiváló prédikátorok hirdették az „apostoli vallás” igazságait.⁷ A tokaji reformáló prédikátorok között első helyen *Batizi András*t tüntette fel. Batizi 1543 augusztusában indult haza a wittenbergi egyetemről. Itthon ez év december 8-án Eperjesről keltezte egyik levelét, ezután kerülhetett a tokaji eklézsia lelkipásztori tisztebe.⁸ Tokaji megjelenése minden bizonnyal összefügg Serédy Gáspár itteni birtoklásával. A 30-as évek elején Kassán tanítóskodó reformátor már ekkor kapcsolatba kerülhetett a nagyhatalmú főúrral, aki pártfogolt más, szintén a Hegyalján működő reformátorokat is: Dévai Bíró Mátyást és Szkhárosi Horváth And-

⁵ RMNy 169.

⁶ *Szakály Ferenc*: *Mezőváros és Reformáció*, i. m. 122–123, 192–193, 339.

⁷ *Iratosi T. János*: *Az ember eletenek bodogul valo igazgatasanak modgyáról*. Lőcse 1637. RMK I. 670.

⁸ *Thury Etele*: *Batizi Andrásról és a szántói iskoláról*. *Protestáns Szemle (PSz)* 1915. 681–696. *Zoványi Jenő*: *Magyarországi protestáns egyháztörténeti lexikon (Lexikon)*. Bp. 1977. 58.

rást.⁹ A történetírás többnyire kegyetlen harácsolóként említi Serédyt, a reformációt támogató pozitív szerepéről alig esik szó. Igaz, nem kis árnyékot vet személyére a pálos szerzetesrenddel szembeni magatartása.¹⁰ Tokajban 1536-ban (más forrás szerint 1537-ben) kiraboltatta és leromboltatta a Szent Anna pálos kolostort. Ugyanezt tette Sajóladon és Regécen. A pálosokkal szembeni erőszakos fellépése azonban már 1526-ban elkezdődött Diósgyőrött. Ez a viszonylag korai eset, valamint, hogy élete végén egyezséget kötött a renddel s 1549-ben a regéci és tokaji birtokaikat is visszaadta, arra enged következtetni, hogy indítékai nem elsősorban vallási gyökerűek voltak, hanem hatalmi kérdés húzódott meg mögöttük. Így érthető az is, hogy 1543-ban tiltakozott a leleszi prépostság erődítése ellen. Az egyházi birtokok kisajátítása, a szekularizáció, már a reformáció térhódítása előtt megindult. Ugyanakkor igaz, hogy Luther társadalmi programjában meghirdette a szekularizációt, s ez a reformációra hajló nemeseknél a lelkiismereti féket erősen oldhatta. A régi egyház hatalmának megnyirbálása természetesen elősegítette a reformáció terjedését, nem kell azonban feltétlenül közvetlen összefüggésbe hoznunk azzal Serédynek a pálosok iránt tanúsított eljárását. Mindenesetre Tokaj reformációja Serédy Gáspár támogatásával bontakozhatott. V. Károly császárnak 1540-ben azt jelentették, hogy Magyarországon a hitújítás legfőbb terjesztői Nádasdy Tamás és Serédy Gáspár.¹¹

Batizi András tokaji működéséről nincs bővebb információnk. Lehetséges, hogy nem sokáig időzött itt, s 1545-ben már Szatmár vidékén munkálkodott. Az első reformátori nemzedék egyik legjelesebb költő és káteiró egyénisége volt.

Serédy Gáspár halála nem okozott törést Tokaj reformációjának folyamatában. A kiskorú örökös Serédy János gyámja, Némethy Ferenc oltalma alatt és támogatásával még nagyobb lendületet is vehetett. Az előkelő főúr költői tehetséggel megáldott, művelt ember volt. Három zsoltárparafraíz maradt ránk az ő nevével, ebből kettő a saját munkája.¹² Némethy több reformátor író mecénása volt.¹³ Székely István neki ajánlotta 1559-ben megjelent világhírnévjét. Méliusz Juhász Péterrel együtt közbenjárt a Szolnokon török fogságban sínylődő Szegedi Kis István kiszabadítása ügyében. Szegedi Gergely és Méliusz a Debrecen–Egervölgyi Hitvallást 1562-ben, Szegedi a 71.

⁹ *Botta István*: Dévai Mátyás és Serédy Gáspár. Diakónia 1979/2. 72–79.

¹⁰ *Szabó András*: Egy elfelejtett Luther-követő főúr a 16. századból: Alaghy János. In: *Fabiny Tibor* (szerk.): Tanulmányok a lutheri reformáció történetéből. Bp. 1984. 210–211.

¹¹ *Botta István*: i. m. 74.

¹² *Csomasz Tóth Kálmán*: Dicsérvétek az Urat. Bp. 1971. 158.

¹³ *Bucsay Mihály*: Méliusz theológiája kátéja tükrében. In: *Bartha Tibor* (szerk.): A II. Helvét Hitvallás Magyarországon és Méliusz életműve. Bp. 1967. (Studia et Acta Ecclesiastica II. = SAE II.) 314–315.

zoltár verses fordítását, Méliusz az 1562-ben napvilágot látott kátéját szintén neki ajánlotta. Némethyné Balassi Zsófia Méliuszt kérte vigasztaló könyvecske írására, amellyel nagybátyját, a sebesült Balassi Jánost óhajtotta bátorítani.¹⁴ Méliusz Balassi Jánosnak írt ajánlásában Némethyt „jóakaró, bízott urának, dajkájának és atyai oltalmazójának” nevezi.¹⁵ A káté ajánlásában pedig így szólítja meg: „Tudom Te Nagyságodról, hogy az Úrnak edénye, akit az Úr megtisztított és naponként a Szentlélek a Krisztus vérének fürdőjében mosogat és tisztogat”.¹⁶ Mindezekből egyértelmű, hogy Némethy a reformáció elkötelezett támogatója volt. A város reformációjának munkálására hívhatta Tokajba a Debrecent elhagyó Szegedi Gergelyt, a Debrecen–Egervölgyi Hitvallás társszerzőjét.¹⁷ Szegedi 1562 végétől 1564 tavaszáig tartózkodhatott Tokajban.

Némethy Ferenc pártfogása nem csak Tokaj reformációját biztosította, hanem annak helvét irányba fordulását is elősegítette. Védő szárnyai alatt 1561, 1562 és 1564-ben Tarcalon fontos zsinatokat tartottak a környék helvét irányú lelkészei.¹⁸ Némethy, szemben a haláláig hűséges lutheránus Perényi Gáborral és Alaghy Jánossal, a kálvini szellemű reformáció mellé állt. Méliusz már említett kátéjának ajánlásában nem pusztán köszönetet akart mondani pártfogójának a nyomtatás költségeinek biztosításáért, hanem tovább óhajtotta növelni a nagyúr jóindulatát azok iránt a Bodrog-, Hernád-, Sajó- és Tisza menti gyülekezetek és lelkészek iránt, akik 1559 után a reformáció helvét irányát választották. Ösztönzése nem maradt eredménytelen.

Némethy halála után az egri püspök ellenlépéseire következtethetünk abból az 1567-ben kelt iratból, amely „zwingliánus eretnekek” könyveinek országos elterjedéséről szól, valamint ezek elpusztításának, megégetésének szükségességéről. Ez a feljegyzés kiemeli Méliuszt, aki úgy mond „*most Tokajban fogoly*”.¹⁹ Méliusz tokaji fogsága, melynek közelebbi körülményeit nem ismerjük, nem tarthatott soká, amint erre életrajzi adatai bizonyosságul szolgálnak.²⁰ Éppígy nem lehetett különösebben visszahúzó hatással mindez Tokaj reformációjára sem, amely a XVI. század hetvenes éveire mindenképpen lezárult. (A svájci hatású református reformáció megszilárdulását nem hátráltatta az sem, hogy az itt állomásozó német őrségnek lutheránus lelkésze

¹⁴ Botta István: Melius Péter ifjúsága. Bp. 1978. 119–120.

¹⁵ Bucsay Mihály: i. m. 315.

¹⁶ Uo. 316.

¹⁷ Kathona Géza: Méliusz Péter és életműve. In: SAE II. 141.

¹⁸ Bucsay Mihály: i. m. 314–315. Zoványi Jenő: Lexikon 621.

¹⁹ Hi libellos Hungarice impressos, plus quam haereticos Zwinglianos et alios illius haeretici capti nunc in Tokaj Melii divendunt et clam distribuunt. Magyar Könyvszemle 1930. 301.

²⁰ Zoványi Jenő: A magyarországi protestantizmus 1565-től 1600-ig. Bp. 1977. 144.

volt, mint 1584-től másfél évig a württembergi származású Samuel Sautter, aki valószínűleg Claudius von Roussel várparancsnok hívására jött ide.²¹) A reformációs folyamatban rövid időre a magyarországi hitújítás két jelentős teológusa feltűnt a mezővárosban, másokat ugyan nem ismerünk, itteni működésük azonban a dolog természetéből fakadóan nyilvánvaló.

Nincs közelebbi adatunk arról, hogy Tokaj társadalma miként reflektált a reformációs mozgásra. Az azonban bizonyosnak tűnik, hogy a hitújítás nem törte meg a település vallási homogenitását, hanem fokozatosan és együtt ment keresztül Tokaj társadalma a változásokon. Félrevezetőnek tartjuk ezért ezt a fogalmazást: „*Majd Tokajt is eléri a reformáció szelleme. A hitújítók kerülnek többségbe, a templomot elfoglalják, s a plébánia megszűnik működni*”.²² Az abauji, borsodi és zempléni esperes 1568-ban azt írta Genfbe, hogy a „*mi királyságunkban alig említik vagy hallják*” a pápa csalárdságait.²³ Római katolikus főpapok hasonlóan értékelték a protestantizmus elterjedésének arányait.²⁴ Mindazonáltal létezett néhány város, ahol a protestáns többség mellett a római katolikus fél tovább élt.²⁵ Tokajjal kapcsolatban azonban nem ismerünk olyan adatot, amely megkérdőjelezné a mezőváros egyvallású jellegét, így a „hitújítóknak” nem kellett elfoglalni a templomot, mert nem volt kitől. Folyamatosan „azon belül maradtak” a reformáció sodrásában. Az egyház pedig a corpus christianum világában, helyi szervezetében szorosan összefonódott egy-egy helység társadalmával. Ez a gyakorlatban azt jelentette, hogy Tokaj mezőváros lakossága, több évtizedes folyamat eredményeként, fokozatosan helyet adva a külső (liturgiai) és belső (dogmatikai) változásoknak, 1567 utánra már megújított, azaz református eklézsziát alkotott. S élte a maga vallásos életét a régi templomban új körülmények között. A reformáció itteni meggyökerezésének jeleként értékelhetjük, hogy a XVI. század második felében tokaji származású lelkészeket is találunk a református gyülekezetekben. Tokaji János 1577–78-ban Mezőnyék, Tokaji Metas István 1597–98-ban Kállósemjén prédikátora.²⁶ Az eklézsia átlagon felüli erejét pedig az mutatja, hogy 1586-ban a debreceni tanárságról leköszönő, Wittenberget és Heidelberget is megjárta Bélyei Borsós Fábiánt nyerte meg papjának a mezőváros.²⁷

²¹ Zoványi Jenő. Lexikon. 527. Vö. RMNy 636.

²² Szabó József: Szerzetesrendek, kegyestanítórendi iskola Tokajban. In: *Bencsik János-Szapannos Erzsébet* (szerk.): Tokaj és Hegyalja I. Miskolc 1989. 151–152.

²³ Szabó András: Károlyi Gáspár a gönci prédikátor. Bp. 1984. 158.

²⁴ Hermann Egyed: A katolikus egyház története Magyarországon 1914-ig. München 1973. 219.

²⁵ R. Várkonyi Ágnes (szerk.): Magyarország története 1526–1586. Bp. 1987. 508–509.

²⁶ Magyar Protestáns Egyháztörténeti Adattár, 1929. 42, 78.

²⁷ Gulyás József: Tokaji református papok. Sárospatak 1917.

Az eklézsia belső életére nézve szórványos dokumentumokkal rendelkezünk. Ezek azonban mindenképpen elegendőek arra, hogy világosan láttassák a város és az egyház elválaszthatatlan egységét. A népegyházi jellegből adódóan az eklézsia nem pusztán az egyéni hitélet megélésének sajátos területe volt, hanem a várost intézményesen is átszötte. A város vezetőtestülete egyben az egyház javainak hivatalos őre és gondozója volt. Hiszen az egyházi javak – templom, iskola, ispotály, parókia – egyben a város tulajdonát képezték. Ugyanakkor a tisztségviselők választásában a prédikátor jeles szerepet töltött be, a választás menetéből pedig világosan kitűnik, hogy az új tisztségviselők az egyház kebelében nyertek legitimitást, mintegy Istentől való felhatalmazást. A bíró választása során az eredményt csak a prédikáció elhangzása után hozták nyilvánosságra, s az új tisztségviselők elnyert tisztükben megerősítést így nyertek: „...az bíró az egész tanács és az község előtt megnevezi az főbíró és az szolgabíróknak is egyikét, azkit az Isten őhelyettek előállított az városnak gondja viselésére, azmelyet az község közül választottanak”.²⁸

A prédikátor a közélet tisztaságának nem pusztán személyében, hanem elsősorban hivatalában volt őre, innen érthető, hogy a „kipredikálás”, az istentiszteleten való megszegényítés által, azaz nyilvánosan gyakorolta ebbéli tisztét. Házasságtörési ügyben, 1592-ben, az esküdtek és a bíró között egyenetlenség támadt, s Kalmár Benedek főbíró és Szikszái Imre deákot, aki korábban az uradalom udvarbírája volt,²⁹ az a vád érte, hogy a vétkes félnek kedveztek. Akik az ügyet a nyilvánosság erejével akarták elrendezni, azonnal a prédikátorhoz mentek, aki panaszuknak helyt adva, élt is tisztéből eredő kötelességével:³⁰ „... az prédikátor engemet Anyaszentegyházban kipredikállott, velem egyetemben annak felette ez itt való tiszttartó uramat, ilyen képpen, hogy mi tartjuk az fele tisztátalan személynek pártját, kiváltképpen, azt mondta, te bíró, az nyilván való paráznának pártját fogod”. Hasonlóan nyilatkozott Imre deák is: „... az prédikáción, mindjárást paráznának párt tartóinak prédikállta bennönket az prédikátor”. Ennek azután közvetlen és közvetett hatása is volt: „Én bizony igen szégyeltem – vallotta meg Imre deák –, hogy ilyen nagy gyalázat esett méltatlan rajtunk az egész város előtt, hiszen nem oly cégéres latrok vagyunk mi, sem oly gonosz tevő emberek, hogy minket publice, mint oly gonosz életű embereket az keresztyének közül ki prédikálljanak, ugyan el holtam vala szégyenletemben annyi sok jámbor előtt.” Közvetett eredményként pedig az ügynek folytatása lett, Kis Lukács udvarbíró elé kerülve a dolog, éppen a kipredikálás nyomán. S bár a megsértődött felek ré-

²⁸ Németh Gábor: i. m. 98.

²⁹ Maksay Ferenc: Urbáriumok, XVI–XVII. század. Bp. 1959, 741.

³⁰ Eckhardt Sándor: A kipredikált tokaji bíró. In: Magyar Nyelv 1953. 213–215.

széről a méltatlankodás mellett a prédikátor illetékességének kétségbe vonása is felmerült – „hiszen nem az prédikátor viseli itt az ő Felsége jószágának gondját” – ez azonban csak a vizsgálatot elrendelő udvarbíró iránti lojalitás kifejezésére szolgált. Az eset egyértelműen megvilágítja, hogy az eklézsia – sajátosan – a társadalom lelkiismereteként a közélet tisztaságának őre volt.

A protestáns iskolázás minden bizonnyal folytatása volt a középkori oktatásnak Tokajban is, mint általában. Andreas de Thokay a krakkói egyetem diákjai között tűnik fel 1523-ban, mégpedig mint „baccalarius”, azaz a legalsó tudományos fokozat birtokosaként.³¹ Ugyanebben az esztendőben a bécsi egyetemre is beiratkozott egy tokaji származású diák: Paulus de Tokay.³² Az az állítás, hogy a tokaji protestáns iskolát Batizi András alapította volna, csupán feltételezés.³³ Igaz természetesen, hogy a reformálódó egyház sem hanyagolta el az oktatást, s az egyházi élet keretein belül az iskolázás is folyamatos volt a XVI. század második felében. Ezt erősíti meg, hogy 1557-ben Martinus Dobo Thokainus a krakkói egyetem tanulója.³⁴ A Dobo családnév később is él Tokajban.³⁵ Ugyanakkor annak alapján, hogy Dobo Márton Krakkóban tanult, nem kérdőjelezhetjük meg a tokaji iskola protestáns jellegét. A XVI. század közepe éppen a váltás ideje, a protestáns diákok fokozatosan fordultak Wittenberg felé. Elég, ha arra utalunk, hogy Czeglédi Ferenc és Károlyi András, akik jeles református prédikátorok lettek, wittenbergi tanulmányaik után iratkoztak be Krakkóban az egyetemre, az utóbbi 1557-ben, az előbbi 1558-ban,³⁶ tehát akkor, amikor Dobo Márton is ott tanult.

Az 1610-ben újra összeállított törvénykönyv már külön beszél a „scholamester”-ről, amikor rögzíti jövedelmét. Nincs pontos adatunk azonban arról, hogy mely időponttól alkalmazott a város a prédikátorok mellett önálló iskolamestert. Kezdetben bizonyára a prédikátor tiszte volt Tokajban is az iskola vezetése. Erre utaló jelként magyarázhatjuk a tanító jövedelmének azt a kitételét, hogy „az prédikátor tartozik az scholamesternek asztalt tartani esztendeinek végéig”.³⁷ Ez ugyanis azt mutatja, ami egyébként általános je-

³¹ Schrauf, Karl: Regestrum Bursae Hungarorum Cracoviensis. Wien 1894. 23.

³² Schrauf Károly: A bécsi egyetem magyar nemzetének anyakönyve 1453-tól 1630-ig. Bp. 1930. 186.

³³ Pap Miklós: Tokaj iskola- és művelődéstörténete a felszabadulásig. In: Dobrossy István (szerk.): Borsodi Történelmi Évkönyv VI. Miskolc 1979. 208. A szerző minden kritika nélkül átveszi Dudás Gyula dokumentálatlan adatát. Vö. Adatok az oktatásügy történetéhez Zemplén vármegyében. In: Adalékok Zemplén vármegye történetéhez. 1906. 234.

³⁴ Schrauf, Karl: i. m. 34.

³⁵ Németh Gábor: i. m. 93.

³⁶ Zoványi Jenő: Lexikon 115, 295.

³⁷ Németh Gábor: i. m. 102.

lenség a reformált eklézsiákban, hogy az iskolamester jövedelmének egy részét a prédikátor korábbi javadalmából szakították ki, miután már nem ő foglalkozott a tanítással. Minden bizonnyal kezdetben a prédikátor fogadott maga mellé tanítót, s csak később önállósodott ez a hivatal. A református iskola a XVII. században élte fénykorát, protestánssá válása a mezőváros reformációjának folyamatában történt meg.

Az első „Asszú szőlő bor”

Mindannyian ismerjük a szép legendát, mely szerint az első aszút Szepsy Laczkó Máté készítette a 17. században, hogy ajándékként kedveskedjen vele Lorántffy Zsuzsanna fejedelemasszonynak.

Ez a történet az idők folyamán a kutatók figyelmének középpontjába került, s így Szepsy Laczkó személye, az esemény időpontja és az aszú elkészítési körülményeinek tisztázása lényegesen előbb jár, mint az első közreadók, Szirmay Antal és Kazinczy Ferenc idejében. A szőlő és bortörténet helyi bibliájában, Tokaj Hegyalja szőleje és bora (Tokaj, 1995) című művében Balassa Iván a fellelhető irodalom és más történeti adatok felsorakoztatása után is kétségeit fogalmazza meg afelől, hogy egy ilyen kedves, de mégiscsak véletlenszerű, egyszeri esemény vezetett volna el az aszú „feltalálásához”. A szerző felhívja a figyelmet a további kutatások fontosságára.

A Tokaj Hétszőlő Rt. most készül megünnepelni névadó birtoka létrejöttének 500. évfordulóját. Zemplén megye gazdag anyagában kutatva sikerült egy 1571-ből származó osztálylevelet találni, melynek hála nemcsak az aszúkészítés kezdetei tehetők évtizedekkel korábbi időpontra, hanem a készítés körülményeit is lényegesen új megvilágításba helyezi. Ugyanakkor igazolja Balassa Iván gondolatait a hegyaljai aszúkészítés általános körülményeit illetően.

Az 1571-ben elhalálozott Garay Máté tokaji nagybirtokos gyermekei, János és Anna, atyjuk „szép istenes és kegyes intése” szerint testvériesen megosztottak az örökségen. A vagyonmegosztás tanúk előtt és körültekintő szerződés megírásával készült „Datum T. Tokaini”, a nevezett év május 15-én. A szerződés számunkra fontos 8. passzusa így szól:

„Az Vitézljő Garaÿ János bátyámuramhoz mutatom oly szép atyafiságot, hogy az Tokai Pinczében lévő, Hetven Hordó és öttvenkét áttalag

Asszú szőlő borokhoz nem tartom semminemű jussomat és eő kegyelmének adom mind egészben”.¹

Jelenlegi ismereteink szerint ez a legkorábbi levéltári adat, amely egy konkrétan megnevezett aszúkészletre vonatkozik.

Balassa Ivántól tudjuk, hogy az aszú első említése Szikszay Fabriczius Balázs Nomenklaturájában fordul elő a következő formában: „Vinem passum – asszu szeőleő bor”. Az 1590-ben megjelent mű 1576 előtt, sok éven keresztül íródott. Teljes tehát az időbeni egybeesés. Konkrétan ismert aszúbor-mennyiséget – megint csak Balassa szerint – a tarcali Nagyváti-szőlő terméséből nyertek 1636-ban („asszú szőlő bor”). Ugyanitt a következő évben „asszú szőlő”-t szedtek. Eddig tudomásunk szerint ezek voltak a hegyaljai aszúra vonatkozó első adatok. A Garayak osztálylevele így jó hat évtizeddel datálja vissza az aszúbor készítésének időpontját, és méltó arra, hogy más szempontból is figyelembe vegyük. Magáról a birtokról az 1502-ben Tokajban írt adásvételi szerződésből nyerünk tudomást. Az történt, hogy a tokaji Mézesmál hét kisbirtokos nemese eladósodott, s ezért kénytelen volt a kölcsönt adó főúrnak átadni szőlejét. Ahogy ők írják:

„Anno 1502 die... Januarius

Mi, Dombó Benedek, Zábócz Imre, Hangács Gergely, Zabary Ferenc, Kasmárky Lőrincz, Osgyáni László, Szahai Gáspár valljuk ez levelünknek rendében, hogy mi mind a nagy szeretettől mind a nagy szükségűtől viseltetvén adtuk el örök áron a hét Szőlőben való jussunkat, úgy mint ki ki közülnk az maga szerire való szeleit, egészen ezer ezer tallérokon a Vitézlő Garraj János úrnak és kedves házas társának Czobor Erzsébet Asszonyonak, és egyetlenegy magzatoknak Vitézlő Garraj Máthé Úrnak és két ágon lévő maradékinak, de úgy, hogy amely nagy summa pénzek nálunk vagyon, azt elengedjék eő Kegyelmetek”.²

Ez a majd 500 éve született szerződés a Hétszőlő kialakulásának dokumentuma. A mi figyelmünket a Garay család köti le, amely a déli vidékekről északra került nevezetes családok egyike. A feleség családja szintén kora legbefolyásosabb famíliái közé tartozott. Mindkét család felemelkedése az Anjouk korában indult, Zsigmond és a Hunyadiak korában teljesedett ki. A nevezett éveket követően az e tájon kevésbé ismert Garayak közül Szabolcs

¹ Zemplén vármegye levéltára (Kazinczy Levéltár). Sátoraljaújhely Loc. 41. nu. 7. Ragályi-Törös-féle pörös iratok. A perhez mellékelt 95 irat számozatlanul, téma szerint csoportosítva (az általam használt két szerződés 96. iratsomóban található). Közülük az 1502. évi 1733-ban (egy másik példány 1746-ban) készült másolat, előbbi a Szepesti Kamara regisztrátora, utóbbi Abaúj vármegye vice-nótáriusa aláírásával és pecsétjével hitelesítve. Az 1571. évi szintén másolat, s aláírással van hitelesítve. A perben ennek hitelességét sem kérdőjelezték meg, sőt valószínűleg az eljárás lefolytatói másoltatták le az eredetiről.

² Uo. Az 1502. évi szerződés eredetileg csak Garay-pecséttel volt ellátva.

és Zemplén megyékben még évszázadok múlva is szerepelnek falvak részirtokosaiként. Tokaj történetében 1645-ben szerepel bizonyos Garay Ferencz nevű szolgabíró. A Czoborok Bocskay koráig igen előkelő szerepet játszottak.³

Az említett nagy mennyiségű aszú Garay Máté birtoklása alatt halmozódhatott fel. A szerződés más pontjaiból azt is megtudjuk, hogy Garay vinecellérekkel irányította szőlőbirtoka gazdálkodását, s azok jelentős összegeket kaptak a műveltetésre. Így ez a szerződés a bémunka korai előfordulásának dokumentuma is. Joggal gondolunk arra, hogy a nevezett aszúkészlet jól szervezett szőlőművelés és borkultúra eredménye.

Felmerül az is, hol lehetett a szőlő és a pince? Mivel a Hétszőlőről ez időtől folyamatosan adatok állnak rendelkezésünkre, nem kétséges a mai napig így nevezett terület elhelyezkedése. A „történelmi” dűlő kialakulása ez esetben jól követhető.⁴ Nyilvánvaló, hogy a kölcsönt nyújtó Garayak már addig is jelentős birtokkal rendelkeztek Tokajban. Az egyes dokumentumok felsorolásaiban a mai temetővölgy Garay-dűlője, valamint a Mézesmál egy részét képező Kis Garay-dűlő folyamatosan viselte a család nevét. Úgy tűnik, 1502 táján Tokajnak két nagyobb birtokosa volt: a Garay és az uradalom tulajdonosa, a Szapolyai család. Néprajzi érdekesség, hogy a temetők fekvése miatt az idős tokajiak ma is így utalnak haláluk közeledtére: „Kivisznek a Garaiba”.

Az 1571. évi szerződés szerint Garay János a tokaji Piacz utca felső során lévő kúriát kapta a pincével, és az említett aszúkészletekkel. (Feltételezésem szerint ez azonos az ún. Rákóczi-pincével.) Garay Anna ugyanott az alsó soron lévő kúriát örökölte. Tekintettel arra, hogy az említett aszúkészlet mellett még tarcali, tállyai, keresztúri és tolcsvai borok is szerepelnek a szerződésben, kiterjedt pincerendszer létezése feltételezhető. A fent említett mindkét épület a tokaji római katolikus templom közelében helyezkedett el. Az

³ Nagy Iván: Magyar nemesi családok című műve Garay szócikke nem ad támpontot a tokaji Garayak eredetének tisztázásához. A már említett 1571. évi szerződés első pontja a török által elfoglalt két Duna-menti dominiumot emleget, s ennek alapján a családot főúri származásúnak tarthatjuk. A Garaiai és a jezsuiták között folyó perben is a nádori ág leszármazottai között emlegetik őket. Feltételezhető, hogy a IV. János temesi ispán (1427) kapott a Hegyalján először tokokat 1406–1410 folyamán (Tállya, Tokaj). A 16. században Tokajban birtokos Garay János a Nagy Iván által VI. Jánusként megnevezett személy, akiről semmiféle adat nincs. Ha ez a további adatokkal bizonyítható, akkor a nádori ág továbbéléséről volna itt szó. Az említett János II. László nádor fia volt. (Nagy Iván i. m. 329–330.)

⁴ A Hétszőlő-birtok története forrásai közül legfontosabbnak a Magyar Országos Levéltár, a Magyar Kamara Archívuma anyagában E 148. sz. alatt. Neo Regesta Acta 1255/28, 29, 30, 31, 35, 38, 39 és 41. (fasciculus ill. numerus) található. Ebben az anyagban is megvan az 1502. és 1571. évi szerződés-másolatok egy-egy példánya.

említett pincerendszer a legenda szerint 24 ágból állt, melyből ma 12 ismeretes. Az egykori Piacz utcának ezen a végén nincs más kiterjedt pincerendszer. A szomszédos Arany Sas (Tokaj egykori híres szállodája, épülete ma is áll) épülete egykor a Zeleméry Kamarás család birtokközpontja volt, s 1568-tól jól követhető más szálon futó története.

Az 1502. és 1571. évi oklevelek, túl az aszúbor készletek első említésén, az első tokaji árutermelő főúri gazdaságok születéséhez nyújtanak némi világosságot. Ehnyi bort ugyanis nyilvánvalóan nem saját fogyasztásra készítették. Ez ideig csak a 16. század végétől ismertünk főúri birtokokat, ahol ilyen jelentős borkészletek eladására törekedtek. A tokaji Garay-birtok az árutermelésben az első között lehetett.

Felső-Magyarország kiváló termőhelye

*(Tokaj-Hegyalja birtokosainak évszázados törekvései
termékük – a tokaji bor – eredetvédelmére)*

Bevezetéként e téma újraválasztását kell megokolni – vélem –, felfejteni az indokok mögött a történelmi tényeket. A magyar borkivitel nem volt jelentéktelen már az Árpád-kor végétől.¹ Ez a hazai szőlőtermesztést általában érintette, aligha szerepelt még a Tokaj-hegylajai régió. Az első adataink 1226-ból vannak a *magyar borexportra*. Tekintettel az 1241-es tatár betörsé-
re, pusztításra, feltételezhetjük, hogy a következő évtizedek, talán évszázadok is a termelési kultúra regenerálódásával telik el. Ezekben a századokban az európai kereskedelem áru kínálata határozta meg a hazai kereskedelmet is, mind bel-, mind külhoni viszonylatában.

A török hódoltság korában kereskedelmünket két termék képviselte. *Egyik* a bő legelőjű, alföldi tájak a *vágó szarvasmarha* kivitele,² a jövedelmező *sőre-* vagy *göbolytartás* nyugati (gazdag német és itáliai kereskedő városok) piacaira irányuló kereskedelmünk keresett cikke volt a vágómarha; a *másik* a *bor*, éspedig piacképes bor illetve a kor áru kínálatára tekintettel versenyképes bor, s ez a kivitel jobbára északnyugati és északi irányba, a sziléziai városokba illetve a lengyel piacokra irányult. Nem tekinthetünk el itt Komoróczy György egyik fontos tanulmányának okfejtésétől.³ „Külkereskedelmi forgalmunkban ebben az időben legnagyobb jelentőségre a borkivitel emelkedett. E korszakban a lengyel kereskedők az országnak főleg két vidé-

¹ E témában külön tanulmányok is születtek. *Bodó Sándor*: Tokaj-Hegyalja körülhatárolása. In: Hegylajai mezővárosok történeti néprajza. 14–21. HOM népr. közl. 22. 1987.

² *Komoróczy György*: A magyar kereskedelem története. Bp. 1942. Kincstár 61.

³ Uo. 42. Jellemző a kivitel nagyságára, hogy a hajcsárok egész társadalmi réteget alkotnak, amint az egyes kutatók állítják a marhahajcsároktól vette eredetét.

két keresték fel: az egyik *Sopron*, a másik *Hegyalja* volt. A soproni bor inkább a múltat képviselte, még középkori hagyományokat hordozott s a wine edenburgskíe – ahogyan a lengyelek nevezeték – lassanként eltűnt a lengyel főurak asztaláról, hogy átadja a helyét a *tokaji bornak*, amely a 16. század végén vált szélesebb körben ismertté s a 17. század folyamán kiszorított minden más italt.”

A 16–17. században fellendülő borkereskedelmünk r keresett árucikk biztosítása révén odahatott, hogy a kivített ellenőrző (vagy folytató) városok, elsősorban is a számításba jöhető felvidéki *királyi városok* (civitas), s mindegyik előtt a *pentapolis* érdekvédelmi csoportosulás tagjai⁴ (Lőcse, Eperjes, Bártfa, Kassa és Kiszzeben), mind jelentősebb mértékben vettek részt az észak felé irányuló borexportunkban, s ezáltal egyre nagyobb haszonban részesültek. Ezek a városok az Erdélyből, s Erdélyen át és az ország keleti megyéin (a török hódoltság peremének számító Biharon, Szatmáron, Szabolcs) húzódó, s Lengyelország irányában futó kereskedelmi út mentén feküdtek. E városok polgárai, elsősorban a kereskedők arra törekedtek, hogy a királytól *árumegállító* jogot kapjanak, s szerezzenek. Előbb Lőcse, utóbb Kassa jutott árumegállító privilégiuma révén számottevő s mind jelentősebb jövedelemhez a magyar borkivitel hasznából. Az emlegetett haszonra lássunk néhány példát!⁵ 1660–1676 között, tehát mindössze másfél évtizednyi időben Eperjes Krakóba 146 353 lengyel aranyforint értékű hegyaljai bort vitt ki, hasonlóul Késmárk 40 812, Kassa pedig 34 540 lengyel aranyforint értékkel szerepel a borexportunkban.

Az árucikk származására vonatkozóan egy megjegyzést kell tisztáznunk. Még a 16. század elején „hegyaljai” majd pedig „tokaji” borként kerül a kereskedelembe a kistáj kiváló terméke, a bor. Tokajnak a táj és a bor elnevezésének alakulásában jelzős szerkezetben való szerepeltetése abból a tényből vehette eredetét, hogy mint a *Diósgyőr-Tokaji váruradalom* déli pólusán fontos tájszervező erő összpontosult a Tokaji várban. Tokaj végvári szerepének erősödése okán is, jelentős katonapolitikai szervezőerő fejeződött ki a korban oly fontos hadászati ténykedések során. Feltehetően a „tokaji” jelző megkülönböztetésként ment át a hegyaljai bor nevezetében,⁶ így lett a *hegyaljai borból tokaji bor*, sőt újabban pusztán *tokaji*.

Másik kérdéskör, mely idekívánczik az, hogy tisztázzuk a hegyaljai alias tokaji bor kereskedelmi szerepének növekedését.

⁴ Felvidéki királyi városok érdekvédelmi szövetsége. Tagjai: Lőcse, Eperjes, Bártfa, Kassa, Kiszzeben.

⁵ *Juraj Zadansky*: Felvidéki (ma Szlovákia) városok kereskedelmi kapcsolatai a tokaji borvidékkel. In: Tokaj és Hegyalja (szerk.: *Bencsik János*) XVII. Tokaj, 1996. 165.

⁶ *Bencsik János*: Tokaj, a kiváltságolt kamarai mezőváros, és Hegyalja avagy Tokaj-Hegyalja. In: HOMÉvk. 35–36. 1997. 153–162.

Ehhez súlyos történelmi események járultak hozzá, – mondjuk mindjárt. Amikor az oszmán hadak elérték a horvát–magyar határt (ti. a Száva folyót), hazánkat közvetlenül veszélyeztették. A hódításuknak, illetve az ezzel együtt járó pusztításuknak kitett térség, mindenekelőtt a Szerémség népét megriasztván elmenekült, s előlük felhúzódott az ország belseje felé.⁷ Mai ismereteink szerint egyes szőlőtermesztő, menekülő csoportok elérhették Tokaj-Hegyalját is. Az ő ismereteik segíthették kiteljesedni, a hegyaljai bort minőségi terméké alakulásában. Ezzel egy időben, pótolandó a kiesett szerémségi jó minőségű bort a már ekkor figyelemre érdemes termőhelyként számon tartott régió terméke iránt folyvást nőtt, növekedett a kereslet.⁸ De nemcsak a belföldi fogyasztói piac (pl. a királyi udvar, főnemesi urak), hanem a külhoni piac érdeklődését is ki kellett elégíteni.

Az árukivitel rendszerint lengyel kereskedők bonyolították le, akik annak ellenére, hogy a lengyel állam kereskedelempolitikája tilalmazta a Magyarországon való borvásárlást, mégis felkeresték a magyar vidékeket, mint-hogy országukban a maguk szállította bort drágább áron adhatták el, mint a magyar kereskedők által kivitt szállítmányt.⁹ Az állam arra törekedett ezzel szemben, hogy a lengyel kereskedőket visszatartsák a bornak közvetlenül Magyarországon való felvásárlásától, tekintettel arra, hogy azok (ti. a külhoni kereskedők) a törvények kijátszásával vámmentesen akarták a bort szállítani. A magyar kereskedők viszont minden esetben vámot fizettek a lengyel–magyar határon átkelvé. A magyar kereskedelempolitika ezzel ellentétes tendenciaként hatott. Nálunk a hazai kereskedőket akarták visszatartani a borkereskedelemtől, s a lengyeleket látták szívesen. A történelmi tények arról győznek meg bennünket, hogy vámpolitika ide, vámpolitika oda, a lengyel kereskedők a 18. század közepén is járták a hegyaljai városokat, s szállították a tokaji bort Lengyelországba. A lengyel kereskedők vállalkozásának volumenére jellemző, hogy 1607–1616 közötti évtizedben 135 550 forint értékben vásároltak bort hazánkban.¹⁰ Természetesen, a városok helyzeténél fogva, nagyobb arányú borkivitel Kassán keresztül bonyolódott. A kassai *harmincadhely* forgalmát 1585-ben a borkereskedők által fizetett vámtétel jelentősen növelte, jelesül 1237 forint 7 dénár vámot fizettek.¹¹

⁷ Balassa Iván: Tokaj-Hegyalja szőleje és bora. Tokaj, 1991.

⁸ Juraj Zadansky: i. m. 162. A tokaji bor kiviteléről a felvidéki várásokba Miksa király levele is tanúskodik, amelyet 1565. december 11-én keltezett. Közli a király Lőcse, Bártfa, Eperjes és Kiszseben városok magisztrátusaival, hogy utasította Schwendi Lázárt (császári tábornokot), hogy védelmezze a borkereskedőket.

⁹ Komoróczy Gy. i. m. 43.

¹⁰ Komoróczy Gy. i. m. 44.

¹¹ Komoróczy Gy. i. m. 44.

Azt minden bizonyítás nélkül, tényként elfogadhatjuk, hogy ha egy kapós s olyan sikeres termék bukkan fel, mint a hegyaljai alias tokaji bor, akkor egyhamar tolongani kezdenek a kereskedők, mind az árut kínáló (tehát eladók), mind az árut keresők (tehát a vevők) területén.

Az első (tehát az eladó, az árut kínáló) terület, ez gyakorlatilag Tokaj-Hegyalja mezővárosai és falvai. Bizonyosan a kor viszonyainak megfelelő piaci törvényeinek engedve, az olcsóbb és ennek ellenére jó minőségű árut (bort) keresték, illetve igyekeztek az áruért olyan árat ígérni, s végül fizetni, mely mellett kellő haszonnal kecsegtetett a vállalkozás. A lengyelekre utalva, akik e viszonylag korai korban uralták a honi piacot, ők ismerték mind az eladói, mind a vevői piacot. Ebből következett, hogy olyan minőségű bort vásároltak, mely kielégítette az otthoni igényeket, elnyerheti a lengyel borfogyasztók, a lengyel főnemesség, talán a király és környezete igényeit. Ilyen viszonylatban zajló adás-vételt tiszta viszony jellemzi. Az eladók magatartását nem kifogásolhatták.

A piaci magatartás más oldalról, a termelő, az árut kínáló, vagyis a hazai szőlő- és bortermelők, netán a közvetítő kereskedők magatartása. Ebben az esetben beleszólhat az emberi csalárdság, mégpedig akkor, amikor idegen termőhelyen, olcsóbban termelt (felvásárolt) bort hegyaljaiként, illetve tokaji terméként értékesítettek. Minden olyan esetben, amikor effajta csalárdsággal került a bor a piacra, avagy jóhiszemű vásárlásnak estek áldozatul, a vevőt becsapták s ezzel rontották a piacon a termék hitelét. Ezekben az esetekben legbiztosabb a kereskedő számára, ha az adott településen a termelők pincéit keresi fel, s ott vásárolja meg az óhajtott minőségű bort. A jártas kereskedő kellő ismereteit feltételezve, továbbá a termelő városok és falvak közösségének szabályozó szerepét alapul véve, aligha lehetett pl. Mádon „hegyaljai bor”-ként értékesíteni a nem is távoli Szikszó vagy éppen Miskolc szőlőhegyein termelt bort. Nos, ezért szükséges világosan, egyértelműen meghatározni Tokaj-Hegyaljához tartozó szőlőtermelő településeket. Így születtek azok a *rendtartások*, rendeletek, melyekben a termelésben résztvevő munkások béreit, az egyes munkafázisok mellett termőhelyeket határozták meg. Nos, az *eredetvédelem igénye hozta létre ezeket, vagyis Hegyalja, majd pedig Tokaj-Hegyalja körülhatárolását*. Ezeket időről-időre igénylik mind a kereskedők, mind a termelők, hiszen más és más érdekek húzódtak meg a változtatni avagy csak újítani akaró szándék mögött.

Mielőtt a körülhatárolást bemutatnánk, szükségesnek ítéljük, a kereskedésbe érdekeltek, sőt a fogyasztók azon törekvését, miszerint csaknem minden személy és jogi hatóság (városi közösség) igyekezett szőlőtermő birtokot szerezni vagy vásárolni maga, családjá, vagy a kereskedő közösség

számára.¹² Így jelentős birtokot szerzett *Lőcse városa* már a 16. század második felében Hegyalján. A magisztrátus számviteléből kitűnik, hogy egy esztendőben, 1585-ben 13 088 forintot könyvelhettek el haszonként. A *pentapolis* tagjainak ekkorra legjelentősebb bevételi forrásként a borkereskedelem mutatkozott. Ezt úgy érték el, hogy Erdőbényén, Tolcsván, Olaszliszkán és Hejcén (!) vásároltak jelentős kiterjedésű szőlőbirtokot. Ugyanezen gyakorlatnak vagyunk tanúi abban az esetben, ha az ország főrendje tagjainak gazdálkodását tanulmányozzuk. Az természetes, hogy a *Rákóczi-család* tagjai szinte minden településen rendelkeztek szőlőbirtokkal. Ugyan így a királyi háznak, az udvartartás számára rendelkezésre állottak városonként *királyi szőlők*. Ugyancsak szőlői, pontosabban „szabad szőlői” voltak Thurzó, a Vay, az Andrássy, a Dessewffy család tagjainak Hegyalján. De van szőlője Hegyalján Bocskai, Bethlen Gábor erdélyi fejedelmeknek, a fejedelmi Báthoricsalád tagjainak. Továbbá Csáky grófnak, a Gyimesi Forgách grófoknak, Szirmayaknak, Illésházyaknak.¹³ Felsorolni is fölösleges, hiszen fogyasztás mellett a kereskedelemben is részt vettek termékükkel. *Extraneus* birtokosok között, egyházi rendeket, püspökséget, káptalant is találhatunk.

Bártfa városának Tállyán, *Kassának* Tokajban és más településen voltak termő birtokaik.¹⁴

Ezek után lássuk a szabályozást!¹⁵ Az 1641. évi március 26-án Mádra gyülekeztek a *pentapolis* és a régió szőlőbirtokosainak jogait s érdekeit képviselő „legátusok”, kik határoztak arról, hogy a 17. század közepén mely települések vihetik piacra a bort hegyaljai gyanánt. Ekkor fogalmazott rendtartás bevezetőjében hivatkoznak 2 korábbi hasonló rendelkezésre, „szép rendtartás”-ra, melyet – fogalmaznak – „eleink 1613-ban, s annak előtte 80 évvel”, tehát 1561-ben alkottak meg. Az 1613-as rendtartásban a század elején (Erdő)bénye, (Bodrog)keresztúr, (Olasz)liszka, Mád, Ond, Rátka, (Abaúj)szántó, Szerencs, Tarcal, Tállya, Tokaj, Tolcsva és (Mező)zombor (összesen 13 helység) tartozott a régióhoz. Ezzel az 1613-as rendtartással a Bástaféle pusztítás okozta zűrzavar nyomán kialakult kedvezőtlen helyzetet igyekeztek rendezni. De lássuk a már hivatkozott 1641-es „*Culturæ Vinearum Regulamentum*”-ban rögzített települési sort: Tokaj, Tarcal, Mád, Tállya, (Abaúj)szántó, (Mező)zombor, Szerencs, Ond, Rátka, (Erdő)bénye, Tolcsva, (Olasz)liszka, (Bodrog)keresztúr (összesen 13 település). Feltűnhet,

¹² Juraj Zadansky i. m. 161–162.

¹³ Pap Miklós: A tokaji. 37–40., Bp.

¹⁴ A hegyaljai városok határnevei őrzik a birtoklás történetét. Erdőbényén Lőcse, Tállyán Bártfa, Tokajban Kassa dűlőt ismernek ma is.

¹⁵ Az itt felsorolt adatokat megtalálni: Tokaj-Hegyalja XXI. sz. füzet (szerkesztette: Bencsik János)

hogy ebben a rendben Tokaj már az első helyen szerepel, tehát állandósult Tokaj névadó szerepe, amely „védjegye” a régiónak.

Közben eltelt egy évszázad és újabb igény jelentkezett. Lezárult a török hódoltság kora, majd felszínre tört a *kurucmozgalom*, illetve a vesztes Rákóczi-féle szabadságharc hatásaként új rendre, új rendtartásra jelentkezett igény. Az újabb szabályozást már nem az érdekelt szőlőbirtokosok hozták, hanem a királyi helytartótanács adta ki, a király nevében 1737. évi október hó 11-én, Pozsonyban kelt „titkos utasítás”-ban a következő településeket sorolják Hegyaljához: *Tállya, Golop, Rátka, Mád, Zombor, Ond, Tarcal*, (Bodrog)keresztúr, *Kisfalud*, (Bodrog)szegi, (Erdő)bénye, *Vámosújfalu, Tolcsva*, (Olasz)liszka, *Zsadány*, (Bodrog)olaszi, *Sárospatak, Sátoraljaújhely, Kistoronya*, (Abaúj)szántó és (Erdő)horváti (összesen 21 település).

Az 1737-es királyi utasítás tanúsága szerint szembeszökő változás állott be. Eszerint Hegyalja területe úgy módosult, hogy már egy évszázada elhagyott északi (abaúji) településeket mintegy pótolandó (?) kibővült kelet, északkelet felé a régió. Ebből a szempontból a kortárs, *Debreczeni Ember András* Erdőbényén szőlőbirtokos, szolgabíró 1750 körül írt verses krónikája érdemes figyelmünkre.¹⁶

305 sor: Elhagyom Újfalut, Zsadányt, Vizközt, Sárát,
Nem nézem Olaszit, Petrahót a' Márát,
Nézem Nagy Pataknak inkább romlott várát,
ledült Bástyáinak nem számolom árát. (...)
Igaz, hogy Zsadányi partig a Hegyallya,
310. sor: Ha hegyallyának Borát a' Lengyel kóstolja

(Megjegyezzük, hogy ebben is úgy szerepel, amiként az 1641-es reguláció fogalmazott, vagyis Szántótól Zsadányi partig tartozik a Hegyalja nevezet alá a települések sora.)

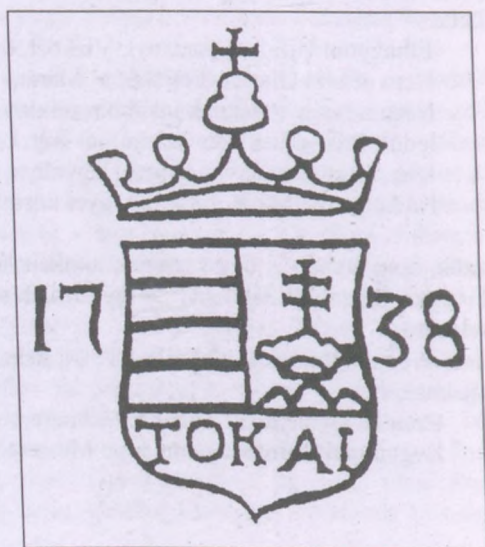
Krónikásunk már egyértelműen foglal állást Tokaj névadó szerepe mellett, amikor így fogalmazott:

340. sor: Ezen Hegy allyának Tokaj a' Czimere,
Hegyallyai Bornak ugyan Hopp Mestere (...)

¹⁶ Képes Krónika. In: Tokaj és Hegyalja XVI. Tokaj, 1995.

A királyi rendeleten közölt rajz egy leendő hordósütő vasról, melyet alkalmazni kell, hogy a származást (eredetvédelem) bizonyítsák a kereskedők

*Tokaj-Hegyalján alkalmazott hordósütő vas rajza
1738-as évszámmal*

Ezek után lássuk azt, hogy milyen nagyságú volt a tényleges kivitel, pontosabban milyen nagyságú exporttért folyt a háborúskodás?

*Lengyelországba szállított hegyaljai borok ezer literben:*¹⁷

1675	12	1724	142
1676	88	1725	903
1677	36	1726	969
1679	75	1727	1112
1681	5	1728	1164
1682	8	1729	788
1683	40	1730	787
1685	23	1731	650
1686	101	1732	882
1696	36	1733	580
1697	15	1737	1054
1699	15	1736	546
1701	14	1737	357
1702	22	1738	439
1703	25	1739	359
1704	6	1740	18
1711	365	1741	33
1712	385	1742	42
1713	491	1743	273
1714	339	1747	58
1715	426	1748	226
1716	443	1749	167
1717	440	1751	49
1718	537	1752	600
1719	668	1753	818
1721	724	1754	1287
1722	599	1757	115
1723	855	1758	300

¹⁷ Benda Kálmán: Magyarország történeti kronológiája (1526–1848). Bp. 1982.

Az előbbieken ismertetett határozatokkal azonban nincs vége a Tokaj-Hegyalja pontos körülhatárolására való törekvésnek. További akciókról tudunk, az utolsót a filoxéravész követően hozták.¹⁸

Összefoglalásként:

A Tokaj-Hegyalja körülhatárolását az első évszázadokban az érintett települések önvédelme teremtette meg. Ez részben a piacra szállító más borkezesekkel szemben jelentett védelmet. De éppen ebből a tényből következik, hogy a borszállítók, a kereskedők vásárolták fel a hegyaljai településeken az export-import cikket, a hegyaljai bort. Ezek a „rendtartások” ezzel egy időben a termelési eljárásokat, továbbá az alkalmazott vincelléreket, a kapásokat is arra kötelezte, hogy a termeltetők egységes eljárásokat, egységes bérézést alkalmazzanak. Különösen az 1641-es rendtartás volt ebből a szempontból példaértékű. Ugyanakkor a Rákóczi uradalomban is született ehhez hasonló. Thököly Imre is kiadott egy szőlőrendtartást.¹⁹ Az 1737-es királyi rendelet már a külső hatóság szabályozó erejére számolt, hogy ezzel az erővel akadályozzák meg a visszaélést a hegyaljai borral való kereskedés közepette.

¹⁸ Balassa Iván: Tokaj-Hegyalja szőleje és bora. Tokaj, 1991. 13–26.

¹⁹ Az Thallyai teörvények 1615. In: Kalmár János, Mád, Tokajhegyaljai község élete XVI–XVII. Bp.

A Szarvas-dűlő története

(A Rákócziaktól napjainkig)

A 16. századi Magyarországon, miután az oszmán-török terjeszkedés elpusztította leghíresebb borvidékünket, a Szerémséget, a termelés súlypontja áthelyeződött Mátraalja, Bükkalja és Tokaj-hegyalja területére. A szőlőaszúbor felfedezése (1570 körül) továbbá a szőlő birtoklasmódja a jobbágyság termelési érdekeltsége és a külföldi, főleg lengyel és orosz borpiac növekvő igénye, felvevőképessége a termelés dinamikus növekedését mozdította elő. Ennek is köszönhető, hogy a 17–18. században e borvidék a történelmi Magyarország egyik leggazdagabb és legfejlettebb területe volt, szőlőkultúrája is ez idő tájt élte virágkorát. Fejlődésében az említett társadalmi és gazdasági tényezők mellett jelentős szerepet játszott még a kedvező mezo- és mikroklíma, valamint a szőlő- és bortermeléshez ideális domborzati és talajadottságok.¹

Tokajhegyalja földrajzilag a Kárpátok belső vulkáni övének legészakkeletibb magyarországi tagjának, a Zempléni-, vagy Tokaji hegységnek, a déli-, délkeleti peremlépcsős szegélyén fekszik. A Zempléni-hegység egyik délirányba kiugró, 515,3 m (más térképeken 514 m) magas vulkáni kúpja földrajzi néven a Tokaji (Kopasz)-hegy, melynek lábainál három mezőváros (oppidum) települt meg: Tokaj, Keresztúr és a határában a Hegyalja egyik legrégebb és legjobb szőlőtermő helyével, a szinte mindig királyi, fejedelmi birtokként művelt Szarvas-szőlővel rendelkező Tarcál. A várost történeti hűséggel mutatja be az alábbi, 1822-ben készült Kaszner János akkori pataki járási főszolgabíró és Kozma András főesküdt által hitelesített leírás. „Ezen városnak valószínű eredeti fekvése az úgynevezett Tokaji és Tarczali hegynek délre fekvő alsó részében esik, és azért a hegynek rendes kiterjedéséből

¹ Magyarország története. Szerk.: Unger Mátyás–Szabolcs Ottó Bp. 1979. MOT 1979. 120 – a bor eladásából származó haszon.

kivált távolyabbiul elég díszes ábrázolatját mutatja a városnak. Felette pedig az egész világ előtt nevezetes Borokat termő szőlő Hegyei ékesítik, mert azoknak, kivált azon részei, melynek egyenesen a városból ki menő délfelől részen szőlőt terme Hegyek, a legelső Claszisu Borokkal szolgálnak birokosainak. A város alatt pedig déltől fogva csak nem a Napkeletig ki terjedő zöld pázsítja vidámítja az emberi természetet azontúl pedig az úgynevezett Bótsere tó, ... Ezek után nap nyugat és észak között fekvő szántó földjei, melyek két részre vagnak fell osztva, ... Vannak ezen város Határijában több nevezetes nagyobb és kisebb Tavak is,... melyek minden Esztendőbe többnyire ki szoktak száradni, hanem az árvíz idején szoktak tele telni, és többnyire a vizet egész a város alljáig megnöveszteni... Ezen városnak Határijában semmiféle Puszta várai avagy Kastélyai, vagy egyéb emlékezetre méltó épületei vagy azok omladékai nem talátnak, annyival inkább Hegyei azon kívül, a melyek szőlőt termő Hegyek lévén ez tekintettel mind láthatóknak talátnak azon egyedül uralkodó Fejedelmet illető s a világ előtt elhíresedett s a legjobb bort termő Szarvas nevezetű tágas kiterjedésű egyenesen Délnek fekvő szőlővel, melyet már századot felül haladó üdőtől mindég az uralkodó Fejedelm bír és használlya.”²

A Szarvas-szőlő a történelem során az egyik legelőkelőbb helyet foglalta el a Tokaj-hegyaljai promontóriumok (szőlőtelep) között, s talán éppen ennek tulajdonítható, hogy a levéltári iratok alapján múltjára a Rákóczi fejedelmi ház birtokainak kialakulásáig vissza lehet tekinteni. E tekintetben Herczóg J. dr. tanulmánya a leghasznosabb forrásunk.³ A Szarvas-szőlő a Rákóczi-család uradalmának legmegműveltebb szőlőingatlana volt. A Thököly-felkelés (1678–1685) felvidéki győzelmei idején, majd Thököly Imrénnek, a korán elhunyt I. Rákóczi Ferenc (1645–1676) özvegyével, Zrínyi Ilonával 1682-ben kötött házassága után a hatalmas Rákóczi-birtok szőlői is a felkelés támaszává váltak. 1685 végére a „kuruc király” fejedelemsége összeomlott. Feleségét Zrínyi Ilonát, aki Munkács várát háromévi hősi védelem után 1688 feladni kényszerült, gyermekeivel, Rákóczi Ferencsel és Juliannával Bécsbe internálták, Kollonich bíboros⁴ vette át és gyakorolta az árvák fejedelmi uradalmi felett a felügyeletet és irányítást. A Rákóczi-gyermekek Hegyalján lévő igen szép és nagy értékű szőlői élére külön felügyelőt (gene-

² Adalékok 1896. 137.

³ Herczóg József dr. A tarcali királyi uradalmi és kincstári szőlő keletkezése. Levéltári Közlemények 1923. évf.

⁴ Kollonich Lipót (1631–1707) 1688–1694 között a Rákóczi árvák gyámja 1688-ban meg Kalocsai – 1695-től már esztergomi érsek, Bécs abszolutisztikus céljai megvalósításához a „legérdekesebb” tervet ő készítette el: Einrichtungswerk des Königreichs Ungarn, 1687. *Gunst* 1995. 1219–1250.

rális inspector-t) rendelt ki.⁵ A felserdült és jogaiban visszahelyezett II. Rákóczi Ferenc 1694-ben vette át, illetve vissza közel 2 millió hold kiterjedésű magyarországi uradalmát szőlőivel együtt. A 17. század végéig a Szarvas-szőlő mindig a Rákóczi-ház uradalmának egészével cserélt gazdát. 1701-ben a Rákóczi uradalom is a kincstár birtokait gyarapította.

A magyar szabadság küzdelmek felé sodródott II. Rákóczi Ferencet, a magyar alkotmány védelmében XIV. Lajos (1661–1715) francia királlyal keresett kapcsolata miatt a bécsi udvar Nagysároson elfogatta s miután bécsúj-helyi fogságából lengyel földre szökött, a bécsi udvari kamara Rákóczi Ferenc összes alsó- és felső-magyarországi ingó és ingatlan jószágainak sürgős elkobzását rendelte el.⁶

Tekintettel a Rákóczi-szőlők rendkívüli értékére,⁷ a lefoglalás után a szőlők állapotáról és értékeléséről külön becsléseket készítettek, ezek kimutató formájában maradtak reánk. A lefoglalással a tokaji Rákóczi-uradalommal Tokajban 8, Tarcalon pedig 13 szőlőingatlan került a kincstár tulajdonába, melyek termését 257 ½ hordó borra,⁸ a legértékesebb, a tarcali Szarvas-szőlő 100 hordó borral és 100 000. Ft ingatlanértékkel szerepel. A szóban lévő becslés idején a lefoglalt tokaji és tarcali Rákóczi szőlők termésmennyiségének és ingatlan értékének a Szarvas-szőlő 2/5 részét képviselte.⁹

A Rákóczi-szabadságharc (1703–1711) egyik legértékesebb gazdasági terméke a bor volt, mert a katonaság szükségleteinek kielégítése és a vele való kereskedelemről származó haszon mellett soha nem maradhatott el a fejlődési étkézekekről, fogadásokról. Talán kevesen tudják, hogy a szabadságharc aranyfedezete jórésztben a tokaji aszú volt, melyből a legtöbb a Szarvas-szőlőből származott.¹⁰ A tényeket alátámasztják a „Tokaj-hegyalja örökös földesura” által hozott rendeletek, melyek közül az első még az 1700-ban kiadott ún. Szabályzat, melyet az 1704-es általános kimutatás követ, s végül az

⁵ Az inspector – Madocsányi Imre – egyetlen feladata volt: a szőlőket „fenntartani és felújítani”. Jelentéseiből kitűnik, hogy a Szarvas-szőlő a 17. sz. vége felé pusztulásnak indult (természetesen más szőlők is). Lásd: Illésy János dr: A kincstár hegyaljai szőlőgazdálkodása a XVII. század második felében. Magyar Gazdaságtörténeti Szemle VII. (1900. évf.)

⁶ Rákóczi mellett Szirmay István, Vay Ádám és Sándor Gáspár, valamint Bercsényi Miklós és Szirmay Miklós jószágait is elkobozta az udvar. E leiratok (1701-es) majd törvényes alapot nyertek az 1715. évi XLIX. tc-ben, melyben kimondták Rákóczi és társai hűtlenségét és birtokaik elkobzását. *Hercog* 1923. 252. *Németh* 1996. 64.

⁷ A Szarvas-szőlő „értékéről” érdekes monda maradt ránk: „Állítólag a török szultán a Magyarországon rabolt vagyont elrejtette. A török szultán amikor kiment, csak annyit kért, hogy azt a Szarvas-szőlőt adják neki. A török szultán bitorolta a Király-szőlőt a Szarvast.” *Dobos* 1971. 44.

⁸ Hordó alatt a 136–140 l űrtartalmú gönczi hordó értendő

⁹ *Hercog* 1923. 252.

¹⁰ *Petró Csaba*: Adalékok Hegyalja Rákóczi-szabadságharc gazdaság- és társadalomtörténetéhez 1986. 351–363.

1707–1708-ben elkészített általános vagyon és jövedelmi összeírást. Magyarországon először vezették be a borok és borvidékek országos értékelését, minőségi besorolását. Öt osztályba sorolták a szőlőhegyeket, azonban a legjobb minőséget csak a tokaj-hegyaljai területek kapták.¹¹ A táj és a bor, amelyet termelt, kölcsönösen egymás javára tudtak lenni, hiszen egyiknek minősége, a másiknak jólétét őrizte és vizsont.

A fejedelem az 1711. évi szatmári béke felkínált kegyelmét nem fogadta el, inkább a száműzetést választotta. Ezzel fejedelmi birtokait újra a kincstár birtokába jutatta, s az nagyrészt a labanc urak és az áruló kurucok marta-léka lett.

I. József király (1705–1711) úgy rendelkezett, hogy a Hegyalján a kincstár tulajdonjogának fenntartása mellett egy-egy szőlő tartassék fenn a király, valamint a királyné részére.¹² A Magyar Kamara a parancsot végrehajtván, a király részére a tarcali „Szarvas”, a királyné részére a tokaji „Kócsag” nevű kincstári szőlőt választotta, illetve jelölte ki. Az a körülmény, hogy a két kincstári szőlőt kifejezetten a királyi udvartartás részére tartották fenn, nevezetes kihatással volt a szőlők további sorsára. A Kamara ezzel az intézkedésével hivatalosan is Tokaj-Hegyalja két legjobb szőlőjének deklarálta a Szarvast és a Kócsagot.¹³

A kamarai igazgatás a királyi udvartartás céljaira termő két szőlőt mindenkor a legnagyobb gonddal műveltette, bár általában a nagyszámú és értékes kincstári szőlőkre hiába fordított fokozott figyelmet, azoknak művelése nem járt a megkívánt eredménnyel. Ennek oka a gazdasági viszonyokon, a dolgos jobbágykezek hiányán és a kamara pénztelenségén kívül főként a szétszórortan fekvő szőlők igazgatásán és ellenőrzésén múltott. A kamarai igazgatás korán felismerte ezeket a hátrányokat, de gyökeres változások a jobb termelési eredmények biztosítása érdekében csak akkor történtek, amikor Mária Terézia (1740–1780) uralkodás alatt a 18. század derekán Grassalkovich Antal¹⁴ kamarai elnök személyesen vizsgálta felül a hegyaljai szőlők gazdálkodását és szerzett tapasztalatai alapján jelentést és javaslatot terjesztett elő a királynőhöz.

Grassalkovich 1748 októberében kellő őszinteséggel tárta fel jelentésében a helyzetet: A kincstárnak a Hegyalján 57 szőlője volt. Kilenc város és helység, név szerint Tokaj, Tarcal, Mád, Tállya, Tolcsva, Bodrogkisfalud,

¹¹ N. Kiss István: Szőlőmonokultúra a Hegyalján, 16–18 század 1973. 385–386. (A Szarvas minden besorolásnál az első osztályú besorolást kapta.)

¹² Hercog 1923. 252. – már 1710-ben megszületik ez a döntés, illetve rendelkezés.

¹³ Hercog 1923. 253.

¹⁴ Grassalkovich Antal korának egyik nagy birtokosa. A pályáját (család) szürke kis hivatalnok-nemesként kezdték, majd óriási vagyont szerezve (epekedtek a Rákóczi-javak után is) felemelkedtek a grófok, sőt hercegek közé. MOT, 1979. 133.

Sárospatak, Zemplén¹⁵ és Sátoraljaújhely határában, Tokajtól 3–4, sőt 6–7 mérföldnyi távolságban. Ezek között szomszédos egy sem akadt. Sok volt közöttük a kicsiny, alsóbbrendű és dézsmaköteles is. Művelésük, különösen trágyázásuk és a gazdasági munkák ellenőrzése az elszórt fekvés miatt nem történhetett kielégítő és megbízható módon. Grassalkovich jelentésében gyökeresen kívánt segíteni a mindenképpen kóros állapotban. Javasata az volt, hogy a tarcali határban két nagyobb szőlőtelepet hozzanak létre, mégpedig oly módon, hogy a hájdan Rákóczi-féle Szarvas nevezetű kincstári szőlő tetemesen kibővítsék, a Henye-hegy déli lejtőjén pedig az általa kijelölt területen fekvő szőlők szereztessenek meg. A szőlőtelepek ilyenként történő kialakítását részben a kincstári szőlők elcserélése, részben vétel útján kívánta lebonyolítani. Azokat a kincstári szőlőket pedig amelyek a cserére nem voltak felhasználhatók, kivétel nélkül eladni javasolta. Előterjesztésében előadta, hogy tervének végrehajtása pénzküldéssel nem terhelné a kincstárt, mert az eladandó szőlőkért befolyt pénzüsszeg meghaladná a vásárlandó szőlők vételárát. A királynő pedig két jeles, úgy minőségre, mint nagyságra nézve, valóban királyinak nevezhető szőlőt nyerne, mert az addigiak egy része köteles volt amiatt nem volt méltó a királyi tulajdonoshoz. Megjegyezte, hogy a két szőlő termése sem lesz kevesebb, mint az addig szétszórtan lévő területeké. A királynő Grassalkovich javaslatát elfogadta, a bécsi udvari kamarán kelt rendeletével jóváhagyta és annak végrehajtását személy szerint Grassalkovichra bízta.

A kamarai elnök az évszázadok során legjobbnak bizonyult és legmegbízhatóbb Tokaj-hegyaljai szőlőterületeket választotta ki. Hogy választása a Szarvasra és Henye-hegy lejtőjén elterülő szőlőterületekre esett, ez újabb bizonyítéka e termőterületek megbecsülésének és értékelésének.

A gróf a királynő megbízásából rövidesen és erélyesen látott hozzá tervének megvalósításához, s ez három feladatot foglalt magában: a Szarvas-szőlő kibővítését, a Henye-hegyi, illetve később a királynő iránti tiszteletből Szent Teréz-hegyinek nevezett kincstári-szőlő kialakítását, végül pedig a két műveletnél cserére fel nem használt értéktelenebb szőlők eladását.

A Szarvas-szőlő kibővítésére már 1749-ben megszerezték csere útján özv. Csáky Ferencné, Lónyay Ferenc és Schwardtner Márton, továbbá vétel útján Csepei Zoltán István szőlőjét. Ezekhez járultak 1751-ben a kassai Orsolya apácától vásárolt, valamint az özv. Bán Jánosnétól és Szinevill Károly kamarai szőlőfelügyelőtől vétel, illetőleg csere útján szerzett szőlők. Lényeges gyarapodást jelentett még a báró Döry-féle szőlők megszerzése, melyekre

¹⁵ Zemplén magyar mezőváros a Bodrog jobb partján... „szőlőhegye sok és kapos asztali bort, réjje pedig jó apró szénát terem.” *Fényes Elek* (1851). Ma Szlovákiában található. *Boros László*: Adatok Felső-Zemplén 19. századi szőlő- és borgazdaságához 1994. 206.

vonatkozóan a cseresznyeszőlő csak később köttetett. A kamarai igazgatás, amely éber figyelemmel kísérte a Szarvas-szőlő bővítésének minden lehetőségét, ahhoz 1751-ben még két, – abba mintegy beékelte – szőlőt csatolt. E két szőlő az egri Káptalan és a Bárczay-féle szőlő volt, melyek 1748 óta húzódo alkudozások után jutottak csere, illetőleg vétel útján a kamara tulajdonába.

A következő években még Baranyai Gábor kamarai tanácsos kis szőlőjét szerezték meg, aminek a törzsszőlőhöz való csatolása után a Szarvas-szőlő kibővítése véglegesen be is fejeződött.

Miután a Szarvast, valamint a Teréz-hegyi szőlőt a 18. század második felében kialakították, azok területében többé lényeges változás nem történt. Mindkettő, mint királyi kincstári szőlő, termése elsősorban a királyudvar szükségletének fedezésére szolgált.¹⁶ 1848-ig a Magyar Kamara művelte.

A diplomáciában betöltött szerepét¹⁷ sem szabad elfelednünk. 1822-ben a chumberlandi királyi herceg Anglia trónörököse és Ferdinánd cs. kir. főherceg Tokajban megszálltak Bech Pál cs. kir. tanácsos házába. Este a „vacsoránál az asztalra egész átalag 1811-diki aszúbor csapra véve tétetett fel – Kászner János megyebeli főszolgabíró gondviselése alatt reggeli nyolcadfél órakor a Tarcal határában levő cs. kir. Szarvas nevű szőlőbe kocsiztak ki a hercegek.”

I. Ferenc József (1848–1916) minden esztendőben a tarcali királyi pincéből¹⁸ való aszúval köszöntötte Viktória angol királynőt (1837–1901) születésnapján. Az angol udvar azóta is megrendelője e nemes italnak.¹⁹

A szőlőkultúra magyarországi fellegrát, a Szarvas-szőlőt sem hagyták érintetlenül a 19. század nagy eseményei. 1848-ig a magyar kamara művelte néhány más, szintén a kincstár kezére került szőlővel együtt. Utóbb a Szarvas, mint királyi udvari szőlő telekkönyveztetett.

¹⁶ A Szarvas-szőlő termése nemcsak az uralkodónak, az uralkodóház tagjainak igényét és szükségét elégítette ki. A 18. századi császári udvartartás konyhájának szakácskönyve szerint, tokaji aszúba mártott kenyérral etette papagájait Erzsébet császárné (Mária Terézia anyja), melytől fényes tollazatot kaptak és visszanyerték kedvüket és beszédkészségüket is. *Szabó-féle Jenő*: Nagy híru boraink 1977. 29.

¹⁷ Adalékok IX. 1904. 219. A diplomáciában mindig is nagy szerepe volt a „Szarvas”-nak. 1811. évjárat kiemelkedő minőségi év volt. A 19. század elejéről való külföldi és hazai szakirodalom már foglalkozik a tokaji borokkal, minőségi és készítési szerinti besorolással. „A Tokaji hegy különösen jó borokat terem. Az ún. Szarvas-hegy a legjobb, körös-körül oszlopokkal van körülveve, melyeken a kétféjű sast szemlélteti.” Ezt 1805-ben írja J. Chaptal a *Theoretische praktisok Abhandlung über den Weirban* című művében. *Szabó I. Jenő*: Munkás évek 1961. 54.

¹⁸ *Pap Miklós*: A tokaji 1985. 128. A kincstári pince, amely a Szarvas-dűlőben kialakított szőlőtelep termésének feldolgozására és tárolására szolgált. Lásd: *Olajos Cs.*, 1991. 96.

¹⁹ A Szőlészeti és Borászati Kutatóintézet tarcali telepe ma is szállít II. Erzsébet angol királynőnek tokaji bort. *Pap M.* 1985. 128.

A tarcali „király szőlők” az 1848–49-es szabadságharc idejében is megvoltak,²⁰ de nem a királyi udvarnak termettek. Derey István kir. uradalmi tisztartó kezelte őket. A Habsburgok idejéből fennmaradt rendelkezések szerint a szőlők megmunkálására, a termés betakarítására szükséges munkaerőt mindig a városi hatóság rendelte ki a szőlő kezelőségének igénylése alapján. 1849 őszén a szőlőkezelőség „az évenként kiszolgáltatni szokott 300 szedőket, és 40 puttonosokat kirendeltetni kívánta”. Tarcal város régi „rendezett tanácsa”, amely még a helyén volt, az ismételt megkeresést ugyan nem tagadta meg, hanem jogfenntartással teljesítette, s törvényes óvás mellett megadta a szükséges szőlőmunkásokat. A szabadságharc idején a „király szőlők” borait az illetékes főszolgabíró által meghirdetett nyilvános árverésen értékesítették. 1848-ban májusban, 1849-ben júniusban árverezték el a Szarvas-szőlőben termelt aszú, mászás és közönséges tokaji borokat.

1885-ben Tokaj-hegylátó aránylag késve érte a filoxeravész (szőlőtetű).²¹ A kártevők néhány év alatt a Hegyalja szinte egészét letarolták. A súlyos csapás nem kímélte a királyi szőlőket sem. Mezössy László 1887 novemberében a Borászati lapokat tudósítja a következő címmel: „Az utolsó tokaji szüret.” Most már a filoxéra itt még a legelső és hatalmas szőlősgazda tábláit: a király öfelségét is megtámadta. A mintaszőlő, a példaértékű telep is áldozata lett a kártevőknek. Kosinsky Viktor (a tarcali vincellér iskola kísérleti telepének igazgatója), mindent megtett a védekezés, illetve az újratelepítés érdekében. A rekonstrukció 1894-ben meg is kezdődött.²² A tarcali Szarvas-szőlőt nagyobb mérszertartalmú lösz talaja miatt a filoxeravészt követő rekonstrukció során nem oltványokkal, hanem hazaival telepítették és rendszeres szénkénegezésben tartották fenn. 1912-ben 8524 kh rendszerbe telepített gondozott szőlője volt már a Hegyaljának. A báró Waldbott féle Kincsem-szőlő Tolcsván, a mádi Disznókő és Királyok, a Bomboly, a királyi udvartartás birtokában lévő tarcali Szarvas és a Terézia is ekkor került korszerű módszerekkel betelepítésre.

A Szarvas a Habsburg-házból való királyok alatt 1918-ig az udvarnak termelt. A kiegyezés (1867) utáni időben a címe a magyar és német szöveggel a következő volt: „Cs. és kir. udvari szőlőgondnokság Tarczal” – „k. u. k. Hofweinbergwaltung zu Tarczal” A rendszeresített, litografált előadóíveken a cím magyarul még 1914-ben sem szerepelt. Az adminisztráció németül folyt. Felettes hatósága a hivatalos levelezésből megmaradt anyagból megállapítha-

²⁰ Balla Bertalan dr.: Tarcal város 1848–1849-ben (Kéziratban)

²¹ Molnár László: Tokajhegylátó – és gazdasága 1942. Sárospatak (Doktori értekezés) 1–61. Körömczy László: Tokajhegylátó szőlőkultúrájának rekonstrukciója 1964–65. 415–448. (HOMÉvkönyv V. Miskolc 1965.)

²² Körömczy i. m. 423. A Rákóczi-ingatlanok 1894-ig voltak a kamarai alap birtokában. Mosolygó 1930. 144.

tóan „der Erste Oberstofmeister Seiner K. u. k. Apost. Majestat (magyarul: ő cs. És k. apostoli felsége első főudvarmestere), akivel az írásbeli érintkezés német nyelven történt. A helybeli és Tarcal környéki szakemberek és a szőlőkben dolgozó munkások a szőlőgondnokságot röviden „kezelőség”-nek nevezték.²³ – Az első világháború (1914–1918) végétől a szőlőket a „királyi család szőlőinek felügyelősége” kezelte 1945-ig.²⁴

„1923-ban szép és bensőséges ünnepe volt Tarcalnak. Nagybányi vitéz Horthy Miklós látogatta meg és megtekintette a királyi szőlőket.” 1927 és 1931 között szinte alig szüreteltek a hegyaljai promontóriumokon.²⁵ A volt Rákóczi-féle szőlőket, mint zárlati vagyont a földművelésügyi minisztérium kezelte az első világegés után.²⁶ A II. világháborút (1939–1945) követően a Tokaj-hegyalja is nagy történelmi átalakuláson ment át. Megalakultak a földosztó bizottságok és sor került a nagy szőlőbirtokok szétparcellázására is. Elaprózódtak a birtokok, művelési nehézségek támadtak. A 1940-es évek vége felé jönnek létre az első állami gazdaságok, amely a hegyaljai szőlőkultúrát újra lendületbe hozatta.²⁷ A Gazdaság tarcali üzemegysége két szőlőterületből alakult. 1950 végén átvette a Tarcal határában a 61 kh-as Szarvas szőlőingatlant, 33,6 kh termő és 6,5 kh nem termő szőlővel.²⁸ 1951-ben megalakult a Kertészeti és Szőlészeti Kutatóintézet és az egykori királyi uradalom szőleit magában foglaló kísérleti telepe is azonnal bekapcsolódott a rekonstrukció munkájába. Szerteágazó kísérleti munka kezdődött meg a Kutató szőlőtelepein, elsősorban a Szarvason. A törzsszőlő-ingatlan is a történelmi telep közül fejlődött fel. A kísérleti telepet 1972-ben Kutató Állomássá szervezték. 1982-ben a TÁG borkombináthoz csatolták (a mai Tokaj Kereskedőház Rt.)

A történelmi borvidék egyik legszebb fekvésű dűlőjén, a meredekebb lejtőkön sajnos folyamatosan megszűnt a szőlőművelés. Az új telepítésű szőlők leszorultak a hegy lábához. 1970-ben a Kutató Állomás megbízást adott a Szarvas-dűlő teraszépítési és felszíni vízelvezetési kiviteli terveinek elkészítésére. Céljuk volt a parlagon maradt területek visszanyerése, a géppel mű-

²³ *Körmöczy i. m. 423. Lásd: Spakovszky Irén: A Tokaj-hegyalja szőlőgazdaságának monográfiája. 1914. Bp. (Doktori értekezés)*

²⁴ Az első világháború (1914–18) után a német-osztrák köztársaság igényt támasztott a tarcali kir. uradalmi szőlő felére, hivatkozva arra, hogy e szőlő a kir. család magántulajdona. *Hercóg* 1923. többször idézett munkája erre megfelelő választ ad, a Szarvast a m. kir. kincstár eszközeivel szereztek meg, tehát nem magántulajdon.

²⁵ A szőlő 1927. hideg télén nagyrészt kifagyott, ennek következtében a királyi család szőlőinek felügyelősége 1935-ben újratelepítette a három hegyaljai főfajtával. *Szabó* 1961. 37.

²⁶ *Mosolygó* 1930. 156.

²⁷ *Mosolygó* 1930. 144.

²⁸ 1967-re a Szarvas szőlőingatlan összesen 150 kh (Termőszőlő: 142 kh, lásd: *Nagy Mária: Tarcal község története 1967. (szakdolgozat)* Nem termő: 8 kh

velhetőség, a terméshozamok növelése. A szőlőtelepítést 1976–77-ben végezte el a Kutató Állomás.²⁹

A Szarvas-szőlő történetében tükröződik az egész Hegyalja története. A szőlőnek fejedelmek, császárok, királyok voltak birtokosai, illetve élvezték hasznát. Termése két évszázadon át, hol a szabadságmozgalmakat, hol a reakciót szolgálta. Megkülönböztetett „királyi” elsőbbségét történelmi múltjánál és borai minőségénél fogva a többi hegyaljai kitűnő szőlők között végig megőrizte.

Az itt termelt borok egy részét ma is Szarvas néven forgalmazzák. Jelenleg a Tokaj Kereskedőház Rt. tulajdonában található az ültetvény, ahol elkezdődik a dűlő újratelepítése.³⁰ A felújítási munkák várhatóan 5–6 évig tartanak majd, ahol 43,6 hektár szőlőt telepítenek újra, mintegy 300 millió forint értékben. A vállalat azt szeretné, hogy újra mintagazdasággá váljon a Szarvas-dűlő. Egy 100%-ban magyar tulajdonú szőlőbirtok éled újjá a rekonstrukcióval, amely a borvidéken a leggazdagabb történelmi múlttal rendelkezik.

Végezetül álljon itt Timon egyik, Bachusnak a hegyaljai szőlőkben tett határszemléjéről szóló epigrammájának Szirmay Antal által közölt rövid részlete:

„Szemle alá vevén Bachus az egész világon szerzte fekvő tartományait, hogy megtudja, melyekben teremnek a legjobb borok végre Tokaj híres tájára érve, itt is megnézte a neki szentelt Halmokat. Elbámult, hogy már a fagyos éjszaki sarkhoz közeledő Zemplén ily bájitalt terem. Felment a „Szarvasra” s a mádi, tarcali és zombori hegyeken körülnézett. Még jobban csudálkozott e helyek szemléletén és termésén, s borízú hangjával e szavakra fakadt – Campaniát és Chiost kedveltem sokáig, de örökös tanyámat itt ütöm fel.”

²⁹ Tarcali újság 1995. I. évf. 9. szám, Déli Hírlap 1998. április 6. 5. „Újjáéled a királyi szőlőbirtok”

³⁰ Szirmay, Zemplén-vármegye politikai és helyrajzi ismertetése

IRODALOM

Ambróczy Ágoston dr.

1932 Tokaj-hegyalja és néhány szellemtörténeti vonatkozása Bp.

Angyal Béla (szerk.)

1955 Szerencsi járás monográfiája. Szerencs

Balassa Iván

1991 Tokaj-hegyalja szőleje és bora. Tokaj

Balla Bertalan dr.

é. n. Tarczal város 1848–1849-ben (Kézirat)

Bánkúti Imre

1989 A Rákóczi-szabadságharc történetének dokumentumai 1703–1704. Szerk.: *Csorba Csaba*, Miskolc

Bodeczky Eduárd

1896 Tarczal mező városa A2T II.

Boros László

1994 Adatok Felső-Zemplén 19. századi szőlő és borgazdaságához
Néprajzi Látóhatár III. Debrecen

1997 Tokaj és környéke. Szerk.: *Dobány Zoltán*, Tokaj

Borovszky Samu (szerk.)

é. n. Magyarország vármegyéi és városai. Zemplén vármegye, Bp.

Cserháti Sándor

1880 A phyloxera vastatrix. Bp.

Debreceni Ember András verses leírása a Tokaj-Hegyaljáról.

1995 Tokaj és Hegyalja XVI. Tokaj

Dobos Ilona

1971 Tarczal története a szóhagyományban. Bp.

Dongo Gyárfás Géza

1898 Zemplén földesurai a múlt században IV.

1899 Tarczal története 1848-ban és 1849-ben V.

1911 Adatok Tarczal város 1710. évi történetéhez XVII.

1912 A Rákóczi javak lefoglalása 1702-ben XVIII.

Fényes Elek

1984 Magyarország Geographiai Szótára I–II. Bp.

Frisnyák Sándor

1998 A Zemplén-hegység gazdasági mikrokörzetei a 18–19. században. In: A hegyaljai mezővárosok történeti néprajza, VI. Szerk.:
Bencsik J.–Viga Gy.

Gecsényi Lajos

1972 Városi és polgári szőlőbirtokok és borkereskedelem Hegyalján a XV–XVI. században. Agrártörténeti Szemle XIV.

Gunst Péter

1995 Az Osztrák–Magyar Monarchia mezőgazdasága a századfordulón. Századok 6.

Halász Zoltán

1981 Könyv a magyar borról. Bp.

Hercog József dr.

1923 A tarcali királyi uradalmi és kincstári szőlők keletkezése. Levéltári Közlemények

Hőgye István

1981 Hegyaljai városok, piacok, 1771–1849. Borsodi Levéltár Évkönyv IV.

Hubay Kálmán

1901 Babócsay Izsák Tarcal város nótáriusának naplója AZT V (1899): VII.

Illésházy János

1900 A Kincstár hegyaljai szőlőgazdálkodása a XVII. század második felében. Magyar gazdaságtörténeti Szemle VII.

Kemény Bertalan (szerk.)

1989 Tokaj-Hegyaljai kalendárium 1990. Miskolc

Kiss Lajos

1978 Földrajzi nevek etimológiai szótára. Bp.

Körmöczy László

1965 Tokajhegyalja szőlőkultúrájának rekonstrukciója HOMÉvk. V.

Matolai Etele

1899 Zemplén vármegye politikai és helyrajzi ösmertetése. AZT V.

Molnár László

1942 Tokajhegyalja és gazdasága. Sárospatak

Nagy Mária

1967 Tarcal község története. (Kézirat)

Németh Gábor

1911 A szokásjog szerepe a Hegyaljai mezővárosok életében a 17–18. században. Tanulmányok Tokaj-hegyalja múltjából V. Miskolc

N. Kiss István

1973 Szőlő-monokultúra a Hegyalján a XVI–XVII. században. Agrártörténeti Szemle XV.

Olajos Csaba

1991 A tarcali koronauradalom építészeti emlékei. HOM Évkönyv
XXVIII–XXIX.

Orosz István

1995 Az uradalmi és paraszti gazdálkodás Tokajban a 16–17. század-
ban In: Tokaj Várostarténeti tanulmányok I. Szerk.: *Bencsik J.–*
Orosz I. Tokaj

Pap Miklós

1985 A tokaji. Bp.

Péter Katalin

1964 Szabad és dézsmás szőlők Zemplén megyében a XVII. század
végén. Agrártörténeti Szemle VI.

Speck Lajos

1904 Tokaj város leírása AZT IX.

Szabó–Török (szerk.)

1867 Tokaj-hegyaljai Album. Pest

Szakály Ferenc

Magyarok Európában II.

Szirmay Antal

1798 Notitia historia, politica, alconomica montium et locorum
viniferrum comitatus Zempleniensis. Kassa

Wellmann Imre

1984 Hagyományos bortermelés História 2.

1985 Rákóczi állama. História 5–6.

1983 Szőlősgazdák közösségei a jobbágyvilágban. História 2.

A tokaji uradalom gazdálkodása a 18. században

A Rákóczi szabadságharc bukása után 4 évi jogbizonytalanság következett be a domínium életében, mivel az csak 1715-ben került át véglegesen a Rákóczi család kezéből a Szepesi Kamara irányítása alá, bár igaz, hogy azokban az években is a fiskus kezelte az uradalom jövedelmeit. A domínium életében a 18. század jelentős változásokat hozott, amelyben nemcsak a tulajdonos változott meg, de átalakultak az irányítási és gazdaságpolitikai elvek is, és ez nagyrészt az állam birtoklásának volt köszönhető. Emellett természetesen szerepet kaptak a magyar gazdasági és társadalmi élet változásai, főleg a 18. század elejének konszolidációs folyamataiban.

Az uradalomtörténettel foglalkozó történészek között elfogadott tény, hogy nagy változás ment végbe azok irányításában és szerkezetében az újkor elején.¹ A század elején a földesurak nagy többségének újjá kellett szervezni a saját kezelésben lévő majorságaikat. A Rákóczi szabadságharc után a földesúri hatalom erőtlensége következtében előtérbe helyeződött paraszti birtoklási formák (szabad határhasználat, a faluközösségi rendszer megerősödése) a század első évtizedei után egy megerősödött, allodizálni kívánó földesúri akarattal találták szembe magukat.² A nagy ütemű majorságszerzések, amelyek az úrbéres földek egy részének kisajátításával, a nyomásos gazdálkodás megszilárdulásával párhuzamosan mentek végbe, új uradalmi rendszert hívtak életre.³ A 18. század allodizáló földesura – amennyiben a piaci lehetőségek úgy alakultak –, terményfeleslegét belföldi, vagy külföldi eladásra

¹ Az uradalmak irányításának, jellegének változására lásd: *Kállay és Váry* 1990 írásait.

² A 18. század elejének jobbágy-nemes viszonyra, az akkor meglévő határhasználati rendszerre, faluközösségre, ezek alakulására lásd *Wellmann* 1979. 47., *Wellmann* 1999/c: 240–262., *Szántó I.* 1952. 253–261.

³ A nagyarányú kisajátításokra, robotnövelésekre *Szántó I.* 1952 művének 240–269. oldalain sok példát találunk.

szánta, azonban Wellmann Imre szavaival élve gazdálkodása így is erősen „extenzívnek” bizonyult.⁴

A 18. század uradalmainak központi kérdésköre Váry András szerint az ellátás biztonsága mellett a **jövedelmezőség** köre összpontosult. Kállay István szerint új vonásként jelent meg, hogy az uradalmak fő jövedelemforrása a pénzjáradék lett, ez esetünkben – és még jó néhány árutermelő és termékének jelentős részét külföldön értékesítő domíniumban – már az előző évszázad második felére is jellemző volt. Kaposi Zoltán pedig, az uradalmi gazdálkodásban szintén felfedezett extenzív és intenzív részeket, amelyeket a **mun-kaszervezet, a bevételek alakulása és annak „elkötése”** szerint ítélte meg.⁵

A tokaji uradalom 18. századi történetében a meghatározó kameralista gondolkodás mellett, a domínium kiszolgáló szerepe és a Herczog József által feltárt, a kormány pénzügyi tranzakcióit és hiányát fedezni kényszerülő gazdasági forma jellemezte.⁶ Amíg a kameralista gondolkodás nagy hangsúlyt helyezett az agrártermékek kivitelére, annak pozitív mérlegére, addig ettől a gazdasági „filozófiától” eltérően, a kincstári uradalmaknak az állami politika, illetve a Hitelfőpénztár pénzügyi manővereinek fedezetét kellett biztosítani, vagyis a pénzjövedelmek előtérbe helyezését kívánta meg. A tokaji uradalom életét ez a gazdaságpolitika határozta meg, ami a – szőlőmajorságokon kívül – a jelentéktelen allodizálásban, a járadékok pénzzel történő megváltásában, illetve a haszonvételek nagyarányú árendálásában nyilvánult meg. A tokaji uradalom „ellátó” szerepe tehát elsődlegessé vált a 18. században.⁷ A jelentősnek mondható szőlőmajorságok szerepét a kamarai bor külföldi értékesítésén túl, sőt azt sokszor megelőzve, a termelt boroknak a kamarai személyzet, az országos főurak (nádor, királyi udvar tanácsnokai), illetve a királyi család tagjainak, és az udvari személyzet ellátásában kereshetjük. Az állam gazdasági (kameralista) befolyásának jele volt, hogy 18. század végén a 19. század elején selyem-

⁴ Wellmann 1999/a: 42, 44. A Wellmann által meghatározott extenzivitáson a földművelési módszerek elmaradottságát, a robot alkalmazását, a beszedett jövedelem fényűzésre fordítását, a tökeszegénységet kell értenünk. Nagy problémának látta továbbá, hogy a termelésen belül terménynövekedésre csak a földterület megnövelésével számolhattak, de szintén negatívumként írta le az új növényi és állatfajták elleni tiltakozást is.

⁵ A felsorolt véleményeket lásd: Váry 1990: 3–6., Kállay: 19., Wellmann 1999/a: 41–44., Kaposi 1995: 315.

⁶ A kameralista politikára lásd Wellmann 1987: 41–42., 53., Barta 1996: 38., 66–70., Herczog 1923–24, illetve 1925–26 műveit, amelyek a magyar kincstár hitelműveleteiről szólnak, az állami politika, a kamara és uradalmi közötti viszonyt jelentik meg, és azok mély, alapos feltárását adják.

⁷ Az 1999. novemberében megrendezett miskolci uradalomtörténeti konferencián Váry András is hangoztatta, és egyetértett a kamarai uradalmak „ellátó” szerepével, illetve azzal, hogy gazdálkodásukban ezen elvek érvényesülhettek.

hernyó-tenyésztéssel, mandula-, és eperfa ültetéssel, olajsajtóval, uradalmi méhészkedéssel, „birke” juhoknak és kecskéknek szaporításával is próbálkoztak a domínium területén.⁸ A kamarai igazgatás bürokratizálódása bizonyos fokig akadályozta az uradalmak nyereséges gazdálkodását is, ezért az állam a kincstári birtokok jelentős eladása mellett döntött; azonban a diósgyőri-tokaji domínium a megtartott 9 uradalom között szerepelt. Ez a tendencia újra felerősödött a napóleoni háborúk idején, ekkor szintén a rossz pénzügyi helyzet állt az eladások mögött. Az udvar adományozó politikája ekkor már nem kerülhette el a tokaji domíniumot sem. Amíg az 1790-es évek elején a Tokajhoz tartozó Büd, Kenéz, Bököny és Téglás is a kamara kezelésében maradt, addig mintegy 8 évvel később mindegyiket új birtokosok kezében találjuk. Ez a kezdeményezés azt mutatja, hogy a tokaji uradalom értéke, megbecsültsége és fontossága a 19. század elejére jelentősen csökkent.⁹

Tokaj fontos szerepét hangsúlyozzák viszont az állami megbízásra kényszerült országjárások és felmérések is. 1755-ben gróf Haugwitz Károly Lajos főúri társával járta be az ország nagy részét, Tokaj környékét „áldott vidék” jelzővel emlegette és megjegyezte, hogy a nagyarányú borkereskedelem miatt sok készpénzhez jut az itt élő lakosság.¹⁰ Ettől nagyobb szerepet szánt Tokajnak Johann Baptist Nayss, aki a 18. század végén utazta be az ország jelentős részét. Tokaj fontosságát szerinte is a Lengyelország felé kivitt bor ad-

⁸ Selyemhernyó termesztésre lásd *ZmLt Tarcal* 5. d., 1772. Az olajsajtóra *MOL E* 697. 1. cs., 1841 Timár. Az uradalom megengedte a lakosoknak, hogy az 1841. október végére elkészülő sajtót 12 évre, évi 4 Ft taksa mellett béreljék. Uradalmi méhészkedésre csupán egy közvetett adat utal. 1779. március 15-én keltezett periratban említették az uradalom méhésztét is. Lásd *MOL E* 694. 24. cs. A mandula- és eperfa ültetésre, juh- és kecsketenyésztésre Péchy Imre prefektus levelében bukkanunk rá, amelyben a Magyar Kamara rendeletére hivatkozva szólította fel a tokaji bírákat az előbb leírt növények és állatok „szaporítására”. – *ZmLt Tokaj* 21. d., 1770. április 20, illetve 1771. június 30. Ez utóbbiban így írt: „...az városbeli gazdák leg fő képpen az *Tanácsbéliek másoknakis jó példával legyenek az Eper-fát gyarapítsák, és mentül számosabban lehet ültessék és ültetessék szorgalmatosan...*” – Ezek a gazdasági ágak a 18. századi gazdaságpolitika kiemelkedő támogatását élvezték, azonban a tokaji uradalom gazdálkodásában nem játszottak fontos szerepet.

⁹ Nagy Irén kitűnő tanulmánya a 18. század végétől igyekezett bemutatni a kamarai politika változásait, annak meghatározó tényezőit. Az első birtokadományozások már a 18. század elején lezajlottak, majd ennek gondolata hosszú szünet után, 1775-ben éledt újjá. Azonban csak 1779-ben készült el egy tervezet, amely a Temesi Bánság területén lévő kamarauradalmak kiürítését tartalmazta. A kamarai birtokok teljes elprédálásának II. Lipót vetett véget, azonban a napóleoni háborúk újra felszínre hozták azok eladásait, zálogosításait. Ennek ellenére a tervek a bécsi kormányban is több ellenzője akadt (Eger, Izdenczy, Kaunitz, Chotek, Kranzberg). A nagy uradalmakon kívül a fiskális birtokok teljes eladásáról is döntöttek. A háború megindulását követően tapasztalhatjuk a kamarai birtokok nagyarányú kiürítését is. A tokaji uradalomból Téglás és Bököny harmada Bekk Pál, Taktakenéz Drevenyák Xavér, Tiszabüd Dogályi János és Konsztantin nyírabatori kereskedő birtokába került. Vö. *Nagy Irén 1930: 10–11., 15–17., 22., 47–57.* (táblázatok), 77.

¹⁰ *Karlovsky 1897: 230.*

ta meg, ettől azonban nagyobb szerepet szánt a városnak: „itt volna, mint a Tisza hajózható szakaszának legészakibb pontján, a Kulpa–Száva–Tisza vonalon Fiuméből érkező olasz és levantei áruk fő lerakata Kassa, Eperjes és Lengyelország felé, északi irányban, itt raknák tengelyről hajóra az északról érkező lengyel viaszt is, amely viszont Fiume felé folytatná útját”.¹¹

A kamarai gazdasági elképzelések ellenére az uradalom gazdálkodása alapvetően feudális maradt, ami a földbirtoklásban, illetve a jobbágyi szolgálati rendszerben is megmutatkozott. Megváltozott idővel az uradalom központja is, mivel a prefektusi székhely Tokajból, Tarcalra tevődött, bár az előbbi mezőváros képe egyértelműen városiasabb maradt, sőt regionális piaci szerepkörét is megtartotta. Ennek ellenére úgy gondoljuk, hogy azért került át a prefektusi, perceptorai és ügyészi hivatal is Tarcalra, mert a kamarai szőlőmajorságokat itt alakították ki, ennek dominanciája lehetett a legfőbb érv. Tokajban maradtak viszont a kamarai hivatalok (sóház, harmincadhivatal), valamint a Kasznárság, illetve itt működött az uradalmi sörfőzde is. Sőt szűk határai ellenére a legtöbb adójóvedelmet Tokaj városából nyerte a domínium, itt 1752-ben csak a vámjóvedelem 6000, a kocsmák 3500 Ft hasznot hoztak.¹²

Az uradalom jobbágyai természetesen feudális termény-, pénzjáradékkal, robottal tartoztak, bár legtöbb esetben – főleg a 18 század közepétől – megválthatták ezeket. A források hiányossága miatt csupán az állapítható meg, hogy a 18. század elején a tizedjóvedelem meghaladhatta a dominális majorságokban termelt gabona mennyiségét. A század második felétől azonban az uradalom gazdasági elképzeléseiben olyan tendenciák érvényesültek, amelyben lényegében a domínium jobbágyai két lehetőség közül választhattak: vagy természetben szolgáltatták be az adót, vagy pedig pénzen megválthatták azt. Ez utóbbi dominanciáját főleg a az úrbérrendezést követő időszakról számíthatjuk, de természetesen találunk olyan településeket is, amelyek már korábban is pénzzel váltották meg dézsmájukat (pl.: Rakamaz, Püspökladány, egy időben Lök). A robot nagysága az uradalom falvaiban a „törvényben” meghatározott rend szerint működött. Az egész teljes gazda az urbárium szerinti 52 nap ígás, vagy 104 nap kézi, a házas zsellérek 18, a házatlanok 6 nap kézi robottal tartoztak. 1752-ben a szőlőmunkákon kívül a szadaiak Tarcalon, a tiszaladányiak Szadán és Tarcalon, Rakamaz lakói Szadán, Tarcalon, Ladányon, a tímáriak Tarcalon, a balsaiak Tarcalon robotoltak.¹³ A domínium gazdasági beállítottsága, a saját kezelésű föld-

¹¹ Kosáry 1962: 214.

¹² MOL U. et C. 122/25, 1752.

¹³ MOL U. et C. 122/25, 1752. A felmérésben nem minden település esetében részletezték a munka típusát, sőt valószínűsíthető, hogy a helybeli allódiumokon való munkavégzést is természetesen vehették, mivel sem Szada, sem Rakamaz esetében nem tüntették fel, hogy a lakosok dolgoznak-e a helyi majorságban.

és rétalldíumok viszonylag kis nagysága miatt a robot nem nehezedett olyan súlyos teherként a jobbágyságra, mint az a magánföldesúri birtokok esetében tapasztalható.¹⁴ Mint látható volt a két oppidum (Tokaj és Tarcal) szerződése a szőlőrobotot tette kötelezővé, sem egyéb helyen, sem földeken, sem pedig réteken nem kellett dolgozniuk. A falvak robotszolgáltatásaiból pedig általános szokás szerint csak 6–12–24 napot tartott fent az uradalom – a szőlőrobottal együtt (!) – különféle munkákra, a többi napot – sőt sokszor a már fenntartott napokat is – pénzbeli megváltásra engedte! Ez a helyzet alakult ki a terményadózásnál is, ahol a dézsma és kilenced adózást fenntartották ugyan, de egyszersmind megengedték annak pénzbeli megváltását is. Esetünkben tehát a legsúlyosabb terhet a pénzadózás, a szolgáltatások pénzen való megváltása jelentette.¹⁵

A *pénzjáradékok* között a census volt az egyik legjelentősebb tehertétel. A falvak és a mezővárosok jobbágysai, házas zsellérei egy évben fejenként 1–1 Rft-ot fizettek. A tokajiak a megkötött urbáriumban többek között a census magas összegére is panaszkodtak, mire a Dominális Szék a következőt válaszolta: „*Az Cenzust pedig eő Felségének fizeti kentek nem másnak, nem lehet mondani hogy az Dominium miat graváltatnak...*”¹⁶ A census kötelező megfizetésén túl azonban voltak olyan mezővárosok és falvak is a tokaji uradalom területén, amelyek lakossága taksával megválthatta adóterheinek egy részét függetlenül attól, hogy milyen jogállású népesség lakta. Természetesen Tokaj és Tarcal mellett, Lök, Nádudvar, Püspökladány, a század nagy részében Téglás, az 1760-as évektől Rakamaz, 1776 körül Szada, 1790 körül Bököny került ilyen státuszba. Ezek adózására az a jellemző, hogy a szolgáltatások nagy részét (robot, tized, esetleg hosszú fuvar) pénzen váltották meg, bizonyos eltérések azonban a földrajzi helyzet miatt kialakultak közöttük. Tokaj, Tarcal, Szada, Bököny, Téglás a lefizetett „*arendán*” túl, mint említettük (szőlő)robottal, fuvarozással tartozott, Rakamaz pedig szőlőmunkával. A löki taksások sokáig csak a kialakult pénzüsszeget fizették, de a század közepétől már tized és kilenced adással (amit pénzen megváltottak), a végétől ezen kívül 12 vagy 24 nap szüreti robottal is terhelték őket. A

¹⁴ A magánföldesúri majorságok kiterjesztésére, a földesúri árutermelésre, a 18. század tendenciáira lásd *Szántó I. 1952: 221–298*.

¹⁵ A jelenség mögött Wellmann Imre a következőket látta: „*A taksás község által fizetett összeget a földesúr utóbb kezdi úgy tekinteni, mint (az esetleges még meg nem honosodott) robot, dézsma, konyhára való váltságát, s a rendszert átengedett regálejogok (kocsma-, mészárszék-, malom-, esetleg vásártartás) bérét is beletudja...*” – Wellmann 1979: 98.

¹⁶ *ZmLt Tokaj* 146. d., 1772. A város egy évben 1000 Rft cenzust fizetett.

nádudvari fiskális részbirtok lakói 1752-ben 125 RFt 48 kr, 1757-ben 130 RFt 20 kr taksát adtak.¹⁷

Az uradalmi terhek közül az egyik legsúlyosabb, és teljesítésének legnagyobb ellenszenvvel viselt szolgáltatása a *hosszú fuvar* volt, amelyet az uradalom szinte minden településén igénybe vett, hiszen ezt kívánta meg a kamara gazdálkodásának arculata: bort, sót, gabonát ugyanis a legolcsóbban fuvar-robotban lehetett szállítani.¹⁸ Az uradalmi szolgáltatások mellett a falvaknak a *megyei és az országos* adóterhekkel, valamint az egyházi követelésekkel is számolniuk kellett. A már említett census mellett, a porció, a forspont igen súlyos terhet jelentett, sőt még a vármegyei kvártélyházak építésének, javításának munkáira is kötelezték az uradalom lakosságát. Az egyház szintén megpróbálta elveszett jövedelmeinek pótlását a régi törvényekre hivatkozva visszaszerezni, így akartak például Tarcalon újra egyházi tizedet szedni, amiért a város tanácsa 1743-ban a kamarához fordult panasszal.¹⁹ Panaszkodott a tokaji lakosság is, akik nem voltak hajlandók a plébánia melletti borház, sajtó ház és szekérszín robotban történő javítási munkáit véghezvinni. Indoklásukban elmondták, hogy már a kamara részére is sok munkát kellett végezni, a lakosok egy része pénzszerzés céljából „*más urak jószágiban kén-telenítetnek transferálni*”, az egyház pedig „*az Parochiahoz tartozandó Capitális szőlők jövedelmiből*” meg tudta volna csináltatni az épületeket, ehelyett ők a jövedelmet „*magok különös hasznokra*” fordították.²⁰

Súlyos teherként jelentett a jobbágyok által nem szeretett ingyenmunkák (töltés-, gát-, hídjavítás, uradalmi épületek, iskolák, egyházi épületek munkálatai, levélhordás stb.) teljesítése. Tokaj városa 1778-ban, „*alázatosan menti magát*” a rakamazi töltésre való kőhordástól, mondván, hogy ők csak az uradalmi híd „*conservatiojara*” adnak munkát.²¹ Szintén elutasították az uraság kérését 1786-ban is olyan indokkal, hogy amikor 5 évvel azelőtt, a „*Normalis Iskola*” épületéhez követ hordatott az uradalom, a város

¹⁷ MOL U. et C. 123/20, 1764; és 122/28, 1757 (Nádudvar); 152/80, 1740; 157/46, 1776 (Lök). Szada lakossága 1776–81 között még teljesítette fuvar-robotját, ezután azonban pénzen váltották meg. MOL E 697. 3. cs.

¹⁸ A „*longa vectura*” szolgáltatását az uradalom akkor vette igénybe, amikor akarta. Szada lakossága 1766-ban 7^{6/8} szekér, 1786-ban 7,5 szekér, Téglás 1790-ben 13,5; Bököny 1795-ben 4,5; 1797-ben 2,5; Búd 1784-ben 10 szekeret adott. Ez utóbbi esetben az összeírás rögzítette a teljesítés személyi követelményeit is: 4 házhely és 1 zsellér állított ki egy szekeret – MOL U. et C. 197/29, 197/30, 1797 (1766, 1788) (Szada); 206/9, 1790 (Téglás); 197/25–26, 1797 (Bököny); 206/1, 1785 (Búd).

¹⁹ ZmLt Tarcal 5. d., 1743. A források szerint a katolikus egyház plébánosai többször is megpróbálták a dézsmát saját javukra beszedni, azonban ezt a kamara a régi szokás megváltoztatására hivatkozva elutasította.

²⁰ ZmLt Tokaj 146. d., év nélkül.

²¹ ZmLt Tokaj 146. d., 1778. – A városiak által végzett ingyenmunkára vonatkozó igen használható anyag található a ZmLt Tokaj 21–22. dobozokban!

teljesítette a 100 öl kőnek behordását. Mivel azonban az uradalom a köveket más épületnél használta fel, a város nem fogja saját költségén újra teljesíteni azt.²² Ezeket a terheket mérsékelhette, hogy az uradalomhoz tartozó falvak lakossága sem a rakamazi töltésen, sem a tokaji hídon, sem a löki réven nem fizetett vámot. A domínium Úriszéke 1753-ban Tokajnak azt is elengedte, hogy a város Bodrog közti rétvéről, az uraság hídján átszállított szénáért rév-pénzt adjanak.²³

A tokaji uradalom esetében a legfontosabb, és egyben a legtöbb munkát igénylő művelési forma az uradalmi szőlők körüli teendő volt. Ennek teljesítését legnagyobb részt robotban végezték, azonban ha a tisztek úgy találták, akkor a meghatározott napon felül is a szőlőkbe rendelhették a jobbágyokat, bár akkor azt vagy beszámították a nyári robotba, vagy napidíjjal honorálták meg.²⁴ Az uradalom prefektusa a tokajiak panaszlevelére írt válaszában le-szögezte, hogy „*Nem kívánna az Tettes Dominium Tokaj Lakosokat semmi munkával graválni, nincsis akkor kárára az szegénységnek mikor napi szám-ra sürgeti az közönséges munkát...*”.²⁵ A falvak szolgáltatásaiban az urbáriumok felvételekor bizonyos egységesülés figyelhető meg. A balsai jobbágyok személyenként 12 napot dolgoztak, és 1–1 szedőt adtak. A tiszaladányiak szintén 12 napot dolgoztak a szőlőkben, míg a tímári jobbágyok 1–1 szedőt vagy puttonyost adtak.²⁶ A rakamaziaknak is 12 napot kellett dolgozniuk az uradalmi szőlőkben, de ezt 1762-ben megváltoztatták: az igen népes településnek 1000 szedőt és puttonyost kellett kiállítania. A téglásiak a 17. századból származó szokás szerint szüretkor egy hétre 8 szekeret adtak.²⁷ A két kamarai mezőváros Tokaj és Tarcal lakossága 400 illetve 300 szedő, valamint 50 és 40 puttonyos kiállítására lett kötelezve a tarcali Szarvas és Terézia (Henyé) szőlőkbe. A taktakenéziek, akik 1770-ben kerültek az uradalomhoz a mádi Makovica szőlőbe adtak 150 szedőt és 6 sajtolt.²⁸ **Tokaj lakosságának pedig lehetősége volt arra, hogy szüreti robotot megválthassa.** Az urbáriumban meghatározott szedők, puttonyosok és a dézsmaborok beszállításához szükséges gyalogszeresek szolgálatának megváltása még ösz-

²² *ZmLt Tokaj* 146. d., 1786. február 17.

²³ *ZmLt Tokaj* Uradalomhoz írt kérelmek, 1783.

²⁴ A kenézlőiek vallomása szerint aratáskor és szüretkor több munkát is megkívánhat az úr, de ez beleszámít a meghatározott robot mennyiségébe. *MOL U. et C.* 185/1, 1818. Ebben a forrásban megtalálhatók az 1773-as urbáriumra adott válaszok és az úrbéri per anyaga is. Tímári lakosságának vallomása szerint, ha többet kellett szolgálni, azt „*megfizette az uraság*”. *MOL U. et C.* 157/46, 1770 körül.

²⁵ *ZmLt Tokaj* 146. d., 1772.

²⁶ Takács P. 1987: Balsa 20., Rakamaz 166–167., Tiszaladány 194., Tímár 198.

²⁷ Takács P. 1988: 92.

²⁸ Takács P. 1987: 189.

szesen 60 Rft-ba került.²⁹ A 18. század utolsó évtizedeiben azonban a szolgáltatások lerovásában is változás állt be. Téglás 1790-ben már nem szekerezéssel, hanem 200 szedő kiállításával tartozott, Tiszaladánynak szintén 200 szedőt kellett adnia, ezenfelül 200 szekér trágyát a Szarvas szőlőbe szállítania. 1797-ben a bökönyi gazdák is 2 napra szedőket adtak, vagy 6 krajcárjával megváltották azt. A büdieknek 1784-es felmérés alapján szüretkor, ha a „*Rétségben Csikászó és kevés halászó Beneficiumuk volna*”, akkor 500 szedőt és puttonyost kellett kiállítaniuk, holott már 1770 körül is súlyosnak találták az urbárium szerinti adózást. Vallomásaik alapján látható, hogy a 18. század eleji 30 szedő és 10 puttonyos, valamint az 50–60 szedőt adó falu szolgáltatásának növekedését a népesség növekedésében kereshetjük, ez a tendencia dominál a többi település esetében is.³⁰

Az uradalom saját kezelésű szemtermelő és állattenyésztő majorságai csak másodlagos szerepet játszottak a gazdálkodási struktúrában, mi sem bizonyítja ezt jobban, minthogy az uradalmi állattenyésztés a 18. század második felében szinte teljesen elsorvadt. A dominális *gabonatermesztés* változóan alakult korszakunkban, a földek túlnyomó része még a 17. századból maradt fenn a falvak határaiban.³¹ A 18. században azonban ezek *jelentősége csökkent*, majd csak a 19. század gazdasági folyamatainak köszönhetően – napóleoni háborúk idején –, az uradalmi majorkodás kifokú növekedésének lehetünk tanúi, ez a kismértékű allódizálási kedv azonban a gabonakonjunktúra megszűntével lehanyaglott; sőt ezután erőteljesebb tendenciaként jelentkezett a dominális földek haszonbérbe adása.³²

²⁹ A Helytartótanács rendeletéből a vármegye vizsgálta ki Tokaj szolgálati rendszerét. A vizsgálat szerint a 700 Rft-ban megváltott úrbéri terhek mellett, a szőlőmunkákat készpénzben is kifizethették. Egy szedő munkáját napi 6, a puttonyosokét és a „bor körül léjendőkét” napi 12–12 kr-ral számolták. – *Zmlt Tokaj* 22. d., 1784.

³⁰ A szőlőmunkák változására települések szerint lásd: Téglás – *MOL U. et C.* 157/46, 1770 körül, Tarcslra vagy máshová 8 szekér egy hétre. *MOL U. et C.* 206/9, 1790. Tiszaladány – *MOL U. et C.* 157/46, 1770 körül. Bököny – *MOL U. et C.* 187/35, 1780; 206/4, 1790; és: 197/25, 1790. A bökönyi gazdák 1780-ban 152 szedő kiállítására voltak kötelezettek, vagy 15 Ft 20 dénáron válhatták meg szolgálatukat. 1786-ban 150 szedőt kellett az uradalmi szüretre küldeni, vagy azt 15 Rft-on megváltani. Búd – *MOL U. et C.* 157/46, 1770 körül; és 206/1, 1785 (1789).

³¹ *Ulrich 1999: 67., Németh G. 1990: 62.*

³² *Mérey: 395.* T. Mérey Klára idézett tanulmányában a korszerűség egyik mérőfokának tartotta a majorsági gazdálkodás kiépültségét és annak műveltetési formáját. Mivel a tokaji uradalomban a szőlőtermesztés élvezett prioritást, a gazdálkodás egyéb területei nem játszottak fontos szerepet a termelésben, ezért a domínium gazdálkodásának legfőbb mércéje abban keresendő. Robotszolgálatot is a szőlőkben teljesítettek döntő többségében a jobbágyok. Az allódiumok bérbeadása és szabad műveltetése előrevetített egy modernebb gazdálkodási formát, amelyet sajnos nem követett a tulajdonviszonyok, illetve a társadalom átalakulása sem. Vö. Az 1812–14-es uradalmi gabonabevételekkel *MOL E 87. 346. cs. 7. kf., 1815.*

A tokaji uradalom legnagyobb majorsága Rakamazon volt, ahol három nyomáson 1800 köblös vetésre volt lehetőség.³³ A majorsági termelés újbóli beindítása előtt azonban a rakamazi allódiális földeken 1714-ben a tokajiak termeltek, a majorság 1722-ben is csupán 24 köblös földet tett ki, ezt akkor 1920 Ft-ra értékelték.³⁴ A termelés fellendülését mutatja, hogy az allódiumon 1729-ben többek között 1100 kereszt 15 kéve búza, 70 kéve árpa, 27 kereszt zab termett.³⁵ Tarcalon már az előző évszázad közepétől szinte állandó jelleggel 100 köblös urasági földet (gabonát, majd egyre inkább kukoricát) szántottak. 1722 még Szadán volt majorsága az uradalomnak, amelyet csupán egy nyomásban műveltek. Valószínűleg ennek kiterjedése olyan elenyésző lehetett, hogy annak nagyságáról az összeíró nem tett jelentést.³⁶ Az 1752-ben keletkezett uradalmi összeírás említette ugyan a rakamazi allódiomot, de műveléséről nem találunk adatokat, az egyébként igen részletes forrásban csak az I nyomáson vetett, 200 PM területű tarcali majorságot jelölték ki a jobbágyok kötelező robothelyéül.³⁷ Változó nagyságú majorságok voltak Tímár faluban is, ahol 1714-ben még két allódiumon 28 köblös vetést találunk, 1722-ben már nincs majorság, sőt egy 1791-es kimutatás sem említett allódiális földeket,³⁸ de a 19. század elején újra dominális gazdaságot találunk itt. Rakamazon, a domínium és a falu között kötött kontraktus szerint mindent bérbe vett – tehát az allódiomot is – a közösség, de „*reserváltatik az uraság számára azon darab föld, melyben évenként 100 köből zab vettetni szokott*”.³⁹ Bár a 18. században bekapcsolódtak a termelésbe új majorságok is (Püspökladány), azonban a század majorkodására inkább a visszafogottság jellemző. A már említett 1791-es felmérés az uradalomhoz tartozó 15 helység közül, mindössze háromban említett allódiomot (Kenézlő, Rakamaz, Püspökladány Szent Ágota pusztával). Igaz ugyan, hogy két prédiom (Rácvid és Tedej), amelynek területe inkább alkalmasabb volt allódiális gazdálkodás kialakítására, mint a Tisza mellett fekvő szűk határral rendelkező fal-

³³ MOL U. et C. 58/30, 1714. Takács P. 1987: 166.

³⁴ MOL U. et C. 58/30, 1714, valamint 58/33 1722. 1714-ben a tokajiak, a rakamazi majorságban és az úrbéres földön elvetett termény után 120 köből búza, 130 köből árpa és 15 köből zab tizeddel tartoztak. 1722-ben pedig 110 köből búza és 7 köből árpa terményadó illetve az uradalmat.

³⁵ MOL E 695. 1. cs., 1729.

³⁶ MOL U. et C. 58/33, 1722.

³⁷ MOL U. et C. 122/25, 1752.

³⁸ 1714-re és 1722-re lásd az előbbi forrásokat! 1791-re lásd MOL E 696. 13. cs.

³⁹ MOL E 697. 1. cs., 1762. A nagykiterjedésű rakamazi allódiom műveltetése a 18. század második felében szinte teljességgel megszűnt, az uradalom évről-évre bérbe adta a helyi lakosságnak, akik azt maguk között felosztva művelték! A forrásban jelzett 100 köblös föld a teljes nagyság egy tizedét sem tette ki, viszont a falusiak a majorsági földbe vetett termény egy meghatározott részével adóztak, amelyet a tokaji magtárban kellett leadniuk.

vak többsége, árendában voltak.⁴⁰ A fennmaradt kis számú forrásból az állapítható meg, hogy már a 18. század utolsó harmadától kezdve egyre gyakoribbá, és a napóleoni háborúk végével befejeződött gabonakonjunktúra után megszokott jelenséggé váltak a majorságok évről-évre magánszemélyeknek, közösségeknek történő bérbeadásai. 1785-ben az uradalom „exárendálta” a helyi lakosságnak a rakamazi 3 nyomásban lévő, 300 hold nagyságú allódiუმát, amelyet a falu kiosztott lakosai között. A fizetendő éves árenda 250 köből (500 PM) zab, vagy ha az „úrnak” nem lenne rá szüksége 200 RFt volt.⁴¹ 1832-ben Timár közössége 5 évre kibérelt 37^{1/16} hold uradalmi szántót és 548^{3/4} hold uradalmi rétet, úgy hogy a földbe őszi vetésként rozst, tavaszi vetésként zabot kellett vetniük. A rétet pedig holdanként 22 krajcárért árendálták, amelyért évente 201 Ft 13 krajcárt adtak.⁴²

1712-ben az uradalom összes búzabevétele körülbelül 604 köből volt, ebből az akkor még meglévő tiszaladányi allódiუმ 42^{2/4}, a büdi prédiუმ tizede 151, Tedejé 63, Rakamazé 91^{2/4}, Tarcalé pedig 44 köből búzát tett ki. A rakamazi majorság 1723-ban 42^{2/4} köből búzát adott, ezzel szemben a tizedből 91^{2/4} köből jött be.⁴³ Horváth János tiszaladányi ispán a falu 1770-es gabonatedeként 8,5 PM búzát, 421,5 PM rozst, 108,5 PM árpat, 108 PM zabot szolgáltatott a Tokaji Kasznárság részére.⁴⁴

A természetbeni bevételek legjelentősebb részét borból, mustból és aszúból szedett földesúri jövedelmek alkották. A bevétel nagysága természetesen a terméstől és minőségétől függött. A borárak hordónként 15–50 Ft között változtak, de az aszúért átalagonként 20–30 aranyat is megadtak. Ha egy hordó bort 22 forinttal számolunk, akkor Tokajban 1779-ben, a 113 hordó hetedbor 2486 Ft-ot tett ki, az 1802-ben 668,5 hordó adóbor 14 707 Ft-ot jövedelmezett. Tarcalon az 1780-as 317 hordós bevétel 6974 Ft, az 1807-es 497 hordós hetedbor pedig 10 934 Ft-ot hozott az uradalom pénztárába. A boreladás hasznát, illetve magát a korcsmáltatásban lévő nyereséget jól szemlélteti az az 1774-ben keletkezett szerződés, melyben az uradalomtól a mezővárosokban termett hetedbor eladását bérelte ki (Izrael) Simon Lázár árendás 14 200 Ft-ért. A bérlet nagysága bizonyítja – annak ellenére, hogy a haszonbérlet megkárosította a Szepesi Kamarát –, hogy az uradalomnak a borkereskedelemből szép bevétele származott, csak az sokszor nem a dominális kaszárába, hanem a Szepesi Kamarai Számvevőség pénztárába került. Ez a jöve-

⁴⁰ MOL E 696. 13. cs., 1791.

⁴¹ MOL U. et C. 205/11, 1785. február 22, Tarcal. A szerződés egyik pontja kimondta, hogy a lakosok között kiosztott földeket az urbariális házhelyekhez kapcsolhatják, de úgy, hogy ha szükség lesz rá mindkét fél kára nélkül ki lehessen azt vágni.

⁴² MOL E 697. 1. cs., 1832.

⁴³ MOL E 695. 1. cs., 1723.

⁴⁴ MOL E 695. 6. cs., 1770. október 16.

delem pedig nem jelent meg bevételként a tokaji számadáskönyvekben, tehát nem számították az uradalom bevételei közé. **A tokaji uradalom tehát a borkereskedés hasznával együtt az összeírásokban szereplő pénzbevételnél többet jövedelmezett!**

Az uradalom bevételeinek pontos meghatározásánál az anyag hiányossága, vagy a korabeli szokások miatt a tényleges jövedelmek egy részéről nem kaphatunk pontos képet. 1712-ben az uradalom pénzbevétele 8379 Ft 40 dénár, 1722-ben 10 019 Ft 19 dénár volt,⁴⁵ természetesen ebbe nem számolódott bele a terményben, állatban, és borban szedett naturális jövedelmek tőkésített értéke. A pénzjövedelem sokszínűségéről és nagyságáról a 18. század 20-as és 30-as éveiből megmaradt Kamarai Számvevősegi iratokból is következtethetünk. 1725-ben a korábról maradt, és az évben fizetett adóssággal együtt az uradalom körülbelül 41 118 Ft 14 dénár bevételhez jutott, 1727-ben pedig ez az összeg 24 328 RfT 46 kr volt.⁴⁶ 1752-ben 20 049 Ft készpénzbevételt produkáltak a falvak adózásából és a különféle haszonvételekből, ezzel szemben viszont a leendő kettős-uradalom vezető tagja, a diósgyőri 38 129 Ft-ot jövedelmezett.⁴⁷ 1764. október 7-e és 1765 szeptembere között a cenzusból, árendából, kocsmából, híd- és folyami vámból beszedett jövedelem 6959 RfT 18^{1/4} krajcárt tett ki. A legtöbb pénz a kocsmákból származott, összesen 2553 RfT 3^{1/4} kr (36,69%), majd a cenzus 1184 RfT 1^{1/2} kr (17,01%) következett.⁴⁸ A domínium értékét természetesen annak teljesítőképesége, gazdasági tevékenysége is meghatározta. 1721-ben a tokaji uradalom a szőlőhegyekkel együtt 145 831 Ft 48^{1/3} krajcárt, a diósgyőri ugyanakkor 91 745 Ft 59 krajcárt, az ungvári pedig 202 238 Ft 59^{1/3} krajcárt ért!⁴⁹

Mind az uradalom, mind pedig a lakosság helyzetét súlyosbította, hogy a hegyaljai szőlőtermesztés a 18. század második felétől kezdve egyre elmélyülő válsággal küzdött, amit egyrészt külső, másrészt pedig belső tényezők

⁴⁵ *MOL E 695.* 1. cs., 1712, 1722.

⁴⁶ *MOL E 705.* 2. cs. Az uradalom bevételei a harmincadjövedelemből, a provizor által beszedett adóból, boreladásból, hídvámból, a görögök taksájából, és különféle árendákból tevődtek össze. Egyes éveken belül külön kezelt negyedéves jövedelmek azonban csak sokkal később lettek befizetve, sokszor nem is tudni róluk semmit sem. A legmegbízhatóbb adatok a boreladásból, valamint egy-két év hídvámból és árendájából táruznak elénk. A legnagyobb jövedelmet a harmincadból és a boreladásból nyerte az uradalom, illetve a kamara, bár az utóbbira a terméseredmények nagy befolyással voltak. Amíg 1727-ben 10 265 RfT 26 kr, addig 1729-ben csak 2927 RfT 75 kr bevétel származott boreladásokból.

⁴⁷ *MOL U. et C.* 122/25, 1752 (Tokaj); 122/27, 1756 (Diósgyőr).

⁴⁸ *MOL E 253.* 3. cs., 1764–65. Árendából 122 RfT 35^{1/2} kr, halászatból 50 RfT, hídvámból 534 RfT 24 kr, rév-vámból 6 RfT 48 kr, a Bodrogon átkelők révpénzéből 11 RfT 12 kr jövedelem származott, emellett az összeírás kezdetekor az előző negyedév maradványa 2202 RfT 30^{1/2} kr-t tett ki. Az uradalom kiadása 3552 Ft 24^{1/4} kr, a pénzmaradvány pedig 3406 Ft 54 kr volt.

⁴⁹ *MOL U. et C.* 145/67, 1721.

is befolyásoltak. A külső tényezők között megemlítenénk Mária Terézia 1754-es vámrendeletét, Galícia pénztelenségét, Lengyelország felosztásait, illetve a külföldi, konkurens bormertermelő országok szőlőtermesztésének erősödését, és ezáltal a nyugat-európai piacok elvesztését. A belső tényezők között igen nagy szerepet játszottak a tokaji bor kereskedelmének és nem utolsósorban jó hírűvének csökkenésében a borhamisítások és manipulációk, ezen kívül a hordóhamisításokat, a faktorok káros, borárakat növelő tevékenységét, a borkezelés, tárolás, és szállítás fejletlenségét, nem utolsósorban pedig a tökehiányt emelhetjük ki. A 18. századi szőlőtermesztés válságát a *borkezeskedelem volumenének csökkenése* is súlyosbította. A század közepéig a Lengyelország felé irányuló hegyaljai borkereskedelem mértéke igen jelentős maradt, 1711–1735 között az évenként kivitt borok legalacsonyabb száma 6781 hordó (1714), a legmagasabb 24 880 hordó, 258 átalag (1733) volt.⁵⁰ A század közepén a nowi-targi vámról Lengyelország északi és észak-nyugati része felé 1764. június–december között 2190 hordó, 1765-ben 3899, egy évvel később 6464 hordó bort szállítottak.⁵¹ Nyomon követhetjük a magyar borkivitel teljes egészét, vagy csak a Lengyelország felé irányuló kereskedelmet Wellmann Imre, Zimányi Vera–Harald Prickler, valamint Ember Győző adatai és feldolgozásai alapján is.⁵² Ez utóbbi számításai alapján látható, hogy Lengyelország felé menő összforgalom 1733–1752 között 133,72%-os emelkedést mutatott, a behozatal emelkedése 106,34%-os, a kivitelé 163,16%-os volt. **1767-ben viszont már a lengyelországi összforgalom 894 509 Ft-tal kisebb volt, mint 1752-ben, sőt az még az 1736-os kivitel sem érte el!** A lengyelországi viszonylatban közölt, 1733–1767 közötti 10 év forgalmából látható, hogy a behozatal 6 évben nagyobb volt a kivitelnél. A bor kivitelét vizsgálva megállapítható, hogy az a szarvasmarha export mögött (38,51%) a második helyet foglalta el 16,16%-kal.⁵³ Az előbb említett szerzők feldolgozásaiból az is megállapítható, hogy a Lengyelországgal fennálló kereskedelmi kapcsolatok lazulásával, annak csökkenésével, az errefelé vezető utak mellett fekvő magyarországi harmincadhelyek jelentősége is egyenes arányban csökkent. Amíg a tokaji harmincad az 5000 Ft feletti jövedelemmel rendelkező kelet-magyarországi hivatalok bevételeiből 1720–26-ban még

⁵⁰ *Thaly 1900*: 283. A lengyel kereskedelem alakulására, a borkivitel nagyságára lásd *Komoróczy 1944*.

⁵¹ *Bur 1978*: 299. A Lengyelországba kivitt bormennyiség öt vám adatai alapján 1764–66 között 3080, 6222, 6464 hordó bor volt. Uő. 289.

⁵² Erre nézve lásd *Wellmann 1979*: 91., *Ember 1975* és *Zimányi–Prickler* táblázatait.

⁵³ *Ember 1975*: 829., 831–832., 880. A Lengyelország felől behozott áruk összege 4.782.109 Ft, a kivitelé 4.555.155 Ft volt. Magyarország kereskedelmi forgalma viszont általánosan véve aktív volt, vagyis a kivitel értéke meghaladta a behozatalét. A kereskedelmi összforgalomban a bor szintén a második helyet foglalta el 9,61%-os arányával, első helyen a marhaki-vitel állt 25,78%-kal.

14,49%-kal, 1739-ben már csak 0,64, 1753–56 között pedig csupán 3,07%-kal részesedett.⁵⁴

A 18. században a termelőknek a *borok árának csökkenésével* is szembe kellett nézniük. Ez alól kivételt jelentett a kitűnő minőségű első osztályú bor, az aszú és a mászás is, főleg ez utóbbi kettő tartotta meg magas árát. A bor árának csökkenése szorosan kapcsolódott a nyugat-európai gazdasági válsághoz, majd az azt követő, és lényegében 1750-ig tartó stagnáláshoz, a konkurencia erősödéséhez, a lengyel felvevőpiac tőkeerősségének csökkenéséhez is.⁵⁵ A szüret utáni új bortermés, nevezhetjük akár asztali, akár kocsmabornak is jóval alacsonyabban kelt el, mint az előző században, nem is beszélve a Rákóczi szabadságharc alatti árakról. Tokaj városában, annak piacán igen sok bor talált vevőre, amelyet mind belföldi, mind pedig külföldi kereskedők szívesen vásároltak. Thaly Kálmán kimutatása alapján 1711–1735 között a Lengyelországba kivitt borok ára 12–82 Rft között változott. A felmért 25 év hordónkénti átlagára körülbelül 34 Rft-ra jön ki.⁵⁶ A vásárokról fennmaradt források szerint 1 első osztályú, pozsonyi urna bor 1788–89-ben 3 Rft 58 kr-tól, 6 Rft-ig kelt el, a harmadosztályúak 2 Rft 50kr-tól 3 Rft 41 kr-ig találtak vevőre.⁵⁷

A kamarai mezővárosok hegyein fekvő szőlők megoszlásáról a fennmaradt iratok adataiból tudunk következtetni. Tarcalon például 1753-ban 71 szabad, 634 dézsmás, 66 bizonytalan (dubia) állapotú, 111 mentes, 105 információ nélküli szőlőt találunk.⁵⁸ Az összes 987 szőlőbirtok 64,23%-a dézsmás, 13,88%-a szabad és bizonytalan, 21,88%-a parlagszőlők művelése miatt időszakosan szabad volt, vagy ez évben járt le a mentesség. 1795-ben Tokajban a középső tized hegyein 51 szabad, 333 dézsmás szőlő mellett 5 új ültetést találunk. A szőlők területe 1634 kápas volt és 815,5 hordó bort terem-

⁵⁴ *Ember 1975*: 823. Lényegében ugyanilyen csökkenést mutat Újhely (1735–37-ben 11,89%-os, 1753–56-ben 3,41%-os részesedéssel), Eperjes (1720–26-ban 6,73%-os, 1753–56-ban 3,41%-os részesedéssel), Bártfa (1720–26-ban 12,92%-os, 1753–56-ban 11,22%-os részesedéssel) is, ez utóbbi forgalma, mint a két adatból látható, nem csökkent olyan szembetűnően, mint a többi harmincadhivatalé. – *Zimányi-Prickler*: 154–155, 160, 194. A tokaji 30-ad bevételé 1679–1686 között állandó emelkedést mutatott. A 18. század elején (1702) alacsony jövedelem jellemezte, de 1724-ben már ismét 4803^{2/4} Ft bevételt regisztráltak. 1753–56 között, 1754 kivételével növekedett a 30-ad bevétel, azonban 1761-ben már csak 1812 Ft 50 dénárt jövedelmezett.

⁵⁵ Nyugat-Európa gazdasági válságáról, a termelés mértékéről, az árak és bérek egymáshoz való viszonyulásáról lásd *de Vries 1976*: 14–15., 18–19. oldalak táblázatait.

⁵⁶ *Thaly 1900*: 283. 1726-ban 12 Rft, 1718-ban viszont 82 Rft volt a kivitt borok átlagára! A kiszámított pontos összeg 34,772 Rft.

⁵⁷ *ZmLt Tokaj* 36. d., 1788–89.

⁵⁸ *MOL E 696*. 12. cs., 1753.

tek.⁵⁹ Ugyanott 1801-ben 170 szabad, 785 dézsmás, 26 új ültetés szőlőt írtak össze, amelynek területe 6840,5 kapás volt. Emellett a tokaji hegyek 5125,5 hordós termésre voltak képesek közepes termésű év esetén.⁶⁰ A fenti évben összesen 981 szőlőt műveltek Tokajban, amibe nem számítottak be a sokszor, a szőlőkkel egybeírt egyéb földek, tehát a szőlőhegyek nagysága ennél nagyobb volt.⁶¹ A szőlők 17,33%-a szabad, 80,02%-a dézsmás jogállású, és mindössze 2,65%-a új ültetés volt. Az egyes hegyeken azonban igen eltérően alakulhatott a szőlők aránya. 1763-ban például, az igen jó bortermő, így több „libera” státuszú birtokot magában foglaló Mézesmál promontóriumon lévő 411 szőlőből, 229 dézsmás (55,71%), 180 szabad, illetve mentes (43,79%) szőlő volt.⁶² Az 1720-as országos, illetve az 1772-es úrbéri összeírás összehasonlítása szerint a dézsmás szőlők nagysága az eltelt időszakban Tokajban 214, Tarcalon pedig 272%-kal, tehát több, mint a duplájára nőtt! A koronauradalmi városok urbáriumának elkészítésekor külön összeírták a tizeddel tartozó szőlők nagyságát. Tokaj esetében ez 981 kapás, Tarcalon pedig 1790,5 kapás területet tett ki.⁶³ Általánosan véve megállapítható, hogy a Hegyalján a dézsmás és szabad szőlők átlagos arányát – egyezve Barta János fentebb idézett állításával – 80–20%-ra becsülhetjük.

A nemesi szőlők számáról – legyen az akár szabad, akár dézsmás – az összeírásokból pontos képet kaphatunk, azonban azok nagyságáról és terméséről csak elvétve találunk adatokat. Az egyik fontos támpontot az 1765-ös összeírás adhatja, ahol pontosan feltüntették a szőlők birtokosainak számát és társadalmi helyzetét, valamin birtokaik jogállását is.⁶⁴

Az adott évben Tarcalon 142 (az éppen szabad és a szabad deserta szőlőkkel együtt 184) adómentes szőlőt találunk, ami az összes szőlő 11,41%-a. A felmért két tized közül az Alsóban csak 1,85% (5 szőlő), a Felsőben pedig 13,39% (138 db) a ténylegesen szabad szőlők aránya. Tokajban a ténylegesen szabad szőlők száma 93, a többi szabadságban részesült szőlővel 154, ami az összes szőlő 19,34%-át tette ki. Az Alsó-tized szabad szőlőinek aránya 2,73% (5 szőlő), a Felsőé 30,13% (88 szőlő) volt. A közép és kisbirtokosok közül sok olyan személyt találunk, akinek hatalmas birtokai a borkereskedelembe való aktív bekapcsolódást jelzik. Ezek egy része jelentős birtokos (pl. a

⁵⁹ MOL E 696. 12. cs., 1795. Az 1634 kapás terület, egy kapát 90 ölbe számolva 123,91 holdnak felel meg (1 hold = 1200 öl), emellett 3^{4/4} hold szilva és 48^{3/8} hold egyéb cserjés is kibébitette a szőlőterület nagyságát.

⁶⁰ MOL E 696. 12. cs., 1801.

⁶¹ Ebben az esetben körülbelül 82 hold egyéb vetemény volt a szőlőhegyeken, nem számolva a szilvások területét, az erdőket és a hasznosítatlan területeket sem!

⁶² ZmLt Tokaj 35. és 37. d., 1763, illetve év nélkül.

⁶³ ZmLt Tokaj és Tarcal urbárium.

⁶⁴ MOL U. et C. 117/49 (Tarcal), 50 (Tokaj), 1765.

Patay család) volt, akik jövedelmük egy részét boraik kocsmáltatásából nyerték.⁶⁵

A szőlők száma és állapota Tarcalon és Tokajban 1765-ben

	Tokaj	Tarcal
	<i>Alsó- és Felső-tized</i>	<i>Alsó- és Felső-tized</i>
hetedet adó	475	1246
szabad	93	142
bizonyos ideig szabad	52	35
információ alatt	90	108
puszta hetedet adó	53	69
puszta szabad	9	7
kapacitás/hordó	2514	3577,5
kapácsszám összes	8482	13.626 ½
összes szőlő*	795	1612

A szőlőt birtokló nemesek számát a dézsmajegyzékekből is nyomon tudjuk követni.⁶⁶ Tokajban 1797-ben a Felső-tizedben 28 (37 szőlő), a Középsőben 24 (38 szőlő), az Alsóban 39 (77 szőlő) nemeset írtak össze. Egy-két esetet kivéve birtokaikon szőlőtermesztés folyt, de például Fabricius Dávid, Tardy Imre birtokán szilva termett.

1797-ben Tokajban a nemesi dézsmás szőlők termése 240,08 hordó bor volt.⁶⁷ A Felső tizedben birtokló extraneusok bortermése 33,63 hordó, ami az összes termés 34,96%-át tette ki. Az Alsó-tizedben ugyanakkor mindössze 5,15 hordós terméssel számolhatunk, ez az összes dézsmás termés 5,67%-a. Ugyanakkor 1802-ben a nemesi dézsmás szőlők 718,8 hordós termést adtak. Az Alsó-tized összeírásában azt is meg tudjuk állapítani, hogy milyen arány-

⁶⁵ Sajnos a közép-nemesi jövedelmek szerkezetéről esetünkben a források hiányossága miatt keveset tudunk. Patay Sámuelnek az úrbéri felmérés alapján Szabolcs megye 9 településén voltak birtokai, amelyeken 87 jobbágy, 42 házas-, illetve 9 házatlan zsellér élt. Az általuk birtokolt földek nagysága 1126 hold, a réteké 373⁶⁷⁸ kaszás volt. A család hegyaljai birtokainak kiterjesztője, Sámuel attól sem riadt vissza szőlőinek, és Szabolcs megyei birtokainak jobb összekötetése érdekében, hogy önhatalmúan hidat emeljen – Buday Lászlóval közösen – a Füzéséren, ami az uradalom éles tiltakozását váltotta ki. A végzés alapján az emelt hidat elégették. – *Zmlt Tarcal Prot. IV. 1735. július 28.*

* Tarcalnál és Tokajnál nem szerepel az 5–5 városi szőlő, az utóbbinál az újra „elfoglalt” birtokok sem (18 szőlő).

⁶⁶ Barta János szavaival egyetértve hangsúlyoznunk kell, hogy ezek a felmérések sokszor pontatlanok voltak, a nemesi rangot kifejező N vagy D betűkét az összeírók sokszor elhagyták. A forrásokat alaposan átböngészve kaptuk meg a leírt adatokat. Lásd *Barta 1997: 183.*

⁶⁷ A Felső-tizedben 96,16; a Középsőben 53,2; az Alsóban 90,72 hordó dézsmás bor termett.

ban birtokoltak szőlőt a Tokajban és a más helyen lakó nemesek. Itt az 55 nemesből 24 helybelit találunk, akik 29 (64,44%) dézsmás és 11 szabad (24,44%) szőlőt bírtak, adózó szőlőik termése 308,42 hordót tett ki, ami az összes, adó alá eső termés (498,65 hordó) 61,85%-a. A helyi nemesség tehát több dézsmás szőlőt birtokolt, mint szabadot, és a kiváltságos réteg birtokainak csak 44,56%-át tudhatta magáénak.

Nemesi szőlők és a birtoklás típusa Tokajban

	Tokaj 1797			Tokaj 1802		
	<i>Alsó</i>	<i>Középső</i>	<i>Felső</i>	<i>Alsó</i>	<i>Középső</i>	<i>Felső</i>
nemesek száma	39	24	28	55	7	31
szabad szőlő	46	25	17	45	–	21
dézsmás szőlő	29	12	17	45	8	15
extraneus	2	–	5	–	–	1
extraneus szőlő	5	–	7	–	–	1

A főnemesi és bene possessionatus nemesség soraiból kerültek ki természetesen a legnagyobb bortermelők is, akik a legjobb hegyaljai szőlőket birtokolták. A 18. század közepén gr. Szirmay Józsefnek 641, gr. Klobusitzky Antalnak 290 kapás szőlője volt Tokajban. Ezzel ellentétben br. Döry Lászlónak „csupán” 70, br. Dessewffy Sámuelnek 47 kapányi birtokot írtak össze. A főúri birtokosság szőlői között dézsmás szőlőket alig, vagy egyáltalán nem találunk.⁶⁸ A középnemesség soraiban az arány legtöbbször a dézsmás szőlők túlsúlya felé mozdul el, bár tagjaik között sok, nagy kiterjedésű birtokkal rendelkező személy volt. Dessewffy Andrásnak 252 kapás szőlőjéből csak 16 kapás volt dézsmás, a Csobajon lakó Nagy Andrásnak 235 kapányi szőlőjében viszont, már csak 65 a szabad terület nagysága. Az uradalom egyik legnagyobb haszonbérelője Bimbó Lázár János 224 kapányi szőlőjének 34 kapája volt mentes a földesúri adó alól.⁶⁹ Az általunk már fentebb említett 1765-ös összeírás mind a terület nagyságát mind annak bortermését megadta, fontos támpontot nyújtva ezzel a nemesi bortermelés megítéléséhez, valamint ahhoz is, hogy mennyi kapán termett meg 1 hordó bor. Tokajban és Tarcalon főnemesek közül a már említett Andrassy br. 130 kapás birtoka 48

⁶⁸ Példának felhozhatjuk br. Andrassy Károlyt, akinek Tokajban 1 szabad (Verebes – 48 kapás) és egy dézsmás (Izdenci – 30 kapás) szőlője volt.

⁶⁹ A fenti adatokat lásd *ZmLt Tokaj* 35. d., év nélkül.

hordót, br. Dessewffy Sámuel 134 kapás szőlője 30,5 hordót, a Dadán lakó gr. Gyulay Ferenc 145 kapás birtoka 47 hordós termést adott. A mindkét kamarai mezővárosban birtokló nagy bortermelő és borkereskedő főurak közül gr. Klobusitzky Antal 693 kapás szőlője 256, gr. Szirmay Tamás 660 kapányi szőlője 267 hordós termést adott. A csupán Tarcalon birtokos gr. Károlyi Antal 450 kapányi szőlője 120, gr. Csáky Antal 312 kapás birtoka 105,5 hordó bort termett. 1765-ben, a két kamarai mezőváros közül Tarcalon összesen 25 főúri személy 61 szőlőt mondhatott magáénak, ezek területe 2540 kapa (18,64%), termése 707,5 hordó (19,78%) volt. Tokajban ugyanakkor 20 főúr 48 szőlőt bírt, ezek nagysága 1861 kapát (21,94%) tett ki, termésük 623,5 hordót (24,8%) ért el. A Hegyalja közelében jelentős birtokokkal rendelkező Klobusitzky (Bodrogköz), Barkóczy (pl. Gálszécs), Károlyi (Radvány) családok közelben fekvő uradalmi voltak azok, amelyek a szükséges munkaerő egy részét biztosították, és akiknek falvaiban a hegyaljai bor nagy részét kiérték. Szintén nem kellett messzire szállítaniuk a bort az Andrássyaknak (Tiszadob, Szerencs), Gyulayaknak (Dada) sem. Barta János több tanulmányában kimutatta, hogy a kocsmajövedelmek igen fontos szerepet játszottak a főnemesi bevételek között, ahol az eladott bor túlnyomó többsége saját szőlőből származott.⁷⁰

A 17. századhoz hasonlóan a 18–19. században is jelentős szerepet játszott az *extraneus* birtokosság. Maga a fogalom nem változott ugyan, minden házzal nem rendelkező vidéki 36 kr fertont fizetett, de a 18. század végén, már azoknak is feltüntették lakhelyét, akinek egyébként házuk volt a városban. Innen tudható meg például, hogy 1802-ben Tokajban, az Alsó-tized 416 szőlője közül 101-et idegen helyen lakó birtokolt (24,27%), bár ez az arány a ténylegesen módosul, ha figyelembe vesszük a nem helyben lakók nagy része főúr és bene possessionatus volt, akiknek szőlőbirtoka és annak termése sokkal meghaladta a helybéliekét! Barta János számítása szerint, 1818-ban a felmért tokaji szőlők 40%-át (107 fő) extraneusok birtokolták (3383 kapa, 121,6 ha). A 45 nemesi renden lévő vidéki pedig ezen szőlők 77%-át tudhatta magáénak, ami az összes szőlőbirtok 31%-át jelentette. A helyi nemesség ellenben – összesen 17 fő –, a tokajiak által művelt 5072 kapás szőlőnek 19%-át, az összesnek 11,4%-át birtokolta!⁷¹ Lényegében a **tárgyalt időszakban az extraneusok jelentős része paraszti birtokos** volt, akik főleg a közel eső Szabolcs megyei falvakban (Csobaj, Báj, Ladány, Eszlár) laktak. A tokaji Alsó-tizedben 1802-ben, 32 jobbágyi, 5 polgári és 2 egyházi extraneust talá-

⁷⁰ Például Barta 1997: 190–191.

⁷¹ Barta 1995: 142.

lunk.⁷² A városban összesen 38 jobbágy, 6 polgár és 3 egyházi jellegű birto-
kos azonosítható. A fertont fizető jobbágyok 270,93 hordó (kb 1083 kapás
terület), a polgárok⁷³ – a dézsmafizető 3 fővel számolva – 29,15 hordó (116,6
kapa), az egyháziak 22,5 hordó (90 kapa) terméssel rendelkeztek. Ez a három
tizedben termett 6021 hordó bor elenyésző mennyiségét tette ki.⁷⁴

A fertont fizető egyházi szőlőkön kívül szép számmal találunk adó alól
felmentett birtokokat is. Ezek közül 1765-ben Tokajban 14, Tarcalon 12 egy-
házi birtokost találunk. Tokajban összesen 41 (az összes 5,15%-a), Tarcalon
31 (az összes 1,92%-a) szőlőt birtokoltak egyházi személyek, nagyságuk 703
(8,28%), illetve 707 (5,18%) kapányi területet foglalt magába, termésük
254,5 (10,12%) és 141,5 (3,95%) hordót ért el. Tokajban a vidéki egyházi
szervek közül az Ungvári Jezsuiták Hétszőlője (200 kapás – 80 hordó), a
Jászói Prépostság (66 kapa – 12 hordó), a zalkodi Ecclesia (55 kapa – 16
hordó) birtoka volt jelentősebb. Tarcalon ugyanekkor a Kassai Jezsuiták 7
darab szőlője (192 kapa – 36 hordó), az Egri Káptalan és Szeminárium (50–
50 kapa – 10–16 hordó) birtoka érdemel említést. A mindkét városban birtok-
ló Debreceni Piaristáknak összesen 5 szőlője 83 kapás területen 27 hordó bort
termett. Viszont a csak Tarcalon birtokos kassai Szent Szűz Szerzetesrend
150 kapás szőlője 10 hordó bort adott, ami birtokaik elhanyagoltságáról ad
tanúbizonyságot. A helyi egyházak közül mindenhol a Római Katolikus bir-
tokok voltak a legkiemelkedőbbek. Tokajban 102 kapás, 34,5 hordót termő,
Tarcalon 90 kapás 16 hordó bort adó birtokaik voltak. Ehhez hozzávehetjük
még a parókiához tartozó szőlőket is, ez esetünkben 36 (101 kapa) és 28 (78
kapa) hordóval növelte az egyháziak bevételeit. Tokajban ezenkívül a helyi
Piaristáknak volt számottevő szőlőjük (61 kapa – 26 hordó). Egészen más
volt a helyzete a Református Egyházaknak. Az egykor szebb napokat megélt,
a 17. században vezető szerepet betöltő református vallás, az akkor elkezdő-
dő, és a 18. században folytatódó ellentétek miatt hátrányba került. Ez tükrö-
ződött birtokaik nagyságában is, pedig a két mezővárosban jelentős számú
protestáns lakosság élt.⁷⁵ Tokajban a reformátusoknak (a xenodókussal

⁷² A jobbágy extraneusok közül 25 csobaji, 5 báji, 3 ladányi, 1–1 rakamazi, tardosi és tí-
mári lakos volt. A polgárok Kassa, Igló, Eperjes, Késmárk és Szerencs (Schwartz Ábrahám zsi-
dó) városából származtak, az egyházi birtokosok a Vallásalap és a báji Református Prédikátor
voltak.

⁷³ Köztük 1 szabad szőlőt birtokló, és egy Tarcalra tizedet adó személy volt.

⁷⁴ A jobbágyok esetében az arány 4,49%, a polgároknál 0,48%, az egyháziaknál 0,37%.

⁷⁵ *Árva 1996*: 70. Tarcalon 1780-ban a 680 római- és a 40 görög katolikus mellett, 1368
református, 15 lutheránus és 94 zsidó élt. 1828-ban, 1428 volt a római és görög katolikusok szá-
ma, 1481 a reformátusoké és ágostai hitvallásúaké, 218 a zsidóké. – *Bencsik 1995*: 166. Tokaj-
ban 1771–72 körül 659 református, 35 római-, 203 görög katolikus, 65 evangélikus, 71 ortodox,
28 zsidó és 124, a forrás által a vallási felekezettel fel nem tüntetett személy, cigány és szolga la-
kott.

együtt) mindössze 15 kapás (5 hordó), Tarcalon 19 kapás (6 hordó) birtokuk volt. Ezenkívül Tokajban még a görög katolikusok (8 kapa – 4 hordó), Tarcalon a Kálvinisták (6 kapa – 2,5 hordó) színesítették a birtoklási képet.

A városok szőlőbirtokainak számaránya esést mutat a 17. századi viszonyokhoz képest, ami elsősorban a szepességi városok saját kezelésű birtokainak eltűnését jelentette. Tokajban a 18. század elején még Kassa mellett, Eperjes városa is rendelkezett szőlőbirtokokkal,⁷⁶ a század utolsó felében viszont egyedül Kassa városának és közösségének volt a mezővárosban szőlője. 1765-ben a szabad királyi városnak a Nyesti hegyen 30 kapás 20 hordó bortermő birtoka volt, a városi közösség 200 kapás Hétszőlője viszont műveletlenül állt. A szabad királyi városok birtokainak eladása összefüggött azok erőteljes gazdasági hanyatlásával, a borízlet nehezebb körülményeivel, a kereskedelmi kapcsolatok akadozásával is.⁷⁷ Kassa városa 1723-ban például 4695 Ft 84 dénárt fizetett hegyaljai szőlőinek művelési költségeért.⁷⁸ A két kamarai városnak természetesen voltak saját kezelésű szőlők, amelyet saját vincellérral, túlnyomó részt bérmunkával műveltek. Ezen túlmenően Tokajban még a szenátus is rendelkezett külön szőlővagyonnal. 1765-ben Tokaj és Tarcal mezővárosa 5–5 szőlővel rendelkezett, az előbbinek birtoka 90 kapás területen feküdt, termésük 26 hordó volt. A szenátus Nagy-Mogyorósi szőlője 32 kapás, 14 hordó bortermő volt.

A hegyaljai uradalmi és fiskális szőlők munkáit Tarcalról és Tokajból is irányították, állandó vincellérekkel műveltették birtokaikat, és fokozottan ellenőrizték azok termőképességét, kiadásait és bevételeit. Az 1710–20-as években a kamara jelentős fejlesztésekbe fogott a birtokában lévő szőlőkben. Nagy területeket fogtak újra művelés alá, bár a pénzügyekkel mindig gondjaik voltak, ami elsősorban a lassú, bürokratikus ügyintézésből fakadt. 1727-ben a Hétszőlőben 23, a tarcali Verebesen 280 négyszögöl új ültetést tettek, valamint 14,50 Ft-ot költöttek vízlevezető árok ásására. Az elköltött pénzösszeg pedig 65,92 Ft-tal több volt, mint amit a kamara előzetesen a vincelléreknek kiutalt.⁷⁹ A királyi és kamarai vincellérek a Hegyalján meghatározott

⁷⁶ MOL U. et C. 116/85 1721. Kassa városának Kis-Nyesti szőlője 12 hordó 8 köből 4 icce termést adott akkor, az eperjesi közösség Zúg szőlője pedig 24 hordó 12 köből 6 icce bortermett. Ezenkívül Eperjesnek Bényén 11, Lőcsének Liszkán 150, Bényén 10, Bártfának Liszkán 60, Tállyán 50, Kézsmárknak Bényén 20 kapás, dézsmás szőlője volt. – Vö. MOL Filmtár 3135. d. – A század elején még Kassának 3 városban 5 szőlője 101 hordós terméssel bírt, értéke 15.000 Ft volt. Vö.: MOL U. et C. 155/1, év nélkül.

⁷⁷ A szabad királyi városok gazdálkodására, hanyatlásukra és annak okaira lásd Kállay 1972.

⁷⁸ Ladomérszky 1943: 41–42.

⁷⁹ MOL E 696. 12. cs., 1727. Az elköltött pénz 2763 Ft 69 dénár volt, ugyanakkor a szőlők munkájáért csak 2697 Ft 72 dénárt utalt ki a kamarai pénztár. A művelési költségek Tokaj, Tarcal, Zombor, Tállya és Sátoraljaújhely fiskális szőlőiben elköltött jövedelmet takarják.

szőlőkért voltak felelősek. Nagy figyelmet kellett fordítaniuk a már korábról ismert ún. „különös művelésre”. 1718-ban a „cultura extraordinaria” 2942 Ft 75 dénárral növelte meg az amúgy sem alacsony, 5875 Ft 59 dénáros művelési költséget. Várady Zsigmond vincellér, aki a tokaji Hétszőlő, Szerelmi, Messzelátó, Barát, Vitéz, Német és Egri szőlőkért volt felelős 117 Ft szakmányt fizetett egy kapálásért, 811 Ft 52 dénárba került a rendes művelés (kötözés, karózás, venyige hányás stb.), valamint 586 Ft 92 dénárt adtak a rendkívüli művelés feladataiért. A tarcali Lucza Mátyás a Szarvas, Murat, Ördög, Kisványai és a két Tóth Péter szőlő vincellére 134 Ft szakmányt, 835 Ft 14 dénár rendes, és 255 Ft 59 dénár rendkívüli művelési költséget fizetett.⁸⁰ A kamarai birtoklás első szakaszában a fiskális szőlők száma változásának lehetünk tanúi. 1718-ban a Szerencstől Sátoraljaújhelyig menő szőlőhegyeken még 56, 1727-ben már csak 38, 1749-ben újra 57 szőlőt műveltek a kamarai vincellérek. **Emellett a szőlők minőségi javulását érték el, hiszen azok árai és terméseredményei is növekedtek, ami a Rákóczi-szabadságharcot követő időszak konszolidációját mutatja.** 1712-ben, Tokajból és Tarcalról származó összes borjövedelem 314 hordó bor volt, ami – ebben az esetben – töredékét tette ki a 17. századi terméseredményeknek. 1722-ben 353,5 hordó 3 cseber bort bevételezett a tarcali perceptor, amiből 188,5 hordóval át is utalt a kocsmákba, a városok pincéjébe, vagy a kamarai tisztviselők fizetéseként, azok házáihoz. Ugyanebben az évben egyébként a tarcali, tokaji, zombori, keresztúri, lizskai, újhelyi és bényei szabad allódiális szőlők 868 hordó bort és 146 hordó aszút, a tizeddel tartozó birokok 146,5 hordó bort teremték.⁸¹ **A Szepesi Kamara felügyelete alatt álló diósgyőri, beregszászi, ungvári és nagyváradai promontóriumok termésének figyelembe vételével a hegyaljai szőlők az össztermés 57,3⁰%-át, az aszútermés 100%-át, a tizedborok 37,95%-át tették ki!** 1729, jó termésű év lévén, 663 hordó bevétel volt az uradalomnak, ebből a tarcali allódiális szőlők 74, a tokajiak 108 hordó bort adtak. Ebben az évben sokkal több jövedelem származott a két város bortizedeléséből; a bevétel 266 hordó volt.⁸² 1747–48-ban a tokaji kincstári szőlők 392 és 186, a tarcaliak 311, illetve 136 hordó bort adtak. Ezzel szemben a tállyai, mádi és kisleludi szőlők 32 és 28, a tolcsvai, olasz, pataki, újhelyi hegyeken 104, valamint 70 hordó bor termett.⁸³

⁸⁰ *MOL E 696.* 12. cs., 1718.

⁸¹ *MOL U. et C.* 83/29, 1723. Az 1722-es évre vonatkozó kamarai kimutatás.

⁸² *MOL E 695.* 1. cs. A tarcali tisztartó számadásai sajnos igen hiányosak, csak ezekből az évekből vannak meg!

⁸³ *Illéssy 1897:* 373–376. Az összehasonlításnál azonban figyelembe kell vennünk, hogy a különböző szőlőhegyek kiterjedése a mezővárosokban eltérő volt! Azonban, ha a jövedelmezőséggel állítjuk párhuzamba, akkor az uradalmi oppidumok szőlői relatíve nagyobb jövedelmet

A szabadságharc utáni **első jelentősebb reformig** – ami lényegében a kamarai birtoklás első szakaszát zárta le – **1748-ig** kellett várni, mikor a magyar kamara elnöke, **gr. Grassalkovich Antal** Tokajba érkezett. Grassalkovich a királyi birtokok megszemlélése után arra a megállapításra jutott, hogy az 57 kincstári szőlőt, ami a hegyaljai városokban feküdt, a jobb átláthatóság, és az eredményesebb művelés miatt, teljesen át kell szervezni. A királynő meggyőzése után az átszervezések már 1749-ben megkezdődtek, sőt nagy részük 1750-re befejeződött.⁸⁴ Herczog József szavaival élve „*a királyi kincstár a számos, szétszórta fekvő s 1749-ben összesen 189.728 frtra becsült szőlők helyett két nagykiterjedésű, 1764-ben együttesen 287.360 frtra becsült szőlő tulajdonosa lett...*”⁸⁵ A szőlő eladásokkal együtt **Grassalkovich megváltoztatta a kincstári szüretelés módját is úgy, hogy jelentős összeget faragott le a kamarai és uradalmi tisztviselők tiszteletdíjából.**⁸⁶ A kamarai és uradalmi gazdálkodásban azonban nemcsak a birtokstruktúra gyökeres átszervezése hozott lényegi változást, hanem átalakult a kincstári uradalmak fölöli udvari koncepció is. **Újból hangsúlyozni szeretnénk, hogy a 18. századtól kezdve ezek az uradalmak egyrészt a Habsburg államkölcsonök fedezetéül szolgáltak, másrészt viszont „ellátó szervekké” váltak,**⁸⁷ mint például a tokaji is, ahol főleg a század második felében figyelhetjük meg ezt a tendenciát.

Az 1749–50-ben létrehozott uradalmi szőlők egysége jelentős könnyebbséget jelentett mind a munka szervezésének folyamatában, mind a kiadásokat tekintve, hiszen kevesebb pénzösszeg ráfordításával meg lehetett oldani azok műveltetését. A Szarvas és Terézia szőlők művelési költsége 5000 Rft-ba került, értékük és hárjuk azonban sokkal nagyobb volt ennél. 1764-ben a Szarvas szőlőt 173.860 Rft-ra becsülték, a Teréziát pedig

hoztak, könnyebben lehetett művelni azokat, mint az olyan szőlőket, ahová egy másik városból járt át a vincellér!

⁸⁴ A kamarai és uradalmi szőlők kialakítására lásd *Herczog 1923* tanulmányát.

⁸⁵ *Herczog 1923*: 265.

⁸⁶ *Illéssy 1897*: 373–374. Grassalkovich a kamarai szüretre kiküldött tanácsosok számát 1 főben határozta meg, akinek ezután napidíj nélkül kellett feladatát ellátni. Gazdasági utasításában pedig arra szólította fel a szőlőinspektorokat és udvarbírákat, hogy a Hegyalja területéről a királyi pincékbe szállított borokat uradalmi alkalmazottakkal végeztessék, hogy költséget ne okozzon. – Grassalkovich Antal maga is a szőlőkhöz értő, annak jövedelmeit nagyra értékelő főúri birtokos volt, aki gödöllői uradalmának majorságszőlőit szintén a kor követelményeinek megfelelő módszerekkel fejlesztette és igazgatta. Saját uradalmának borbevételei a kamaraelnök életében egyre növekvő tendenciát mutatnak, igazolva az előbb leírtakat. Ebből következően nem zárható ki az sem, hogy a Hegyalján kialakult helyzet, és a gödöllői szőlőgazdálkodás racionalizálása között összefüggést tételezzünk fel. Később az Eszterházyak birtoklása idején a gödöllői uradalom bortermelését tokaji szőlőfajtákkal igyekeztek változatosabbá tenni. Vö. *Wellmann 1999/b*: 223–225.

⁸⁷ *Herczog 1923–24*, *Herczog 1925–26*.

113 500 Rft-ra.⁸⁸ A Szarvas szőlő átlag 250, a Terézia 300 hordó bort teremhetett, persze sokszor ennek csak részét adták a rossz időjárási viszonyok miatt. 1765-ben a királyi kamara kezében 2258 kapányi szőlőt találunk, ezek termőképessége 610,5 hordó volt.⁸⁹ A három királyi szőlő 1791-ben egy negyedik taggal bővült, mégpedig a tokaji Hétszőlővel, amely a Jezsuita Rend feloszlatása után – az Ungvári Jezsuitáktól – került először a Vallásalap, majd innen az uradalom birtokába. A Hétszőlő, már a 17. században is igen híres és jelentős nagyságú birtok volt, méltán nevezhető Tokaj büszkeségének. A szőlő területe 1749-ben 26 100 négyszögöl, értéke „szabadság nélkül” 24 000 Ft, „minden szabadságával” 32 000 Ft volt;⁹⁰ de 1731-ben már 47 000 Ft-ra is becsülték.⁹¹ A Hétszőlőnek a tokaji uradalomhoz való visszakerülése után a kamara nagy vizsgálatokat folytatott. A Vallásalap kezében lévő szőlőt ugyanis 1787-ben még 20 688 Rft 53^{1/3} krajcárra becsülték, az átkerülés idején az értéke „csupán” 15 166 Rft 40 kr volt.⁹² Az 1791-es állapotok szerint a szőlő vincellére Pap András, akkori területén (250 kapa) 80 hordó bort adott 1120 Ft értékben. Még ebben az évben, augusztus 22-én újra felbecsülték a már domíniumi szőlőt, 18 200 Rft-ra.⁹³ A fiskális felmérések, amelyek egy évben több alkalommal is készültek, 1795-ben hat évre átlagot vonva, a négy allódiális szőlő (Szarvas, Terézia, Hétszőlő, Makovica) bortermését átlag 395 gönci hordó borban, 60 hordó máslásban, 60 átalag első és 90 átalag osztályozott aszúban állapította meg.⁹⁴ A terméseredmények változatosságát bizonyítja, hogy 1797-ben a kamarai szőlőkből 460 hordó bort és 222^{1/4} hordó aszút szüreteltek, majd később 28 hordó máslásbort készítettek.⁹⁵ Egy évvel később az uradalmi birtokokon 207 átalag aszúbor, 45 hordó máslás és 591,5 hordó asztali bortermést értek el.⁹⁶ A magas termés profitját a négy szőlő művelési költségei csökkentették. Egy 1795-ben készült felmérés szerint az uradalmi birtokok munkái – a rendkívüli műveléssel együtt – 8903 Rft 15^{4/6} krajcárt tettek ki, amihez még 565 Rft 36 kr egyéb költség járult. Egy évben

⁸⁸ A szőlők kialakulására és történetére lásd *Herczog 1923*: 248–270.

⁸⁹ *MOL U. et C.* 117/49, 1765, Tarcál.

⁹⁰ A területre lásd *Herczog 1923*: 261., az értékre *MOL U. et C.* 83/105, 1749.

⁹¹ *MOL U. et C.* 83/88, 1731.

⁹² *MOL E* 87. 70. cs. 89. kf., 1791. március 8. Az értéksökkenés egyik okát az összeírók az 1788-as nagy és korai fagyokban látták.

⁹³ *MOL E* 87. 70. cs. 89. kf., 1791. augusztus 22.

⁹⁴ *MOL E* 87. 149. cs. 76. kf., 1795. Egy hordó bort 14, a máslást 28 Rft, az aszúkat átalagonként 20 és 12 aranyban számolták. A bor értéke 5530, a máslásé 1680, az aszúé 5400 és 4860 Ft-ot tett ki, ami összesen 17 470 Rft jövedelmet jelentett.

⁹⁵ *MOL E* 87. 191. cs. 44. kf., 1797. A Szarvas szőlő 215 hordó bort és 25 átalag aszút, a Terézia 85,5 és 39,5, a Hétszőlő 98 és 24, a Makovica 57,5 és 32,5 hordó bort és átalag aszút adott. Ehhez jött még a zombori fiskális Kovács-féle szőlő és egyéb bevételek is.

⁹⁶ *MOL E* 87. 296. cs. 35. kf., 1802. Ebben az évrődben található meg külön papíron az 1798-as allódiális bortermés kimutatása.

tehát a szőlők műveltetése 9468 RFt 51^{4/6} krajcárjába került az uradalomnak.⁹⁷ 1795-ben készült kamarai felmérés, amelynek alapján a Szarvas szőlő területét 1120, a Teréziáét már csak 550, a Hétszőlőét 372, a Makovicáét 290 kapa területűnek tüntették fel.⁹⁸ Az uradalmi szőlők tehát összesen 2332 kapa területen feküdtek. Az uradalmi és kamarai szőlőkből szedett bort pedig külön pincékben – a Szarvas szőlő borát a Királyudvarban, a Terézia szőlő borát a hegy lábánál kialakított pincében, a Hétszőlőét pedig az uradalmi kasznárságban – tárolták, gondozták, majd szállították különböző helyekre.

A tokaji uradalom koraújkori gazdálkodási elve, jövedelmének szerkezete egy alapvetően kettős, egymásnak részben ellentmondó rendszerre épült, melynek alapja a feudális földtulajdon, és az arra épülő szolgáltatási rendszer volt. Ezt a kapcsolatrendszert azonban a kor kamarai igazgatása sok helyen lazította, amit a robotterhek minimalizálásában, illetve a dézsmához hasonlóan azok megváltásában, a haszonvételek bérbeadásában és az alacsony fokú allodizálásban találunk meg. Az adóterhek relatív növekedése egyrészt a jobbágyság gazdasági erejének csökkenése, másrészt viszont a falvak által előszeretettel árendált haszonvételek (kocsma, mézszárszék) bérleti összegeinek drasztikus emelése, a szolgáltatások pénzbeli megváltása miatt következett be. A haszonvételek bérlete azonban lehetőséget teremtett a közösségeknek arra, hogy maguknak dolgozva, szép haszonnal adják el az általuk megtermelt javakat. Az uradalmi és kamarai Szarvas, Terézia, Hétszőlő, a mádi Makovica, az 1750 utáni korszak méltán híres szőlői voltak, amelyeknek *elsősorban ellátó funkciójuk volt*, az uradalom bevételeit és készpénzjövedelmét az esetek nagy részében eszmei értékben növelték. Bár a külkereskedelemben ezen szőlők borai is jelentős szerepet kaptak, azonban nagyobb részük a belföldi forgalomban, még inkább a helyi- és uradalmi kocsmákon kelt el, gyarapítva az uradalom és a magyar kincstár bevételeit.

⁹⁷ MOL E 87. 149. cs. 76. kf., 1795. A Terézia szőlő művelése 2198 RFt 33 kr, a Szarvas szőlőé 4489 RFt 54 kr, a Hétszőlőé 1564 RFt 48^{4/6} kr, a Makovica szőlőé pedig 650 Ft-ba került.

⁹⁸ MOL E 87. 149. cs. 76. kf., 1795.

1. *Árva 1996:* = Árva Ferenc: Tarczal mezőváros gazdaság-, társadalom-, és eseménytörténete 1711–1849 között. In: Tarczal I. Tarczal mezőváros története a honfoglalástól 1849-ig. Szerk.: *Németh Péter*. Kiadja Tarczal község Önkormányzata, Tarczal 1996, 63–96.
2. *Barta 1995:* = ifj. Barta János: Kincstári birtoklás és mezővárosi politika. In: Tokaj, Várostörténeti tanulmányok I. Szerk.: *Bencsik János–Orosz István*, Kiadja Tokaj város Önkormányzata, Tokaj 1995, 139–157.
3. *Barta 1996:* = ifj. Barta János: Magyarország mezőgazdaságának regenerálódása 1711–1790. In: Magyarország agrártörténete. Agrártörténeti tanulmányok. Szerk.: *Orosz István* (I rész)–*Für Lajos* (II rész)–*Romány Pál* (III rész). Mezőgazda, Budapest 1996, 33–80.
4. *Barta 1997:* = ifj. Barta János: Nemesi birtokok és jövedelmek Zemplén megyében a XVIII. század végén. In: Mágnások, birtokosok, címerlevelek. Rendi társadalom-polgári társadalom 9. (Konferencia: Pécsvárad, 1995. szeptember 12–13.). Szerk.: *Ódor Imre, Pálmány Béla, Takács Péter*. Debrecen 1997, 181–200.
5. *Bencsik 1995:* = Bencsik János: Városi társadalom 1711–1848 között. In: Tokaj, Várostörténeti tanulmányok I. Szerk.: *Bencsik János–Orosz István*, Kiadja Tokaj város Önkormányzata, Tokaj 1995, 159–199.
6. *Bur 1978:* = Bur Marta: A balkáni kereskedők és a magyar borkivitel a 18. században. Történelmi Szemle 1978/2. szám (XXI. évf.), 281–313.
7. *Ember 1975:* = Ember Győző: Magyarország külkereskedelmi áruforgalma a XVIII. század második harmadában. Századok 1975/5–6. szám (109. évf.), 796–903.
8. *Herczog 1923:* = Herczog József: A tarcali királyi uradalmi és kincstári szőlő keletkezése. Levéltári Közlemények 1923 (I. évf.), 248–277.
9. *Herczog 1923–24:* = Herczog József: A magyar kincstár háborús hitelműveletei Grassalkovich kamaraelnöksége idején. Századok 1923–24 (LVII–LVIII. évf.), 433–465.
10. *Herczog 1925–26:* = Herczog József: A magyar királyi hitelfőpénztár megszervezése és működése Mária Terézia korában. Századok 1925–26 (LIX–LX. évf.), 160–177, 264–278.
11. *Illéssy 1897:* = Illéssy János: A kincstár szürete a Hegyalján 1748-ban. Magyar Gazdaságtörténeti Szemle 1897 (IV. évf.), 373–376.
12. *Kállay:* = Kállay István: A magyarországi nagybirtok kormányzata 1711–1848. Akadémiai Kiadó, Budapest 1980.
13. *Kaposi 1995:* = Kaposi Zoltán: A nagybirtok mint gazdasági és társadalmi kategória. In: Vera (nem csak) a városban. Rendi társadalom-polgári

társadalom. Tanulmányok a 65 éves Bácskai Vera tiszteletére. Szerk.: *Á. Varga László*, Kiadja a Hajnal István Kör és a Társadalomtörténeti Egyesület, Csokonai Kiadó, Debrecen 1995, 307–316.

14. *Karlovszky 1897*: = Magyarország kereskedelmi viszonyai 1755-ben. Gróf Haugwitz és Procop egykorú jelentése nyomán közli *Karlovszky Endre*. Magyar Gazdaságtörténeti Szemle 1897 (IV. évf.), 201–240.

15. *Komoróczy 1944*: = Komoróczy György: Borkivitelünk észak felé. Kassa 1944.

16. *Kosáry 1962*: = Kosáry Domokos: Egy gazdasági utasítás a II. József-kori Magyarországon. Agrártörténelmi Szemle 1962 (IV. évf.), 208–233.

17. *Ladomérszky 1943*: = Ladomérszky Pál: Kassa gazdaságpolitikája a török hódoltság korában. Értekezések a Magyar Királyi Horthy Miklós Tudományegyetem Magyar Történelmi Intézetéből, 4 szám. Szeged 1943.

18. *Mérey*: = T. Mérey Klára: Egy uradalom a régi és az új gazdálkodás határán (1822). Agrártörténeti Szemle 1988/3–4. szám (XXX. évf.), 393–434.

19. *Nagy Irén 1930*: = Nagy Irén: A magyar kamarai birtok értékesítése a napóleoni háborúk idején (Német nyelvű kivonattal). A Bécsi Collegium Hungaricum Füzetei VIII. Budapest 1930.

20. *Németh G. 1990*: = Németh Gábor: Hegyaljai mezővárosok „törvényei” a XVII–XVIII. századból. A Magyar Nemzeti Múzeum Művelődéstörténeti kiadványa I. Budapest 1990.

21. *Szántó I. 1952*: = Szántó Imre: A majorsági gazdálkodás uralkodóvá válása a parasztság nagyarányú kisajátításának kezdetei. In: Tanulmányok a parasztság történetéhez Magyarországon (1711–1890). Szerk.: *Spira György*. Akadémiai kiadó, Budapest 1952, 221–298.

22. *Takács P. 1987*: = Takács Péter: A dadai járás parasztjainak vallomásai 1772. Szabolcs-Szatmár megyei Levéltár Kiadványai II. Közlemények 3. Sorozatszerkesztő: *Gyarmathy Zsigmond*. Nyíregyháza 1987.

23. *Takács P. 1988*: = Takács Péter: A Dél-Nyírség és a Hortobágy-melléke parasztjainak vallomása 1772-ből. Jósa András Múzeum Kiadványai 26. Szerk.: *Németh Péter*. Nyíregyháza 1988.

24. *Thaly 1900*: = Thaly Kálmán: Borkivitelünk Lengyelországba 1711–1735-ig. Magyar Gazdaságtörténeti Szemle 1900 (VII. évf.), 282–284.

25. *Ulrich 1999*: = Ulrich Attila: Allódiális szőlők a tokaji uradalom mezővárosaiban a XVII. században. In: Zemplén népessége, települései. In: In memoriam Németh Gábor. (Tanulmányok Németh Gábor emlékére). A sárospataki Rákóczi Múzeum Füzetei 37. Szerk.: *Tamás Edit*. Sárospatak 1999, 62–79.

26. *Váry 1990*: = Váry András: A nagybirtok birtokigazgatási rendszerének bürokratizálódása a 17–19. században. Történelmi Szemle 1990/1–2. szám (XXXII. évf.), 1–28.

27. *de Vries 1976*: = Jan de Vries: *Economy of Europe an Age of Crisis 1600–1750*. Cambridge University Press, Cambridge 1976.

28. *Wellmann 1979*: = Wellmann Imre: *A magyar mezőgazdaság a XVIII. században*. Agrártörténeti tanulmányok 6. Akadémiai Kiadó, Budapest 1979.

29. *Wellmann 1987*: = Wellmann Imre: *Gazdasági élet Magyarországon a töröktől megszabadító háború idején*. In: *Discussiones Neogradiensis 4*. *Gazdaság és mentalitás Magyarországon a török kiűzetésének idején*, (Szécsény 1985. december 3–4-én tartott konferencia előadásai). Salgótarján 1987, 40–78.

30. *Wellmann 1999/a*: Wellmann Imre: *Mezőgazdaságtörténetünk új útjai*. In: *Válogatás Wellmann Imre agrár- és társadalomtörténeti tanulmányaiból (18. századi agrártörténelem)*. A tanulmányokat válogatta és a kötetet szerkesztette: *Csiki Tamás és Rémiás Tibor*. Officina Musei 9, Miskolc 1999, 24–56.

31. *Wellmann 1999/b*: = Wellmann Imre: *A gödöllői Grassalkovich-uradalom gazdálkodása (Különös tekintettel az 1770–1815. esztendőkre)*. In: *Válogatás Wellmann Imre agrár- és társadalomtörténeti tanulmányaiból (18. századi agrártörténelem)*. A tanulmányokat válogatta és a kötetet szerkesztette: *Csiki Tamás és Rémiás Tibor*. Officina Musei 9, Miskolc 1999, 216–238.

32. *Wellmann 1999/c*: = Wellmann Imre: *Közösségi rend és egyéni törekvések a 18. századi falu életében*. In: *Válogatás Wellmann Imre agrár- és társadalomtörténeti tanulmányaiból (18. századi agrártörténelem)*. A tanulmányokat válogatta és a kötetet szerkesztette: *Csiki Tamás és Rémiás Tibor*. Officina Musei 9, Miskolc 1999, 240–317.

33. *Zimányi–Prickler 1974*: = Zimányi Vera–Harald Prickler: *Konjunktura és depresszió a XVI–XVII. századi Magyarországon az ártörténet és a harmincadbevételek tanúságai alapján, kitekintés a XVIII. századra*. *Agrártörténeti Szemle 1974/1–2. szám (XVI. évf)*, 79–201.

Levéltári források

MOL = Magyar Országos Levéltár, Budapest.

Magyar Országos Levéltár, *Diósgyőri–Tokaji Uradalom Levéltára*, Magyar Kamara Archivuma.

E 694 Tokaji uradalmi ügyészség, Tokaj (XVI) 1713–1856
24. csomó, Perek, 1779–1785.

E 695 Számadások, Diósgyőr–Tokaj XVIII–XIX. század
1. csomó, Tisztartói számadások
6. csomó, Ispáni számadások

E 696 Összeírások, Diósgyőr–Tokaj XVII–XIX. század
12. csomó, Szőlőösszeírások

13. csomó Különféle összeírások

E 697 Szerződések, Diósgyőr–Tokaj XVII–XIX. század

1. csomó, Bérleti szerződések

3. csomó, Különféle szerződések

MOL Filmtár = 3135. doboz – 1720 évi országos összeírás, Zemplén megye

MOL E 87: = Magyar Kamara Levéltára, Oeconomica 1790–1847

70. csomó 98. kútfő, Tokaji borok 1791

149. csomó 76. kútfő, Tokaji borok 1795

191. csomó 44. kútfő, Tokaji borok 1797

296. csomó 35. kútfő, Tokaji borok 1802

346. csomó 7. kútfő, Diósgyőri–Tokaji Uradalom 1815

MOL U et C: = Magyar Kamara Archívuma E 156. Urbaria et Conscriptiones.

MOL NRA = Magyar Kamara Archívuma, E 148. Neo Regesta Acta.

MOL E 253 = Relationes 1664–1767 – Diversae Relationes (3 csomó)

MOL E 705 = Szepesi Kamarai Levéltár, Az egykori számvevőség levéltárának töredékei, E 705. Számvevőségi iratok (1551–1779)

ZmLt = Zemplén megyei Levéltár, Sátoraljaújhely.

V 37. *Tarcal* város iratai

5. doboz: *Tarcal* város tanácsának iratai 1610–1799.

Protokollum IV. kötet (Prot. IV.) 1717–1792

V 42 *Tokaj* város iratai.

21. doboz Város tanácsának iratai 1751–1799

22. doboz Város tanácsának iratai 1780–1786

35. doboz: Összeírások. Bordézsmá, hegyvám jegyzékek 1709–1797.

Vetésterület, szőlő, állatösszeírások.

6. doboz: Összeírások 1738–1842.

37. doboz: Összeírások. Szőlő, ház, vagyon 1784–1830.

146. doboz: Kérelmek, levelek 1710–1789. Leletárak, licitációk 1712–

1837.

Szám nélkül: Uradalomhoz írt kérelmek 1781–1843.

Tokaj építészeti értéke, avagy, ha az aszú 6 puttonyos, hány „puttonyos” a város?

Minden település az idő és a történelem tárgyi lenyomata. Semmi oly gazdagon, plasztikus tapinthatósággal, átfogóan és hétköznapi közérthetőséggel nem sugallja az idő és a történelem érzetét, mint az épített környezet, a város, – és semmi sem oly sivár, mint az egy időben létrejött gyökértelen, történelem nélküli város, vagy városrészek (pl. lakótelepeink), melyek ráadásul nem fejleszthetők, ezért jövőtlenek.

A gazdag, változatos történelem gazdag, változatos építészetet teremt Tokaj ezért is gazdag építészeti értékekben.

A települések építészeti értékei általában három módon tárgyasulnak:

1. Városszerkezeti struktúrában: a spontán alakult a táji beépülésben és az utak ősi, állandó hálózatában, nem tervezett, organikusán fejlődő, mely – Tokaj esetében is – 1000 év lenyomatát hordozza. Ez a történetileg kialakult struktúra.

2. Épületekben: változó, cserélődő, több évszázad lenyomatát hordozó, koronkenti stílusjellemzők alapján felismerhető épületek – városi téglaként tekinthetők, így a struktúra kevésbé állandó eleme.

3. Atmoszférában. (a hely szelleme): mely különös, megfoghatatlan hangulat, amiért jó ott lenni, vgy amiért szeretik, felkeresik a települést.

Lássuk ezeket az érték manifesztációkat Tokaj esetében.

1. Tokajban az első számú építészeti érték, maga a történeti városszerkezet, a település vízhez és hegyhez való egyidejű szerves, meghitt kapcsolata. Ebből nőnek ki a folyó vonalát és a terepet finoman követő girbe-gurba, változatos vonalvezetésű szűk, folyóval párhuzamos, lejtős utcácskák hálózata, elágazásokkal, beszögélésekkel, teresedésekkel.

Három települési karakter, három minőség különíthető el Tokaj területén:

- a történelmi polgárváros (óváros a közúti hídig),
- a területigényes, ezért nagytelkes középületek csoportja a közúti és a vasúti híd között,
- a kistokaji kertes, falusias, állattartó településrész, ahol a polgári építkezési szokásokat, műépítészti értékeket csupán 2–3 épület hordoz.

2. Az épületekben rögzült építészettörténeti érték, a számos értékes műemléki, vagy védett épület ellenére átlagosan nem kimagasló, de karakteres értékű, különösen a főtér közelében lévő polgárházak sora, templomok, zsinagóga, kastély. Inkább az épületek együttese, szerveződése, a téraryanok, a szűk telkek, tömör falazott kerítések, átbukó futónövényekkel, a zártsorú beépítés, veretes kapuzatok, acél spaletták, a maximum kétszintes magasság összessége adja a város egyedi léptékét, sajátos térszövetét és hangulatát.

3. Atmoszféra: a településfejlődés legillékonyabb és megfoghatatlan eredménye, eredője. Leginkább Hamvas Béla megállapítását érzem pontosnak: „Tokaj a legészakibb mediterrán város”. Ezzel egybevág a turisták, vendégek spontán megállapításai is. Az összegző megállapítással a magam részéről könnyű azonosulni. Hogy a megtelepedett görög, zsidó, olaszkereskedők hozták ezt a mediterrán ízt, vagy fordítva: azért telepedtek le (érdekeiken túl), mert a meglévő mediterrán hangulat miatt otthonra leltek? Nem megállapítható. Valószínűsítem, hogy ma ez a mediterrán hangulat vonzza Tokajba a különböző műzsákat, költőket, írókat, festőket, szobrászokat, építészeket, értelmiségieket, fiatalokat. Tokaj atmoszférája nagyságrendjét meghaladó módon intenzíven városias. Hangulata leginkább a régi Szentendréhez hasonlatos.

Egy különleges (csak tokaji) érték: Tokaj „emblemikus” hely

A tokaji bort, a szőlő- és borkultúrát – a Hegyalját (a Tokaji hegygel együtt) jelképező hely, s az súlyos felelősséggel terheli a várost, de a magasabb fórumokat is. Ez a legkülönösebb, legsajátosabb, legfontosabb, legnemzetközibb értéke és szerepe a városnak. Ezen szempontból újra és újra felméretik, hogy Tokaj, mint építészeti keret, mint turista célpont hogyan tölti be ezt a szerepet? A város márkaromboló, vagy márkajavító-e, vagyis: ha az aszúbor hatputtonyos, hogy „puttonyos” a város? Ebben sajnos nagy a távolság, amit az utóbbi tíz esztendő fejlesztési tevékenysége csökkentett keveset.

Miért fontos az értékek számbavétele, megfejtése?

Két okból: 1. a megőrzés, a forrás, identitás megvédése miatt – ez fontos, bár passzív ok, 2. a mai építészeti városfejlesztés kiinduló örökségeként, bázisaként, a régi és új szerves kapcsolata, a kontinuitás, a gyökerekből kiinduló értelmes és érzékeny cselekvés miatt.

Ez a fontosabb: az értékből az folytatódik, genetikusan az marad fenn igazán és véglegesen, mely az új fejlesztésekbe beépül.

A régi és új értékek kapcsolata a 20. század építészet problematikus és tévedésekkel terhelt problémája. Nekem, mint Tokaj főépítésének 13 éve folyamatos dilemma és tanulság.

A 20. század első harmadáig ez a probléma nem létezett. A különböző stílusok egymásutánisága, a spontán (nem, vagy alig tervezett fejlődés) organikus települést eredményezett. A váltakozó stílusú házak egymás mellé épültek, harmonikusan, mert a stílusok egymást nem tagadták, közös archetipikus elemeket használtak (ez ideig a „szerves új” fogalmáról beszélhettünk). A probléma a 20. század első felében, a Bauhaus város és építészeti felfogása miatt jött létre, melynek elvei:

- az összes stílus tagadása,
- a létrejött városszerkezetek iránti közömbösség és tagadó hozzáállás,
- a nulláról indulás, a tabula rasa elve,
- internacionalizmus eszméje és ebből következően a nemzeti identitás tagadása.

A mindenáron való új bálványa miatt megindult a falu- és városrombolás, sok új de gyökértelen város és városrész jött létre – részben az indokolatlan rombolás helyén, a hely szellemétől függetlenül, s részben a baloldali eszmékkel társulva. És ezek a tervezett teoretikus települések, vagy településrészek szépségükben, megélhetőségükben, meghittségükben, atmoszférájukban, építészeti gazdagságukban, furcsa módon rendre és világszerte alulmúlták a spontán létrejött települések minőségét, varázsát, színes gazdagságát. Ha ez így van, akkor itt valami titok lappang. Ez egyszerűen az, hogy a spontán alakuló organikus települést az élet, a történelem, – a tervezett várost pedig az életről, jövőről való tudás és politikai célok és akaratok hozzák létre. Ez a tudásunk pedig alulmúlja az élet teljességét, gazdagságát, színességét. (Ami a tudás és teóriák alapján létrejött, az a szervezet „ál új”.)

Ma már tudjuk, hogy ez hiba volt, hogy nem lehet egy települést mesterséges funkcionális szektorokra bontani, netán vállalatként tekinteni, vagy irányítani. Ezt az általános kitérőt csupán azért tettem, hogy érzékeltessem, mitől menekült meg Tokaj, amikor 1945–85 között a politikai és gazdasági

fejlesztő akarat elkerülte. Bár a fejlődés jótékony hatásai is elkerülték, ugyanakkor nem lett tönkrefejlesztve, lerombolva, megújítva. (Egy-két közismert hiba azért becsúszott ebben az időben, mint pl. szálloda, főtéri áruház.)

Több mint 10 éve, amikor Tokaj 1986-ban visszanyerte városi címét, a fejlesztés már más – nem Bauhaus – szempontú, melyet a következőkkel jellemezhetünk, úgy is mint saját építészeti felfogásom:

– Mint minden település, Tokaj is, szerkezetében, épületeiben, részleteiben tovább örökíthető géneket hordoz (identitás, kontinuitás).

– Nincs a helytől, a hely szellemétől független minőség, csak sajátos egyedi minőség van, melyet érzékeny figyelemmel kell megfejteni és alkalmazni.

– Tokajban csak tokaji építészet lehet, ami sehol máshol nem hiteles – ez Tokaj identitása.

– A városépítészeti a folytonosságra, vagyis a „szerves újra” épül.

– A beavatkozók részéről tudás és alázat egyszerre szükségeltetik a múlt és a jövő iránti egyidejű és arányos felelősséggel.

– A fejleszhető értékeket, genetikai tartalmat az építészeti kultúrát a főépítésznek kell érzékenyen megfejteni és a lakosság és a tervező építészek felé népszerűsítve, meggyőzően továbbítani, mint a hely szellemét, építészeti kultúráját.

– Minden építtető partnerré tehető abban, hogy élete talán egyetlen építési akciójával, saját igényein túlmutatva, városi értékeket is teremtsen, és ezzel a rész és egész, az egyéni és közös érdek élményteli kapcsolatára leljen.

– Minden csak saját természete szerint fejleszhető. Más a felfedezés és más a kitalálás. Amit kitalálunk, az ránk jellemző és teoretikus, nem biztos, hogy az élet visszaigazolja a helyességét. Felfedezni viszont csak azt lehet, ami – ha titokban is, de már létezik, tehát eleve élelsru.

Tokajban az építészeti érték átmentése konkrétan az alábbiak szerint történt, illetve történik a készülő rendezési terv szerint:

1. A passzív megőrzés

– Kiterjesztettük a védett műemléki területet.

– A testület megalkotta a helyi értékvédelmi rendeletet.

– Hivatalos felmentést kértünk a telkek beépítési százalékának felső határa alól, hogy a tokaji sűrű térszövetnek, sűrű karakterű beépítésnek megfelelően fejleszthessük a várost, s ne kényszerüljünk a házak indokolatlan magassági növelésére.

– Történelmi és ökológiai emlékpark létrehozásának terve a két folyó közötti félszigeten.

– A zsinagóga felújítás folytatása (és hasznosítása).

– Tervezett a vár régészeti feltárása – s híddal való megközelíthetősége.

2. Fejlesztésekben:

Várósszerkezet és infrastruktúra – egyen a további fejlesztést előkészítő és megalapozó munka:

- elkerülő út (új út átvágás és épületbontások helyett, a meglévő utak hasznosításával, egyirányúsításával),
- sétálóutca, díszburkolat, új közvilágítás – a régi kisvárosi hangulat rekonstrukciója,
- kerékpárút létesítése,
- Tisza-parti sétány kiépítése,
- két híd közötti, már épülő út rekonstrukció,
- „tér szegénység” megszüntetése – új tér terve a Toldi panzióval és az állomással szemben (Tokajban jelenleg csak egy építészeti tér van),
- parkszegénység megszüntetése – a félszigeten a vár körül létrehozandó közpark tervezett kialakításával.

Épületek fejlesztésében:

a) Az óvárosi öröklött térarány lépték, a tömör kerítések, spaletták, a mértéktartó színezés (helyenként szabadosság), az igényes cseréptetők (felülnézet), polgári hagyományok átmentése, folytatása az új épületekben, mint például:

- Takarékszövetkezet helyreállított épülete.
- Főutcai új polgári lakóház megépítésével az óvoda mellett.
- Városháza rekonstrukciójával.
- A Szent István és Bacchus szoborral.
- Posta épület helyreállításával.
- Toldi panzió műemlék épületének rekonstrukciójával.
- Szociális Otthon homlokzat festésével.
- A hamarosan meginduló Degenfeld-ház teljes rekonstrukciójával.
- Jelentős teendők vannak a főtéri áruházzal visszaillesztésével kapcsolatban. A főtér végleges befejezéséhez szükséges még a múzeum melletti földszintes házhelyén egy kétszintes polgárház kialakítása, a gyógyszertárhoz illeszkedő kétszintesítése. Nagy remények vannak az új szociális otthon építése után a jelenlegi épületek szállodává alakítására.
- Folyamatos kis lépésekkel: festés, felújítás, portálok, kapuk, reklámok, irányítótáblák, szobrok.
- Tapasztalatom szerint igen sok múlik a kis lépések intelligenciáján, talán ez a kultúrát fenntartó erő.

b) Két híd közötti terület fejlesztésében:

- Dessewffy kastély műemlék épületének hagyományörző felújításával,

- szolgáltatóházzal, mely félig sikerült,
- Halászcsernye, melynek városképéhez való igazítása még a jövő feladata,
- a kishajó kikötővel fejlődött a „vízi kapu” funkció,
- új kollégium és tornacsarnok városi szövetbe illeszkedő együttesével,
- helyi tehetséges szobrász által alkotott Széchenyi-szoborral,
- Körzeti általános iskola rekonstrukciójával és városi könyvtár kialakításával létrejött a 100 éves építés-toldás építészeti összefoglalása,
- az új Millennium hotel építésével,
- új gimnázium és környezetvédelmi szakközépiskolával, városi sportcsarnokkal, nagy léptékű városi és országos rendezvényeket fogadó középület jött létre.

Kistokaji területen:

- út rekonstrukció folytatása, mely a két híd közötti megvalósult szakaszokhoz hasonló városi minőséget hoz majd létre,
- folyamatos lakóház építésekkel, mely a Tarcali úton sok kis üzleti vállalkozással párosul,
- új benzinkúttal,
- ipari szerelő üzemekkel, hűtőházzal stb.

Borászati épületek – melyek az emblemikus szerep erősítését jelentik:

- Megépült a Hétszőlő Rt. két új (borászati és palackozó) épülete.
- Kialakulóban van az államossal szembeni pincesor, mely a hagyományos pince-építészet elemeinek tudatos felhasználásával készül.
- Minőségi vendéglátást nyújt a Hímesudvar.
- Épül a Dózsa György úton az új borászati épület (feldolgozó és pincészet).
- Sajnos meg kell említenünk a hegyi szőlőskertek építményeinek igénytelenségét, melynek látványa jelenleg inkább rontja a város emblemikus szerepét, ezáltal jelentős feladatot is jelent.

Megindult a részletes rendezési terv tervezése, melynek összegző fejlesztési elvei:

- Déli területen, Kistokajban – a kertvárosi minőség folytatása és megteremtése, valamint munkahelyteremtő környezetbarát ipari és vállalkozási terület rendezett kialakítása.
- Északi területen lakó-, üdülő- és szabadidős terület.
- A Csurgó völgyben tágasan telepített udvarházak övezete a táji karakter megteremtésével.
- A félszigeten ökológiai és történelmi emlékpark létrehozása, és a híd kapcsolat megteremtése.

– tokaji hegyen a város fölötti hasznos funkciójú, ún. „bor út” létrehozása, melynek feladata a hegyről jövő, a várost terhelő csapadék és lösz megfogása, a hegyoldali szőlők megközelítése, valamint a belváros sétálóutca feletti részének jobb közúti feltárása.

– A patkóbánya térségében új szabadidő és szabadtéri fesztiválközpont kialakítása.

– Állomás előtti térség fejlesztése, kistokaji központ kialakításának távlati reményében.

Ha a fejlesztési elképzelések reményeink szerinti minőségben megvalósulnak, úgy bízhatunk abban, hogy Tokaj a bor minőségét és híret megközelíti, azaz hatputtonyos város lesz. Tapasztalatunk szerint több mint egy évtized fejlesztő munkája kellett ahhoz, hogy Tokaj városának minősége érezhetően javuljon. Tíz év: egy puttony mondhatnánk, vagyis 50 év komoly munka vár ránk. Csak legyen politikai fejlesztő akarat és szakmai tudás, jó együttműködés, lakossági igényes öntudat, egyet-akarás, úgy az eredmény tudom, nem maradhat el.

A városfejlesztés távlatai

—Tokajnak, a közel ezer éves településnek, történelme során számos olyan időszak fordult elő, amelyre a felemelkedés, máskor előfordultak olyanok is, amikor a hanyatlás volt a jellemző.

Ennek a dolgozatnak semmiképpen nem az a célja, hogy a történelmi múlt távolából elemezze a település fejlődését, ugyanakkor elkerülhetetlen arról szólni, hogy a 20. század a hanyatlás korszaka volt.

Ennek társadalmi, gazdasági és földrajzi okai voltak. Ezekről számtalan tanulmány készült, rámutatva arra, hogy ez, a település fejlődésére nézve kedvezőtlen időszak eseményei, mennyire lehettek volna elkerülhetőek. De a történelem nem igazán szereti, a „mi lett volna ha...” okfejtést.

Ha Tokaj fejlesztési távlatairól kívánunk beszélni, akkor mindenképpen rögzíteni kell, hogy ez, a jobb sorsra érdemes városka a szocialista berendezkedés alatt jószerével elveszítette minden településszervező, központi funkcióját, s az akkori magyar falvak sorsában osztozott.

A '70-es évek településfejlesztési koncepciójában alsó fokú központként szerepelt, amely mindössze annyit jelentett, hogy önállóságát megőrizhette, azaz nem sorolták be társközségnek, más településhez. Ez nehéz is lehetett volna, mivel a környező települések kisebbek voltak, mint a híres Tokaj.

Optimista város-szervezők, vagy akár Tokaj város főépítésze ezt a időszakot is eredményesnek tekinti, mivel szóhasználatukkal élve, nem fejlesztették túl, – agyon a települést. Ezzel a nézettel csak annyiban lehet egyetérteni, hogy a történelmi belváros nem esett áldozatul, a sematikus szoc-reál építészeti stílusnak, hanem megőrizhette a múlt századvég hangulatát. Ma ennek is nagyon örülhetünk, de megbocsáthatatlan bűnnek tekintjük, hogy szétverték, egy hajdan volt polgárváros társadalmát, s annak jól kiépített intézményrendszerét.

Tokaj e kedvezőtlen változások következtében végtelen álomba burkolózott, noha a helyi értelmiség mindig kereste azt az ösvényt, amelyen át

megnyílhatnak a felemelkedés csatornáit. Álmodások szövődtek és idealista tervek, amelyek mindig megmaradtak az álmodások és a tervek talaján.

Kérdésként merülhet fel az olvasó számára, hogy egy olyan településen, ahol iskolák működtek, ahol az értelmiség számaránya jóval meghaladta a hasonló nagyságú településre jellemző arányt, miért maradtak sikertelenek a helyi törekvések. A kérdés mára egyszerűnek tűnik. A prosperitást képviselő értelmiségi csoportokat a helyi hatalom, szinte minden alkalommal „elsőpörte”. A helyi vezetőknek semmi köze a tokaji értelmiséghez, az igénytelenség és közömbösség ebből táplálkozott. Igazságtalanok lennének azonban, ha kategorikusan kijelentenénk, hogy a helyi hatalom képviselőinek mindegyike közömbös volt a település fejlődése iránt. Volt néhány jóhiszemű tanácselnök, akiknek a kitörési kísérleteit járási és a megyei vezetés minden alkalommal elgáncsolta. Ezek után mindössze a helyben lakók elvárásainak megfogalmazása és az idelátogatók mély csalódása maradt.

A '80-as évek vége felé, felerősödtek azok a lakossági és egyéb értelmiségi igények, amelyek óhatatlanul arra kényszerítették a helyi és megyei vezetést, hogy változtasson a korábbi településfejlesztési gyakorlatán. A tokaji bor kapcsán évszázadokkal ezelőtt kivívott világhírnév, minden negatív fejlesztési és gazdasági mutató ellenére, kikényszerítette Tokaj számára a városi rangot. Ez a megtisztelő cím csak előleg volt, amely arra inspirálta a városi vezetést, hogy sürgősen lásson hozzá a városfejlesztési program megalkotásához, illetve a konkrét hátrányok és hiányok lefaragásához. Bizonyára az előbb felsoroltak közül, az utóbbi kapott fő hangsúlyt, hiszen még a szocialista viszonyokhoz hasonlítva is, Tokaj szinte behozhatatlanul elmaradt mondjuk Szerencstől, Sárospataktól. Mindezek mellett súlyosan terhelte a vezetést, a városlakók kiábrándultsága, amely abban nyilvánult meg, hogy elveszítették az emberek a hitüket abban, hogy igazán bekövetkezhetnek gyökeres változások.

A rendszerváltást két-három évvel megelőző időszakban, azt kellett számba venni, hogy mik azok a feladatok, amelyekre építve harmonikus városfejlesztési programot lehet készíteni. Mik azok a helyi hagyományok, adottságok, ha úgy tetszik erőforrások, amelyek alapján a városvezetés nem vonhat le torz következtetéseket.

- Mindenek előtt nem lehet megfeledezni arról, hogy Tokaj ismertségét, a több évszázad alatt nemesedett hegyaljai borkultúrának köszönhetően, amely a világhírnév felé röpitette a települést.

- Nem lehetett figyelmen kívül hagyni azt sem, hogy a településnek kiváló természetföldrajzi adottságai vannak, hiszen itt található a Magyar Alföld a Tokaj-Eperjesi Hegylánccal, a városka közepén torkollik az alig szabályozott Bodrog a legmagyarabb folyóba, a Tiszába.

• Számolni lehetett azzal, hogy Tokaj a csaknem ezer éves történelme során, természetes és gazdasági központja lett, annak 10–15 településnek, amelyek részben Tokaj-Hegyaljához, részben a Taktaközkhöz tartoznak.

• Építeni lehetett arra, az elődeink által ránk hagyományozott, polgárházakkal övezett kisvárosi magra, amely Tokaj számára egy szebb és jobb kort jelenített meg, a 19. századot.

• Végezetül, de nem utolsó sorban (talán az első helyen kellett volna megemlíteni) építeni lehet a helyi lokálpatriótákra, akik elkötelezett hívei voltak, s hívei ma is az eredményes városfejlesztésnek.

A felsorolásból egyértelműnek látszik, hogy volt muníció arra, hogy ne tűnjön reménytelennek az a harc, amelyet városfejlesztésnek nevezünk. Azzal is számolni kellett, hogy a program végrehajtása nem egyértelmű diadalmenet, hiszen lesznek olyanok, akik mindezt belülről és kívülről egyaránt támadni fogják, de hát a '90-es évek eleje nem éppen a meghátrálások kora volt.

A lehetőségek és a reális célok megfogalmazása során, a városfejlesztés fő célkitűzései néhány mondatban megfogalmazhatók, noha a megvalósításuk évtizedeket vesznek majd igénybe.

Nézzük, mik lehetnek ezek a célok, amelyek megvalósulásával Tokaj betöltheti azt a szerepet, amelyre hagyományai és múltja kötelezi, s méltó részese lehet Magyarország városhálózatának:

1. Tokaj, a szőlő és bor nemzetközi városaként, legyen a Tokaj-hegylajai borászat központja.

2. Tokaj, legyen egy olyan európai kisváros, amely méltó módon őrzi építészeti hagyományait, különös tekintettel a természeti környezet védelmére.

3. Tokaj, legyen Északkelet-Magyarország egyik idegenforgalmi központja.

4. Tokaj, őrizze meg és fejlessze intézményeit, váljon természetes vonzáskörzetének, statisztikai körzetközpontjává.

5. Tokaj népessége megőrzése, egészséges gyarapodása érdekében, fejlessze a feldolgozó iparát, amelynek jelenléte nem sérti a szőlészet-borászat, a természetvédelem és az idegenforgalom érdekeit.

Nos vegyük sorba ezeket a magvas célkitűzéseket, s vizsgáljuk meg, hogy állunk, hová szeretnénk eljutni.

Noha Tokaj a történelmi borvidék névadó városa, be kell vallanunk a történelmi hűség érdekében, hogy nem büszkélkedhet a hegyaljai települések közül a legnagyobb szőlőterülettel. Mint borkereskedelmi központ, nagy szerepet játszott a borból származó jövedelmek és a világhírnév megszerzésében.

Mindéz azonban elillant a szocializmus megjelenésével, hiszen megszűntek az óriási választékot és konkurenciát nyújtó középirtokok, s létrejött a nagy borkombinát, amely leszámolt szinte mindennel, amely korábban érték volt. Ezt a rombolást azonban igyekezett helyrehozni a '80-as évektől, több-kevesebb sikerrel.

Talán a korra jellemző epizód, hogy az akkori hatalom hallani sem akart arról, hogy a mamut cég központja, Tokajban jöjjön létre, amely egyébként egy egészséges szemlélet esetén, vitán felül álló döntés lett volna.

A rendszerváltást követő privatizáció szétverte a szocialista nagyvállalat hegemoniáját, s létrejöttek azok a közepes méretű, gazdasági társaságok, amelyek a minőséget és az eredetvédelmet tűzték a zászlajukra.

Tokajban elsőként, a Hétszőlő Rt. alakult meg, francia, japán és magyar tőkéből. Betelepítették a húsz esztendőig – parlagként – odahagyott 45 hektáros Hétszőlő dűlőt, feldolgozót és palackozót építettek, pincét nyitottak, s fő kötelességüknek tekintették, a márka és eredetvédelem mellett, – a világpiacon is megjelenő – a legkiválóbbak közé tartozó, minőségi termelést. Mára Tokaj-Hegyalja egyik leghíresebb és legigényesebb borászatává fejlődtek.

Tokaj azonban nem attól lesz a borvidék központja, hogy egy kiváló borászati céget tudhat a falai között, hanem attól, hogy helyt ad a szőlészet és borászat igazgatási és szakmai szervezeteinek. Természetesen az sem lehet hátrány, ha minél több borászat megjelenik a településen, vagy a hegyaljai borászatok kereskedelmi kirendeltségeket nyitnak a világhírű Tokajon. E cél megvalósítása jegyében, – hosszas alkudozások után – sikerült elérni, hogy a történelmi borvidék Hegyközségi Tanácsa a városba tette át a székhelyét, majd ezt követően megjelent a „Tokaj Renaissance, Nagyborok Társasága”, amely azokat a gazdasági társaságokat és magán személyeket tömöríti magába, amelyek, akik célul tűzték ki maguk elé a minőségi bortermelést, az egészséges borfogyasztást, s az ezzel párosuló gasztronómiai értékek megőrzését.

Már elkezdődött a városka főterén a volt Gróf Dégenfeld palotában a Nemzetközi Borászati központ építése, amelynek fő célja a Tokaji borok piaca-jutásának elősegítése, bormarketing elterjesztése, a szőlészeti és borászati képzés elindítása. A tervek között szerepel a Tokaj-hegyaljai Borok Házának a létrehozása, amely bemutatja a borvidéket, ahol meg lehet ismerkedni a termékekkel és a termelőkkel.

S miközben ennek a munkának az előkészítése folyik, örvendetesen gyarapszik a város borkínálati palettája, hiszen évente egy-két borászati cég veti meg a lábát a híres városban. Mára eljutott oda a város, hogy a borászati ágazat segítése, kikerült az önkormányzat célfeladati közül, hiszen önálló életet él és beavatkozás nélkül is Hegyalja borászati fővárosává nőtte ki magát.

Azt szokták mondani, ahol bor van, ott van a gazdagság is. Nos ez a megállapítás igaz Európa jobb sorsú felében, s igaz volt hazánkban is, amíg az ország át nem tért a tervutasításos gazdasági rendszerre. Ha végig sétálunk a városka főutcáján fellelhetők az egykori jólét jelei, amelynek fő erdője a borból származott. Az egykori borkereskedők, vagy birtokosok házai arról tanúskodnak, hogy gazdáik nem csak magukról, hanem számos szerényebb sorsú embertársukról is képesek voltak gondoskodni. A régen megszűnt közhivatalok, régi üzletek épületei pedig egyértelművé teszik, hogy pezsgő élet folyhatott Hegyalja egykori fővárosában. Az ötvenes években kiürült intézmények, szociális és egészségügyi funkciókat adták át a helyüket, igaz csak olyan szinten, hogy abból a későbbiek során ne lehessen tökéletessé, hanem maradjanak meg nyomasztó gondként az utókor számára.

Ha végig sétálunk, akár tíz évvel ezelőtt a városkán, romjaiban is olyan értékekkel találhattuk szembe magunkat, amelyek egyenként bár nem képviseltek óriási értéket, mégis együtt megteremtették egy európai kisváros egységes, mértéktartó és kellemes hangulatát. Elsődleges célnak ezért, mindenképpen az kínálkozott, hogy megőrizzük az utókor számára ezt a páratlan, nyomokban mediterrán hangulatot árasztó belvárost. Mindemellett pedig a közlekedést, s az infrastruktúra egyéb ágait úgy kellett fejleszteni, hogy annak kedvéért lehetőleg semmit ne keljen feláldozni, azaz csak annyira legyen látható, amíg esztétikai élményt nyújt (kandeláber).

Ebben a dolgozatban talán nem célszerű részletesen elemezni az eredményeket és a törekvéseket, hiszen Bodonyi Csaba Tokaj főépítész, minderről részletesebben és szakavatottan beszámol. Tény, hogy a főépítész és a városvezetés harmonikus együttműködése tíz év alatt, láthatóan megjelent Tokaj mai arculatán. Ha ez így halad tovább, Hegyalja központja példaértékű lehet az épített környezet megőrzésében, ápolásában és fejlesztésében. Ezt a munkát a főépítész személye által alázat, és szakmai tisztesség jellemzi.

S miközben ecseteljük Tokaj és Hegyalja borkultúráját, hangsúlyozzuk a városka páratlan természeti és épített környezetét, egyértelműen adódik a további lépés, azaz mindezek jótékony kihasználása, az idegenforgalom fejlesztése. Tudjuk jól, hogy a bor, a jó ételek, a víz, a hegyi-túrázások lehetősége, mindig vonzotta az embereket. Kár lenne ezzel az Isten adta lehetőséggel nem élni.

Tokaj turizmusa már a századfordulón megjelent, mikor a többnapos szüreti rendezvényekre vonaton, fél-áron érkeztek az érdeklődők, hogy ismerkedjenek a borral, a várossal. Talán akkor még nem hívták turizmusnak, talán akkor még nem gondolták, hogy ez a jelenség, egyszer gazdasági ágazattá válhat, s a későbbiek során, sokat hozhat majd e település konyhájára. Mindenképpen már akkor, nagy súlyt fektettek a tokajiak az idegenek fogadására, ellátására. Nem véletlen, hogy a városka főterén komoly hírnévre tett

szert az Aranysas vendégfogadó, amely a történelmi borvidék egyik legnagyobb és a kor követelményeinek megfelelően, a legigényesebb szállodája volt. Ennek a sorsa is bevégeztetett mikor, az ötvenes évek elején államosították, s átalakították Szociális Otthonná (Időskorúak Otthona). Egyébként is, az ötvenes évek Magyarországon nem nagyon volt kedvük és módjuk az embereknek szállodában kipihenni a fáradalmaikat. A '70-es években azonban egyre többen felkeresték a települést, különösen azok a művészek, akik a Tokaji művésztelepen alkottak, s megismerkedtek ennek a csodálatos tájnak a termékével, a Tokaji borral, amely megihlette és elbűvölte Őket. Többek között az Ő közvetítésükkel egyre többen keresték fel a várost és a környező tájat, miközben első fecskéként megjelentek a volt szocialista országokból az első külföldi vendégek, akik számára megépült a Tokaj Hotel, melynek épülete nem bizonyítja azt az építészeti törekvést, amelyért az utóbbi években annyit áldoztunk. A bekövetkezett turisztikai pezsgés következtében, Tokaj vezetői egyre tudatosabban próbálták kihasználni az idegenforgalom adta lehetőségeket, azonban az igazi áttörést a rendszerváltás után következett be, mikor tág teret kaptak az egyéni kezdeményezések. Az utóbbi években gombamód nyíltak a különböző turista igényeket megcélzó panziók, s a millennium évében került átadásra a Millennium Hotel. Mára a szálláshelyek kínálata elég széles, de nem elégséges. Ha pedig a jelenlegi idegenforgalom fejlesztéséről elmélkedünk, akkor szét kell választani a magán és az önkormányzati feladatokat.

Nézzük mik is lehetnek az önkormányzatra háruló feladatok.

Először is a történelmi belvárost alkalmassá kell tenni az idegenforgalom fogadására, rendbe kell hozni a középületeket, ösztönözni kell a magánházak felújítását, a meglévő lakó-pihenő övezet határait ki kell terjeszteni, esztétikusabbá kell tenni. Fel kell számolni a '90-es évek elején még túrt, de már akkor is ízléstelennek minősített, harsány, mára azonban már taszító reklámfeliratokat

A közlekedési utakat úgy kell felújítani, hogy azok alapfeladataik megőrzése mellett, esztétikusak legyenek, tegyék lehetővé a biztonságos kerékpáros és gyalogos közlekedést. Legyen a településnek közparkja és egyéb olyan zöldterülete, amely a pihenést és a kapcsolódást szolgálja. Épüljenek kulturális és sport rendezvények befogadására alkalmas létesítmények, amelyek az aktív időtöltést szolgálják. Szorgalmazza az önkormányzat – a vizek városában – a vízi sportolási lehetőségek infrastrukturális hátterének a megteremtését.

Oldja meg a település, a közművelődés mellett, olyan önkormányzati intézményi keretek létrehozását, ahol konferenciákat, színvonalas kulturális rendezvényeket lehet rendezni, s legyen motorja a programok megszervezésének.

Végezetül, de nem utolsó sorban, olyan információs pontokat kell létrehozni, amelyek pontosan eligazítják az érdeklődőket, miközben elősegítik a beutaztatás felfutását. A helyi, vagy éppen a külföldi vállalkozók sem tétlenkedhetnek, hiszen az ő feladatuk a megfelelő szálláshely kínálat, a szórakozóhelyek megépítése, a kulturális programok mecenatúrája.

Hol tartunk ebben a nem csekély, de közös feladatban?

Mint már kitértünk rá, sikerült látványos eredményeket elérni a belváros rehabilitációjában, az úthálózat egy részének esztétikus felújításában, egy mindenki által látogatható sétány kialakításában, a kerékpárút hálózat részleges kiépítésében, egy Tour-Info iroda létrehozásában, középfokú turisztikai képzésben. A tervek között szerepel egy térségi művelődési központ létrehozása, konferencia teremmel, a Zsinagógában és annak közvetlen környezetében, melynek a megvalósítására az önkormányzat 2001-ben pályázatot nyújt be. Programterv szinten készen áll, a volt „Aranyas” vendégfogadó átalakítása és bővítése, egy elegáns, négycsillagos, tehát minden igényt kielégítő, – beleértve a magas szintű szolgáltatásokat is – szállodává.

Amennyiben az új évezred első évében elkezdődhet az Időskorúak Otthonának az építése a Bodrogkeresztúri út mentén, megnyílik a reális esélye az új szálloda építésének. Folyamatosan araszolunk a főút hálózat átépítésével, mely hamarosan elér a városka déli végéig, a Benzinkútig.

Mindezek mellett a Dégenfeld borászat, igényes és színvonalas éttermet nyit Tokaj főterén, ugyancsak itt, hasonlóra szánta el magát a Hétszöllő Rt is.

Elkészültek a tervek a Bodrog mentén, a Tisza torkolattól nem messze, egy vízi sport és vendéglátó központ létrehozására.

A helyi vállalkozók is egyre jobban felismerik, hogy csak az önkormányzattal közösen, vele ésszerű munkamegosztásban tudják felfuttatni a város idegenforgalmát. Éppen ezért nem véletlen, hogy meghallgatva az idők szavát, turisztikai egyesületbe tömörültek, mert tisztában vannak azzal, hogy a közös Európában a civil szerveződéseknek a jelentősége felértékelődik.

Ha nem akarunk önámításba kezdeni, akkor töredelmesen be kell vallanunk, hogy a tőkeigényes idegenforgalmi fejlesztéseknek inkább az elejénél tartunk, mint a közepénél, de legalább már tisztában vagyunk azzal, hogy a szereplőknek mi a feladatuk. Ebben a mai, egymásra mutogató világban, mindez nagy eredménynek számít, tehát nem lebecsülendő. A megkezdett fejlesztések pedig szükségszerűen kikényszerítik, a folytatást, s a kiskörzet minél szélesebb körben való bevonását, a város idegenforgalmi törekvéseibe.

Tokaj hosszú történelme során, soha nem tudott meglenni természetes környezete nélkül. Ez a kényszer természetesen mindig reverzibilis volt, hiszen a községek biztosították a város számára a munkaerőt a szőlőtáblákon, az élelmet a városlakók ellátására, hiszen Tokajnak a szőlőn kívül jelentéktelen a mezőgazdasági területe. Míg a város, az általa nyújtott sajtóság, közegészségügyi, közoktatási, kereskedelmi, pénzügyi, igazgatási, rendvédelmi, részben kisipari szolgáltatásaival ellensúlyozta mindezt. Ez az idilli egyensúlyi állapot az '50-es évek elejéig fennállt, míg meg nem fosztották a települést a járási székhely szerepkörétől.

Tokaj számára ez az intézkedés felért annyival, mint hazánkban a trianoni békediktátum. Tokaj-Hegyalja „fővárosát” befogadó járási székhely, mindent megragadott annak érdekében, hogy még a gyökereit is kiirtsa az egykori dicsőségnek, s a visszarendeződés szálait végérvényesen elvágja. Ez a kistelepülések közötti, felülről vezérelt civódás, minden bizonnyal tetszhetett a megyei hatalmasságoknak, hiszen Tokaj minden lehetőségtől megfosztva, alul maradt a pénzekért és a befolyásokért vívott küzdelemben.

Közintézményei elköltöztek, a közigazgatásnak a helyi képviselete kizárólag a községi tanács maradt. Széleskörű értelmisége eltávozott, kisüzemeit bezárásra, felszámolásra ítélték, azaz gazdasági erőforrásitól megfosztották.

Ezen a területen az egyedüli eredmény annyi volt, hogy engedélyezték egy gimnázium szervezését, melyet később kiegészítettek egy kollégiummal, a volt Járásbíróság épületében. A helyi utászaktanya megszüntetését követően, megalakulhatott a SZÖVOSZ Iskola, azaz a Kereskedelmi Szakmunkásképző Intézet, majd a '70-es években a szocialista mezőgazdaság szakember-utánpótlása érdekében, a Mezőgazdasági Szakmunkásképző Szakiskola. Az általános iskolával ezek az oktatási intézmények képezték a városka intézményhálózatát. Míg a szolgáltatások körében jelen volt a helyi alapítású Takarékszövetkezet, valamint a vízügyi szervek kirendeltségei.

A várossá válás időszakában, tehát 1986-tól, ez a kép nem is nagyon változott. Talán említeni sem érdemes, hogy a fentebb felsorolt intézmények műszaki állapota, nem érte el annak a kornak műszaki színvonalát, amelyben azokat alapították.

Ezen körülmények felelevenítésével talán nem szerénytelenség azt állítani, hogy Tokaj csak előlegbe kapta a városi címet, hiszen semmi olyan paraméternek nem felelt meg, amely az akkor várossá válás kritérium rendszerében szerepelt. Így a '80-as évek végén megválasztott helyi vezetésnek az képezte az elsődleges feladatát, hogy próbálja visszaszívni azoknak a szervezeteknek egy részét, amelyeket korábban eltávolítottak a városból. E munkának az eredménye képen, visszatelepültek, a rendőrség, pénzintézetek, biztosító-társaságok, munkügyi szervek stb. De csekély az esélye annak, hogy egyszer

majd visszatelepülhet a bíróság, ügyészség, pénzügyőrség, földhivatal, tűzoltóság stb. Mindezek mellett programot kellett készíteni a meglévő intézmények „bebetonozására” úgy, hogy azok a megváltozott társadalmi-gazdasági körülmények között is megtartsák életképességüket, sőt a kihívásokra válaszolva tovább is fejlődjenek. A '90-es évek nagy intézmény-felújításai és építései közül kiemelkedik, a Széchenyi István Középiskolai Kollégium (1991), a Tokaji Ferenc Gimnázium építése (1996), a II Rákóczi Ferenc Körzeti Általános Iskola rekonstrukciója és bővítése (1999), a Városháza bővítése és műemléki szárnyának rekonstrukciója (1993).

2000-ben kezdetét vette a Kereskedelmi és Idegenforgalmi Középiskola rekonstrukciója és bővítése.

A tervek között szerepel, a Szakorvosi Rendelő Intézet felépítése, mely 2001-ben elkezdődött, továbbá napirenden van az Új Idősek Otthonának, az új Mentő Állomásnak, s a már említett Körzeti Művelődési Központ á felépítése, – a Zsinagóga környezetében – annak hasznosításával. Ezek az új intézmények már képesek a harmadik évezred elvárásainak megfelelni.

Mindezek mellett, szintén a körzeti feladatok ellátását erősíti, a Tokajban megszervezett Gyámhivatal, Körzeti Építési Hivatal és Közoktatási Hivatal, valamint Okmányhivatal létrehozása, a térségi feladatokat is ellátó új rendőrségi épület felépítése.

A kistérség harmonikus együttélését bizonyítja a '90-es években létrejött, Tokaj és környéke Kistérségi Társulás, amely munkájának eredményessége azzal mérhető, hogy képes volt nagy ívű, közös beruházások megszervezésre, és megvalósítására (pld. Ivóvíz-ellátási, szennyvíz-csatornázási és tisztítási projekt, közös kiadványok, stb.). A társult települések a következők: Tarcfal, Bodrogkeresztúr, Bodrogkisfalud, Szegi, Szegilong, Tiszaladány, Tiszatardos, Csobaj, Taktabáj, Tokaj. Ezeket a községeket Tokajjal nem a kegyetlen adminisztráció hozta össze, hanem a közös történelmi múlt, a közös gazdasági előnyök, az értelmes és megvalósítható programok, s az önkormányzati feladatok igazságos elosztása.

Éppen ezért, az elért eredmények arra ösztönzik Tokaj város vezetését, hogy intézményesítse a létrejött, önkéntesen szerveződött településcsoportot, egy statisztikai körzetbe.

Még mindig sokan vannak, akik a régi közigazgatási rendszert tartják az egyedüli üdvözítő útnak. Megkérdezzük, hogy mi indokolja a Tokaj és környéke által létrejött települési együttműködést, törvény által szentesíteni, mint statisztikai körzetet, mikor az Önkormányzati Törvény szerint, minden település úgymint egyenrangú. A válasz rendkívül egyszerű. Az Európa Unióban az utolsó tervezési szint, a statisztikai kistérség. Ezért, ha minden marad-

na a régiben, akkor a Tokaj által képviselt környék, csak azokat a morzsákat csipegethetné fel, amelyeket a székhely város elszór a számára.

Végezetül, de nem utolsósorban szólni kell arról is, hogy minden tokaji számára akkor lesz igazán szeretett otthona ez a város, ha megtalálja a tisztességes polgári lét alapvető elemeit, azaz becsületes munkáért, tisztességes jövedelemhez jut. Az már ma látszik, hogy a teljes foglalkoztatás még Tokajban is illúzió, azonban a munkát vállalni akaró városlakóknak a foglalkoztatási lehetőségét elő kell segíteni.

Természetes motiváció mindemellett az is, hogy a város is csak úgy tud a jövőben gyarapodni, ha képes bevételi forrásait bővíteni. Azzal, a ma már tévesnek bizonyult nézettel is le kell számolni, hogy a szőlészet-borászat, valamint az idegenforgalom képes lesz a teljes munkaerőt felszívni. Ezért a város vezetésének a jövőben gondoskodnia kell arról, hogy olyan iparágakat telepítsen meg település falai között, amelyek jelenlétükkel nem sértik a borászat és az igényes idegenforgalom érdekeit. Ez a kötelezettség azért is hatványozottan jelenik meg, mert a város – nem esélytelenül – pályázik a világörökségi listára történő felkerülésre.

Egyik lehetőségként kínálkozik olyan élelmiszeripari üzem telepítése, amelynek nincs káros-anyag kibocsátása, továbbá olyan termelési akciót indít el, amely nem csak Tokajban javítja a foglalkoztatottság helyzetét, hanem a kistérségben is inspirálja a mezőgazdasági termelést.

Erre jó példa a városban, a közelmúltban felépített hűtőház, amelyhez feldolgozó és csomagoló üzem is társul, hamarosan. Így a taktaközi termelők számára is megnyílik a mezőgazdasági termékek értékesítésének a lehetősége. A másik út, olyan összeszerelő ipari kapacitások létrehozása, amelyek nem kívánnak kiemelkedően kvalifikált munkaerőt, hosszú-távú megrendelésre számíthatnak, s a szerelés során nem terheli környezetet. Ha erre is példát kívánunk hozni, akkor egyértelműen az Bodrog-Zár Kft. törekvését kell említeni, amely cég, a német Rotó céggel közösen tervbe vette egy olyan gyáregység építését, ahol nyílászárókhoz használatos zárat kívánnak gyártani. Az ilyen, vagy ehhez hasonló ipari létesítmények – hosszabb távon – nem sértik a település érdekeit. Mindezek mellett azonban számításba kell venni az optimális arányokat, ugyanis nem célja a városvezetésnek, Tokaj 10 000 lakos feletti várossá fejlesztése.

Összefoglalva elmondható, hogy egy előadás, vagy egy dolgozat keretei – természetesen – nem teszik lehetővé, hogy a teljesség igényével, a városvezetés felvázolja azt a városfejlesztési politikát, amely úgy tűnik, hogy az utóbbi évtizedben sikerre vitte Tokaj ügyét.

Vitathatatlan, hogy Tokaj-Hegyalja fővárosa elindult a fejlődés útján, azonban ezek a sikerek nem tehetnek bennünket elbizakodottá, s arra kell, hogy figyelmeztessenek, hogy ez a fejlődés jelenlegi állapotában, még min-

dig esendő. Ugyanis a megvalósult létesítmények forrásai, nem a helyi gazdaság átütő sikeréből származó bevételekből képződtek, hanem döntően a Magyar Köztársaság Kormányától elnyert pályázati pénzekből. Ezért a városfejlesztési politika homlokterébe, a helyben képződő gazdasági erőforrások megteremtését kell célul kitűzni, miközben tisztelettel és alázattal kell adózni a korábban létrehozott értékek és javak iránt.

TARTALOM

JANKA GYÖRGY	
Magyarság és kereszténység	5
HELLEBRANDT MAGDOLNA	
Őskori leletek Tokaj területéről	10
NÉMETH PÉTER	
Adatok és kérdőjelek Tokaj középkori történetéhez	21
DIENES DÉNES	
Tokaj a reformáció korában	28
ZELÉNÁK ISTVÁN	
Az első „Asszú szőlő bor”	36
BENCSIK JÁNOS	
Felső-Magyarország kiváló termőhelye (Tokaj-Hegyalja birtokosainak évszázados törekvései termékük – a tokaji bor – eredetvédelmére).....	40
JACZKÓ ZSOLT	
A Szarvas-dűlő története (A Rákócziaktól napjainkig).....	49
ULRICH ATTILA	
A tokaji uradalom gazdálkodása a 18. században	61
BODONYI CSABA	
Tokaj építészeti értéke, avagy, ha az aszú 6 puttonyos, hány „puttonyos” a város?	88
MÁJER JÁNOS	
A városfejlesztés távlatai	95

